

Rechtskundig Weekblad

Vereniging zonder winstgevend doel

Verschijnt elke zondag

Abonnementsprijs: 600 F per jaar

Postcheckrekening nr. 3185.22

Beheer en Redactie: Mr. René VICTOR, Justitiestraat, 21, Antwerpen

Juridische Problemen met betrekking tot artikel 86 E.E.G.-Verdrag (*)

door Prof. Dr. I. SAMKALDEN

Hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden

Minister van Justitie van Nederland

I. Inleiding

1. Het Verdrag en de voorgeschiedenis.

Het mededingingsregime in de Gemeenschappelijke Markt hangt nauw samen met de algemene doeleinden die in het Verdrag van Rome voorop staan. Onvermijdelijk ondergaat dit regime de invloed van het grootse experiment, dat de vorming van een economische gemeenschap in Europa nog altijd is. Ongetwijfeld zullen de inhoud en vorm van het gemeenschappelijke concurrentie-beleid en met name het beleid t.a.v. economische machtsposities, bepaald worden door de nog niet te voorspellen ontwikkelingen van economische aard, die uit de economische eenwording zullen voortvloeien. Maar het kader waarbinnen dit alles moet plaatsvinden is wel in het Verdrag terug te vinden. Wat met dat experiment wordt beoogd, wordt in de preambule en in de artikelen 1-3 op verschillende manieren duidelijk onder woorden gebracht.

Als doel wordt daar gesteld «de barrières, die Europa verdelen, te verwijderen», om zo «door gemeenschappelijk optreden de *economische en sociale vooruitgang* van hun landen» en «*een voortdurende verbetering van de omstandigheden* waaronder hun volken leven en werken» te verzekeren. Voorts zal worden nagestreefd «de *gestadige expansie*, het evenwicht in

het handelsverkeer en de eerlijkheid in de mededinging te waarborgen», «de eenheid der volkshuishoudingen te versterken en de harmonische ontwikkeling daarvan te bevorderen». (1)

In artikel 2 wordt de economische taak der gemeenschap als zodanig omlijnd: «te bevorderen de *harmonische ontwikkeling* van de economische activiteit binnen de gehele Gemeenschap, een *gestadige en evenwichtige expansie*, een *grotere stabiliteit*» en «een toenemende verbetering van de levensstandaard». Teneinde deze doelstellingen te bereiken, stelt artikel 3 de volgende middelen voor: a) - c) de invoering van een vrij verkeer van goederen, personen, diensten, en kapitaal; d) - e) het totstandbrengen van een gemeenschappelijk landbouwbeleid; en f) «de invoering van een regime waardoor wordt gewaarborgd, dat de *mededinging binnen de gemeenschappelijke markt niet wordt vervalst*». (2)

In deze opsomming is geen sprake van enig optreden tegen economische machtsposities. Het veelvuldig gebruik van termen als *economische vooruitgang*, *gestadige expansie*, *harmonische ontwikkeling*, *grotere stabiliteit* wijst eerder op *erkenning* der betekenis van de groei der ondernemingen in een grotere markt, waar concentraties nodig zijn om de technische vernieuwingen toe te passen, die verhoging van de produktiviteit en een verbetering van de welvaart teweegbrengen.

Deze conclusie zal geen verbazing wekken na bestudering van het Rapport Spaak van 21 april 1956, dat het probleem van de mededinging wel heeft behandeld. (3). Onder de titel *Problèmes des Monopoles* wordt daarin de eis vooropgesteld, dat het verdrag middelen zal moeten voorzien om te voorkomen, dat monopoliserende praktijken de fundamentele doeleinden van het Verdrag zullen kunnen aantasten. Te beletten ware: a) marktverdeling door ententes, d.i. herleving

(*) De volgende beschouwingen bevatten de uitwerking van een college gegeven in de postdoctorale leergang over Europees kartelrecht te Leuven op 23 januari 1965. Voor deze uitwerking ben ik zeer veel dank verschuldigd aan drs. I. E. Druker, wetenschappelijk medewerker van het Europa Instituut van de Rijksuniversiteit te Leiden. De Engelse tekst van deze studie zal verschijnen in het septembernummer van *Common Market Law Review*.

van de afsluiting van nationale markten nu door particuliere overeenkomsten; b) beperking van de productie of van de technische vooruitgang — ten koste van de produktiviteitsverhoging; c) marktverheersing, dat zijn de praktijken door welke de essentiële voordelen van een grote markt te niet worden gedaan. Hiermee wordt er tevens de nadruk gelegd, dat de massaproductie wel met het behoud van de concurrentie te verenigen is. (4) Sindsdien is de groei van de grote ondernemingen nog toegenomen, terwijl de verenigbaarheid van machtsconcentraties met het stelsel van vrije mededinging geenszins verzekerd is. Door een concentratieonderzoek in Duitsland werd dit onlangs bevestigd. (5)

2. De nationale wetgevingen.

De voorrang, die reeds door het rapport-Spaak aan de bestrijding van concurrentiestorende verschijnselen werd gegeven, vindt ook steun in de nationale wetgevingen. Ten tijde van het rapport-Spaak bestond er in de zes Lid-Staten bijna geen wetgeving, die uitdrukkelijk gericht was tegen de kartelvorming en het misbruik maken van machtsposities. Een dergelijke wetgeving is in de meerderheid van de Gemeenschapslanden intussen tot stand gekomen. De voorbereidingen daarvan waren met het oog op de geprojecteerde toetreding tot de gemeenschappelijke markt echter toen al aan de gang. Zeker hebben de ervaringen van het Verenigd Koninkrijk, Denemarken en Noorwegen betreffende de wetgeving en het toezicht op economische machtsposities belangrijke voorbeelden opgeleverd. (6) Ook niet te onderschatten is de invloed van de Amerikaanse praktijk en vooral de bepalingen in het E.G.K.S.-Verdrag.

Herhaaldelijk besproken zijn de maatregelen welke België, de Bondsrepubliek en Nederland tussen 1956 en 1960 hebben getroffen. De wetgeving in deze landen met betrekking tot het toezicht op de economische machtsposities loopt sterk uiteen. Sindsdien is in Frankrijk de Loi de Finances 63-628 van 2 juli 1963 uitgevaardigd. (7) Hiermee werden aan de artikelen 59bis en ter der Prijsordonnantie 45-1483 van 1945 nieuwe bepalingen toegevoegd. (8) Het aldus uitgebreide artikel 59bis houdt nu in een verbod van de werkzaamheden van een machtspositie op de binnenlandse markt, die door monopolisering of de klaarblijkelijke concentratie (« concentration manifeste ») van economische macht wordt gekenmerkt, in zover als die werkzaamheden ten doel hebben of tot effect kunnen hebben de belemmering van het normale functioneren van de markt. Artikel 59ter bevat de belangrijke beperkingen, dat *niet* onder het verbod vallen handelingen van economische machtsposities, welke 1) uit wet of verordening volgen, of 2) op grond van verbetering of verhoging van de afzet of van rationalisatie of specialisatie van de productie gerechtvaardigd kunnen worden. De terminologie van artikel 59bis wijst er reeds op, dat een hoge graad van machtsvorming vereist is voordat de wet van toepassing kan worden. Men denke hier aan een « quasi-totalité » van de productie. Bij de beraadslagingen ter voorbereiding van de wetgeving kwamen de volgende voorbeelden ter sprake: het marktaandeel van 80-90% dat door één producent van autorichting-aanwijzers werd ingenomen; het aandeel van 70% van de markt voor vergassers van twee producenten. (9) Er is echter een tweede voorwaarde, die ook vermeld moet worden, alvorens men een inbreuk op het wettelijk verbod kan vaststellen. Er moet namelijk uitgemaakt kunnen worden, dat *belemmering van de normale*

functie van de markt of beoogd wordt (subjectief) of mogelijkerwijze te verwachten valt (objectief). Deze formulering ten aanzien van de normale marktfunctie vindt haar analogie in artikel 66(7) E.G.K.S., waar staat: « ... que les entreprises... ont ou acquièrent... une position dominante qui les soustrait à une concurrence effective dans une partie importante du marché commun. »

3. De toepassingen in de praktijk.

De bovengenoemde nationale wetten zijn gebaseerd op het misbruikprincipe: « mere size is no offense ». Alleen bij misbruik van een machtspositie is ingrijpen door de bevoegde instanties geoorloofd. Met andere woorden, een misbruik moet kunnen worden vastgesteld, aler het verbod kan werken. Wij komen later terug op de grote theoretische en praktische moeilijkheden, die aan een dergelijke vaststelling door de administratieve instanties zijn verbonden. Hier zij slechts opgemerkt, dat de ervaring met deze wetgeving tot nu toe uitermate gering is gebleven. Misschien — en vermoedelijk zal dit enige verbazing wekken — is er nog de meeste ervaring in Frankrijk geweest, waar de strijd op dit terrein al lang werd gevoerd, zij het met betrekking tot andere wettelijke regelingen: artikel 419 (oud) Code Pénal (beïnvloeding van « normale » prijzen); artikel 1382 Code Civil (abus de droit t.a.v. monopolies); en artikel 37 Ordonnantie 45-1483 van 30 juni 1945, tekst 24 juni 1958 (verbod van verticale prijsbinding, verkoopsweigering, koppeltransactie, discriminatie). (10) Om de hierboven genoemde laakbare praktijken met succes te kunnen uitoefenen, is een belangrijke mate van economische macht nodig.

Ook in de andere landen wordt nog weinig tegen economische machtsposities opgetreden. In een recent artikel over de toepassing van de Belgische Wet van 27 mei 1960 zette Suetens (11) uiteen, dat « the Belgian antitrust law is a most indulgent legislation and, until now, its enforcement has been rather soft. » Ook voor Nederland kan bepaald niet worden gezegd, dat in de vier gevallen (12) waarin een onderzoek t.a.v. misbruik van een economische machtspositie op basis van artikel 24 Wet Economische Mededinging plaatsvond en maatregelen werden ondernomen, spectaculaire resultaten werden verkregen. In de Bondsrepubliek is evenmin het veelbelovende artikel 22 Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen slagvaardig toegepast. Er wordt zelfs gezegd, dat de maatregel tegen het « Miszbrauchsstatbestand bisher ein toter Buchstabe ist geblieben. » (13) De vrees, dat eenzelfde lot artikel 86 E.E.G. zou kunnen overkomen uitte Roberts vorig jaar: « ...there is a risk ... that the article will not be applied at all and will continue to remain a dead letter ». (14)

4. Beschikkingen en beslissingen in de E.G.K.S.

In het E.G.K.S.-Verdrag staat naast het scherpgesteld verbod van kartel-vorming (artikel 65) en de minutieuze regeling van het toezicht op concentraties (artikel 66, 1-6) maar één paragraaf die zich over de « position dominante » uitspreekt (artikel 66(7)). Deze paragraaf is nooit toegepast. Dit sluit echter niet uit, dat met de toepassing van artikel 65(2) en 66(2) enige ervaring met elementen van belang voor artikel 66(7) werd opgedaan. Er zijn inderdaad beslissingen van de H.A. inzake concentraties; er zijn bovendien de drie algemene beschikkingen (24-26/54) van 6 mei 1954 (15) m.b.t. respectievelijk artikel 66 sub 1 (elementen, kenmerkend

voor controle op een onderneming), artikel 66 sub 3 (vrijstelling van voorafgaande goedkeuring) en artikel 66 sub 4 (de ingevolge dat voorschrift te verstrekken inlichtingen). Ten slotte komen elementen van belang bij de toepassing van artikel 66 in drie arresten van het Hof van Justitie der Europese Gemeenschappen en in de daarbij behorende conclusies van de Advocaat-Generaal aan de orde. Ook hier zien wij, dat er geen principieel afkeurende visie t.a.v. de grote onderneming bestaat, eerder het tegendeel. (15a) In zijn conclusies in de zaak 6/54, *Nederland tegen H.A.*, arrest 21 maart 1955 (16) voerde de Advocaat-Generaal Roemer aan, dat artikel 66(7) wel op het bekken Noord en Pas-de-Calais van toepassing kon zijn, maar dat deze bepaling alleen «in geval van misbruik van de marktbeheersende positie, bijvoorbeeld door het vragen van ongemotiveerd hogere prijzen», toegepast moest worden. (17) In de zaak 13/60, *Geitling, Mausegatt- en Präsident Ruhrkohlenverkaufsgesellschaften tegen H.A.*, arrest 18 mei 1962 (18) heeft het Hof zich over het verschil tussen *prijsvastlegging* en *prijsbepaling* en de mate van concurrentie vereist op een oligopolistische markt in verband met artikel 65(2)(c) uitgelaten. (19) Verder heeft het Hof gepreciseerd wat onder «belangrijk gedeelte van de betreffende producten op de gemeenschappelijke markt» moet worden verstaan. Voldoende is, dat «door de omvang van de door de gemeenschappelijke verkooporganisatie afgezette hoeveelheden een belangrijk gedeelte van de afzet van de betrokken producten op de gemeenschappelijke markt onder de directe of indirecte invloed van deze organisatie zou worden gebracht.» Voorts: «bij de concurrentie tussen grote eenheden... (hangt) de invloed van een verkooporganisatie niet zozeer af... van de hoeveelheid goederen, die zij zelf beheerst als wel van die welke wordt beheerst door de organisaties die op de markt tegenover haar staan.» (20) In het recente arrest van 15 juni 1964, zaak 66/23 (21), waarin het beroep van de Nederlandse regering tegen de oprichting van twee in plaats van drie Ruhrkolenverkooporganisaties werd verworpen, zeide het Hof, dat prijsstabilisatie op een oligopolistische markt, door parallel gedrag en niet door middel van een afspraak tot stand gekomen, nog geen reden voor de toepassing van artikel 65(2) oplevert. (22) Voorts legt het de nadruk op de betekenis van substitutieproducten t.a.v. de gemeenschappelijke kolen- en energiemarkten (23).

5. Het E.E.G.-Verdrag (art. 86) en Verordening nr. 17.

Als wij de bepalingen van artikel 86 E.E.G. en de desbetreffende artikelen van de eerste uitvoerende maatregel Verordening 17 (24) in beschouwing nemen, is het duidelijk dat deze op het algemene beeld geen uitzondering maken. Weliswaar zien sommige bepalingen van Vo. 17, met name de artikelen 1-3, 9, 10 en 11-16 ook op economische machtsposities, maar deze verordening doet aan het misbruikprincipe geen afbreuk. Trouwens deze verordening ziet hoofdzakelijk op artikel 85, terwijl zij in verband met artikel 86 nog niet is toegepast. Op de mogelijkheden van een doelmatige toepassing van artikel 86 in Vo. 17 komen we later nog terug. Met de opmerking van Belke, dat de «Umriss des Missbrauchsmerkmals mangels praktischer Erfahrung noch verschwommen» (25) zijn, kunnen we het inmiddels reeds eens zijn.

II. Het stelsel van de mededingingsartikelen 85 en 86 E.E.G.

6. De betekenis van het verbod van misbruik in art. 86.

Het dilemma verbods- of misbruikswetgeving waar-

over in een vroeger stadium zulk een hevige strijd in de literatuur gaande was, bestaat voor artikel 85 sinds de afkondiging van Verordening 17 niet meer. Gezien het uitgangspunt van artikel 86, is niettemin t.a.v. deze bepaling nog enige twijfel mogelijk. Maar een nauwkeurige lezing van dit artikel laat duidelijk zien, dat het toch als verbodsbepaling is geformuleerd al bestrijdt het een «misbruik»: Artikel 86 luidt: «Onverenigbaar... en verboden is het misbruik... van een machtspositie...» Deze conclusie wordt door artikel 1 van Vo. 17 bevestigd: «... verboden zonder enige voorafgaande beschikking... is het misbruik van een machtspositie in de zin van artikel 86...»

Binnen het stelsel van de verbodswetgeving besliste artikel 1 van Vo. 17 ook ten gunste van het «Erlaubnisvorbehalt» in stede van de «Legalausnahme» (exception légale). (26) Deze beslissing heeft echter alleen voor artikel 85 principiële betekenis, omdat bij artikel 86 logischerwijze geen keuze bestaat. Immers het misbruik van een machtspositie in de zin van artikel 86 vormt een niet te rechtvaardigen schending van het Verdrag. Daarom kent artikel 86 geen uitzonderings- of vrijstellingsprocedure. Het misbruik van een machtspositie op de gemeenschappelijke markt of op een wezenlijk deel daarvan is zonder meer verboden, voor zover de handel tussen Lid-Staten daardoor ongunstig kan worden beïnvloed.

Betoogd is wel dat het misbruik de daaruit voortvloeiende verboden handeling ook civielrechtelijk nietig zou maken. Met name uit de Bondsrepubliek komen deze stemmen, soms met enige spijt. (27) Ze geven toe, dat een bepaling overeenkomstig artikel 85(2) met opzet in artikel 86 niet werd opgenomen, maar zien deze omissie eerder als een machtiging voor de Lid-Staten hun eigen nationale regels toe te passen. In Duitsland zou de nietigheid van overeenkomsten, berustende op het machtsmisbruik, wegens § 134 B.G.B. moeten worden uitgesproken. (28) Deze gedachtengang lijkt mij echter vrij dubieus, en wel op grond van de volgende redenen: Lang niet alle misbruikshandelingen onder artikel 86 vinden plaats binnen het kader van contractuele verhoudingen. Men denke aan de uiteenlopende vormen van economische pressie, die een marktbeheersende onderneming zich kan veroorloven. Civielrechtelijke ongelijkheid in de behandeling van de verschillende praktijken — al naar gelang zij al dan niet op contractuele basis steunen — zou kunnen ontstaan. Vervolgens zijn er Lid-Staten, die een bepaling als § 134 B.G.B. niet kennen, hetgeen tot ongelijke behandeling van in meer dan één Lid-Staat te bestrijden praktijken kan leiden. Voorts is de strekking, die zo'n nietigverklaring ex artikel 86 zou moeten hebben — gezien de vage criteria die daarin zijn aangegeven — niet scherp te omlijnen; derhalve zal een grote rechtsonzekerheid kunnen worden gekweekt. De voorbeelden van artikel 86 wijzen er bovendien op, dat het misbruik, behalve de belangen van handelspartners, ook die van buitenstaanders kan en zal hebben aangetast. Artikelen 15 en 16 van Vo. 17 voorzien wel in financiële sancties. Maar het blijft toch mogelijk dat de aantasting van andere belangen zou kunnen voortduren, als er uitsluitend met boeten en dwangsommen zou worden volstaan.

7. De betekenis van het verschil tussen artikel 85 en artikel 86.

Hoe dit ook zij: het uitgangspunt van artikel 86 verschilt van dat van artikel 85. Voor de opheldering van de vage begrippen waarmee artikel 86 werkt, is het

van nut om na te gaan wat dit verschil in uitgangspunt *niet* en wat het *wel* betekent. Het betekent *niet*, dat ook de doeleinden van beide artikelen uiteenlopen. Het rapport-Spaak⁽²⁹⁾ legde de nadruk op « le maintien de la concurrence ». « Het door het Verdrag gewenst minimum aan concurrentie... stipte het Europese Hof in de bovengeciteerde zaak 13/16 aan.⁽³⁰⁾ Dit minimum aan bewegingsvrijheid en aan keuze voor de concurrenten, de leveranciers en de afnemers is gelijk, zowel voor artikel 85 als voor artikel 86. Deze conclusie volgt niet alleen uit het feit, dat het rapport-Spaak, de Gemeenschapsverdragen en het Europese Hof het concurrentiebegrip nooit uitdrukkelijk hebben gesplitst, maar het vloeit ook onvermijdelijk voort uit de eenheid der economische werkelijkheid.

Door het verschil in uitgangspunt komen beide artikelen echter niet op hetzelfde tijdstip in actie. Artikel 85 kan worden toegepast zodra de door het Verdrag verlangde concurrentiegraad in gevaar komt. Hetzelfde geldt voor artikel 65 E.G.K.S., en voor de in artikel 66 E.G.K.S. geëiste toestemming van de H.A. voor concentraties. Artikel 86 leidt pas tot optreden wanneer de aantasting van de minimaal vereiste concurrentiegraad reeds heeft plaatsgevonden. Men zou ook kunnen zeggen: met artikel 85 wordt het *ontstaan* van concurrentie-uitsluitende factoren bestreden; met artikel 86 kan tegen de *misbruikswerking* van zulke factoren worden opgetreden. In de redactie van artikel 65(2) al. 2 E.G.K.S. en artikel 66(7) E.G.K.S. komt het hierbedoelde verschil duidelijk naar voren: Artikel 65(2) al. 2 luidt: « ... faire obstacle au maintien d'une concurrence effective... »; artikel 66 (7): « ... position dominante qui les soustrait à une concurrence effective, utilisant cette position à des fins contraires aux objectifs du présent Traité... » Nogmaals: Artikel 85 beoogt *structurele* wijzigingen in de markt aan te brengen respectievelijk ongewenste wijzigingen te voorkomen, terwijl artikel 86 zich beperkt tot de wijze van *functionneren* van een economische machtspositie.

Hoewel hetzelfde *concurrentiebegrip* voor beide artikelen wordt gehanteerd, de *gewenste concurrentiegraad* zal noodzakelijkerwijs voor *verschillende markten* van goederen en diensten uiteenlopen. Dit is een gevolg van de historische ontwikkeling van de verschillende markten, hun structuur en de eisen van een economisch-technisch verantwoord beleid. Andere gegevens zullen ook beslissend zijn, zoals vervangbaarheid door concurrerende produkten (binnen of buiten dezelfde bedrijfstak), het seizoenkarakter der produktie, de mate van concurrentie uitgeoefend door buiten de Gemeenschap gevestigde producenten, conjuncturele verschijnselen, de economische vooruitzichten voor een bepaalde bedrijfstak (over een lange termijn stijgend of dalend), e.d. Voor elke markt zal dus een diepgaand onderzoek moeten voorafgaan, eer men tot de conclusie kan komen, dat de overeenkomst die zal worden aangegaan (ge-toetst aan artikel 85(3)) of de praktijken van de machtspositie met het Verdrag zijn te verenigen.

8. Effectieve concurrentie.

Uit deze stellingen kan men al afleiden, dat de *gewenste concurrentiegraad*, die voor beide artikelen gelijk moet zijn, zeker niet samenvalt met een theoretisch, atomistisch concurrentiebegrip. De volledig vrije concurrentie bestaat niet. Ze is alleen een abstractie die ter verklaring van bepaalde marktmechanismen wordt gebruikt. Onder normale concurrentie (« jeu normal de la concurrence », als in artikel 65(1) E.G.K.S.) moet men dus « effectieve concurrentie » verstaan — d.w.z. een mate van concurrentie, die zeker aan beperkingen

is onderworpen, maar waarbij het marktmechanisme toch zodanig blijft functionneren, dat een redelijk evenwicht tussen prestatie en tegenprestatie wordt verzekerd en de belangen van alle belanghebbenden op redelijke wijze tot hun recht komen.^(30a) Een dergelijke « effectieve concurrentie » is alleen mogelijk als een bepaald evenwicht tussen markteenheden in stand blijft. Ontstaat echter in zulk een markt een machtspositie, dan is er sprake van een verandering van de marktstructuur die het evenwicht op de markt onherroepelijk verstoort. Een dergelijke verandering van de marktstructuur kan niet alleen door de grote onderneming worden bewerkstelligd; middelgrote en zelfs kleinere ondernemingen kunnen eveneens over een machtspositie beschikken. Bepalend is dat met het ontstaan van een machtspositie en haar capaciteit tot bepaling van prijzen en andere marktvoorwaarden (zonder rekening te houden met concurrenten) de effectiviteit der concurrentie als marktregulator is verdwenen.

Er behoeft dan echter nog geen *misbruik* te zijn. De marktbeheersende onderneming behoeft b.v. zijn macht om eenzijdig de prijs of andere marktvoorwaarden te bepalen *niet uit te oefenen*. Weliswaar moet aan deze onderneming een zekere mate van bewegingsvrijheid t.a.v. haar marktpolitiek worden toegekend: kenmerkend voor een machtspositie is juist deze bewegingsvrijheid om een bepaalde marktstrategie te volgen. Maar elk gebruik van deze vrijheid behoeft niet strijdig te zijn met het Verdrag, met name zo lang de onderneming zich binnen bepaalde grenzen houdt. Er is dan geen effectieve concurrentie, maar in de praktijk leidt dat niet tot een opvallend verschil in de prijzen of andere ruilvoorwaarden, of tot andere bedenkelijke marktgedragingen. Met andere woorden, het marktgedrag blijft zich feitelijk aan de gewenste concurrentiegraad aanpassen — niet vanwege het marktmechanisme (dat immers in zijn vrije functionnering wordt belemmerd), maar door de goede wil van de marktbeheersende onderneming. Men kan hier mis-schieten het best van *toelaatbare* concurrentiebeperking spreken (d.i., toelaatbaar t.o.v. de doeleinden van het Verdrag). Pas wanneer het marktgedrag beneden het niveau van toelaatbaarheid daalt, is de rechtsgrond voor het optreden met behulp van artikel 86 aanwezig. Nogmaals het verband met artikel 85 onderstrepend, kan men zeggen dat beide artikelen beogen de handhaving van eenzelfde concurrentiegraad, d.w.z. de *effectieve* concurrentie, dan wel de concurrentie waarvan de beperkingen toelaatbaar worden geacht. Maar de concurrentiesituatie, waarin elk van beide toepassing moet vinden, is verschillend. Artikel 85 beoogt de handhaving of bevordering van het marktmechanisme als zodanig; artikel 86 heeft als doel de handhaving van een feitelijk gedrag dat grotendeels overeenkomt met hetgeen bij een andere marktstructuur door het marktmechanisme zou worden gewaarborgd.

III. Artikel 86 en de uitwerking daarvan in Verordening 17

9. Zijn de geldende voorschriften gereed voor praktische toepassing?

Als men alleen de formele aspecten van het probleem voor ogen heeft, moet het antwoord op deze vraag wel positief luiden. Waren er al enige moeilijkheden op dit gebied vóór de afkondiging van Vo. 17, er is nu geen twijfel meer dat het verbod van artikel 86 rechtstreeks toepasselijk is. Toch blijft de vraag nog van belang met het oog op de noodzakelijk nadere bepaling van de materiële inhoud van het artikel. Het ontbreken

van scherpomlijnde criteria is hier het voornaamste struikelblok voor een doeltreffende toepassing. Wel moet men voor de gevolgen van dit gebrek aan houvast onderscheiden tussen a. toepassing door nationale autoriteiten en b. toepassing door de Commissie. Wat de eerste betreft, zou een zelfstandige toepassing van het misbruiksverbod door de nationale autoriteiten op zijn minst tot verschillen en onzekerheden leiden, namelijk tot een situatie zoals vóór maart 1962 met betrekking tot artikel 85 bestond. Het behoeft nauwelijks betoog, dat een dergelijke toestand uitmate ongewenst zou zijn. Niet alleen zouden uiteenlopende nationale beslissingen hier tot distorsies op de gemeenschappelijke markt kunnen leiden, maar ze zouden ook een rem op de economische ontwikkeling kunnen vormen. Wat de Commissie betreft is het wel denkbaar dat zij in een bijzonder spectaculair geval van misbruik van een machtspositie een inbreukactie op basis van artikel 3 Vo. 17 zou gaan instellen. Zij zou misschien zelfs tot vrij definitieve conclusies kunnen komen. In de praktijk komen echter meestal grensgevallen voor. En hier zal ook de Commissie voorzichtig te werk moeten gaan met een artikel waarin nog zeer veel onduidelijkheden staan. Noch van de ene noch van de andere kant is dus een gelijke en doeltreffende toepassing van artikel 86 gewaarborgd.

10. *Uitwerking is vereist.*

Uit het voorafgaande blijkt, dat een minimum aan zekerheid over de toe te passen begrippen wel is vereist. Dat dit een moeilijke taak is werd reeds meermalen betoogd. *Spengler* ⁽³¹⁾ noemde niet ten onrechte artikel 86 «eine Rechnung mit 3 Unbekannten».

Als onbekenden komen allereerst in aanmerking:

- 1) de gemeenschappelijke markt of een wezenlijk deel ervan;
- 2) de machtspositie;
- 3) het misbruik daarvan ⁽³²⁾.

11. *De gemeenschappelijke markt of een wezenlijk deel ervan.*

De bepaling van een relevante markt is een eerste vereiste voor de aanwezigheid van een schending van artikel 86. Immers de afbakening van de markt is beslissend voor de beoordeling van het bestaan van een machtspositie, c.q. het misbruik daarvan. De markt kan als een resultante van drie functies worden beschouwd: Territoriale begrenzing; concurrerende producten; begrenzing naar tijdsruimte. Bij de laatste functie hoeven wij niet lang stil te staan: het duidt alleen aan, dat men de markt nooit op één enkel ogenblik mag beoordelen ⁽³³⁾. Aan de andere termen zijn al enige commentaren door de schrijvers gewijd, alsmede enkele beschouwingen door het Europese Hof.

a. *Territoriale begrenzing:*

De territoriale begrenzing van een bepaalde markt hangt van verschillende factoren af, zoals transportkosten (vracht zowel als verpakking), de bederfelijkheid van de goederen, de omvang en de doeltreffendheid van het distributiestelsel, de voorkeur van afnemers voor bepaalde leveranciers, en zelfs de traditionele gewoonten en smaken van de consumenten. Dus kan de relevante markt, geografisch gezien, samenvallen met de hele Gemeenschappelijke Markt, met een gebied dat zich over meer dan één staat uitstrekt, of zelfs met een bepaalde streek van één Lid-Staat.

Als regel zal niet de hele gemeenschappelijke markt

als de «revelante markt» in aanmerking komen. Men kan anderzijds vaststellen, dat kleine zeer gelocaliseerde deel-markten van een bepaalde staat wél de aandacht zullen trekken van de nationale autoriteiten op grond van hun nationale wetgeving, maar niet die van de communautaire autoriteiten.

Hoe maakt men nu uit wat in een concrete situatie een wezenlijk deel van de Gemeenschappelijke Markt vormt? Het wekt verwarring om *alleen* een geografische betekenis aan het begrip «wezenlijk deel» te hechten.

Als zodanig behoeft het niet meer dan één staat te omvatten; aan de andere kant behoeft een gebied dat meer dan één staat omvat nog niet een «wezenlijk deel» te vormen ⁽³⁴⁾. Maar hoe beslist men of geheel Nederland, of de twee provincies Limburg, of alleen het complex Düsseldorf-Essen wél of niet als een «wezenlijk deel» kunnen worden beschouwd? Verschillende auteurs, waaronder *Roberts* ⁽³⁵⁾ en *Everling* ⁽³⁶⁾ hebben gepoogd de aanwijzing «voorzover de handel tussen de Lid-Staten daardoor ongunstig kan worden beïnvloed» als maatstaf te gebruiken. *Deringer* verwerpt dit, met de redenering dat die zinsnede alleen de uitwerking van het misbruik betreft en niet de vaststelling van een machtspositie ⁽³⁷⁾. *Deringer* gaat verder dan een zuiver geografische benadering en stelt, dat beslissend is welke betekenis aan het aandeel van de afzet, c.q. de productie van de betrokken onderneming in verhouding tot de totale afzet, c.q. productie binnen de gemeenschappelijke markt moet worden toegekend ⁽³⁸⁾. Dit lijkt de juiste richting maar een konsekwente voortzetting van deze benaderingswijze had meegebracht, dat *Deringer* veeleer over de verhouding van de onderzochte marktomvang tot de hele Gemeenschappelijke Markt had gesproken.

Men kan zich b.v. een middelgrote onderneming voorstellen waarvan het marktaandeel op de hele gemeenschappelijke markt betrekkelijk klein is, maar die tevens een machtspositie inneemt op en deelmarkt, die als wezenlijk kan worden beschouwd.

In ieder geval hebben wij wél een aanwijzing van het Europese Hof over wat onder een deelgebied van de Gemeenschappelijke Markt kan worden verstaan. Hoewel de kwestie niet direct aan de orde was, heeft het Hof in verband met het E.G.K.S.-Verdrag in de reeds geciteerde zaak 6/54 ⁽³⁹⁾ blijkbaar aangenomen, dat de relevante markt met de nationale markt kan samenvallen. Het door partijen aangevoerde feit dat «het bekken Nord en Pas-de-Calais een overwegende invloed op de Franse markt uitoefent», heeft het Hof gesignaleerd als «een toestand welke eventueel de toepassing van artikel 66(7) kan rechtvaardigen» ⁽⁴⁰⁾. Een overeenkomstige redenering vindt men in de conclusie van de Advocaat-Generaal in dezelfde zaak ⁽⁴¹⁾.

Een voorbeeld van een deel-markt binnen een nationale staat, die als wezenlijk werd beschouwd, vindt men in de Aanbeveling van de H.A. van 11 juli 1953, gericht tot de Oberrheinische Kohlen-Union ⁽⁴²⁾. De H.A. constateerde eerst, dat de Oberrheinische Kohlen-Union op grond van overeenkomsten gesloten met andere ondernemingen de enige verkoper voor de zuidelijke en zuidwestelijke gebieden van Duitsland was geworden; vervolgens dat de betrokken afnemers niet tegen concurrerende prijzen van buiten-liggende mijnen konden kopen. Tenslotte stelde de H.A., dat de O.K.U. «zich in een aanzienlijk gedeelte van de gemeenschappelijke markt aan een daadwerkelijke concurrentie onttrekt...» Hoe de H.A. tot deze conclusie m.b.t. «een aanzienlijk gedeelte» was gekomen, werd verder niet gepreciseerd.

b. Zakelijke begrenzing :

Het tweede aspect van de relevante markt betreft de afbakening t.a.v. de betrokken goederen of diensten. Het gaat hier om de vaststelling van de kring van onderling concurrerende produkten. Hierbij kunnen zich talrijke mogelijkheden voordoen. De twee uitersten zijn aan de ene kant de homogene markt, waarvoor veel producenten dezelfde of nauwelijks te onderscheiden produkten vervaardigen: aan de andere kant de sterk gespecialiseerde markt, waarop vaak maar een enkel produkt aan de eisen van afnemers kan voldoen. Daar tussenin komen de meeste gevallen voor, waar onder bepaalde omstandigheden nu eens het ene dan weer het andere produkt kan worden gebruikt, d.w.z. waar de onderlinge verschillen b.v. in kwaliteit, kosten, voorziening en technische mogelijkheden niet groot zijn. Doorslaggevend is in die gevallen de mate van vervangbaarheid. Deze kring van substitutieprodukten is echter niet altijd gemakkelijk te bepalen. Ze kan mede van tal van neveneffecten op de markt van andere produkten afhankelijk zijn. De relevante markt zal dan moeten worden uitgebreid, om ook deze produkten te omvatten, waarop kan worden overgeschakeld, b.v. onder veranderde prijsverhoudingen. Of men «interindustry» in stede van «intra-industry competition» zou kunnen toelaten, heeft juist met deze problematiek veel te maken. Of de relevante markt nu omvat «bouwmaterialen», dan wel in «bakstenen» en «hout» moet worden uitgesplitst, hangt dus af van de vraag of men voor bepaalde doeleinden een keuze tussen deze twee produkten kan maken. Dit voorbeeld toont duidelijk aan, dat het voor het bestaan van een machtspositie van essentiële betekenis is dat men tot een juiste afbakening van de relevante markt komt.

Niet alleen de econoom maar ook de rechter staat voor het maken van een dergelijke moeilijke keuze. Met name heeft ook het Hof in Luxemburg al enkele keren zich met overeenkomstige problemen moeten bezighouden. In het arrest van 15 juli 1963 ⁽⁴³⁾, toen Duitsland opkwam tegen de weigering van de Commissie om een gedeeltelijke schorsing van de douanerechten op sinaasappelen afkomstig uit derde landen toe te kennen, is de vraag gesteld of de Commissie ook de invloed van een dergelijke machtiging op andere dan de rechtstreeks betrokken produkten kon onderzoeken. Het Hof heeft bevestigend geantwoord: «...De Commissie (heeft) in ieder geval het recht... rekening te houden met de gevolgen van de machtiging, niet alleen voor de markt van de goederen waarop de aanvraag betrekking heeft, doch ook voor de markt van de goederen waarop de aanvraag betrekking heeft, doch ook voor de markt van de goederen welke daarmee concurreren; ...het beperkte marktbegrip, zoals verzoekster dit voorstaat, (zou) tot een kunstmatige isolering van de markten der afzonderlijke goederen... leiden;

...daardoor (zou) de interdependentie van de afzonderlijke markten en bijgevolg de economische realiteit... worden miskend...» ⁽⁴⁴⁾.

Hoewel dit arrest over de toekenning van tariefcontingenten ging en de feitelijke toepassing van het begrip «betrokken goederenmarkt» hier niet aan de orde was ⁽⁴⁵⁾, gaf het arrest toch een richting aan die het Hof en de Commissie in de toepassing van artikel 86 in de toekomst zouden kunnen volgen. In het reeds geciteerde arrest 66/63, *Nederland tegen H.A.*, van 15 juni 1964 ⁽⁴⁶⁾, hebben wij een duidelijk voorbeeld van die afwegingen die t.a.v. de keuze «intra-» of «inter-industry competition» een rol spelen. Daar heeft het Hof kennelijk voor een ruime energie-

markt geopteerd, op grond van de blijkbaar gemakkelijke vervangbaarheid van kolen en olie voor de meeste doeleinden en de daaruit voortvloeiende consequenties voor gemeenschappelijke kolenproducenten en handelaren. De hevige concurrentie tussen olie en kolen verschafte een voldoende bescherming voor de consumenten. M.a.w. gezien de hoge graad van «inter-industry competition» kon het Hof de rationalisatie van produktie en afzet ten koste van een hoge graad van concurrentie binnen de kolenindustrie goedkeuren ⁽⁴⁷⁾. Hier heeft men dus een beslissing op kartelgebied die, hoewel op artikel 65(2)(c) E.G.K.S. gebaseerd, zonder enige twijfel van belang zal zijn voor het marktbegrip onder artikel 86 E.E.G.

12. Machtspositie.

Het begrip wordt niet in het Verdrag nader uitgewerkt. Wel is er enig verschil met de andere Verdragsteksten: «eine beherrschende Stellung», «une position dominante», «una posizione dominante». Deze teksten brengen misschien meer tot uiting de mate van vereiste macht. Toch ontbreekt enig houvast; en het begrip blijft open voor verschillende uitleggingen. Grijpt men terug naar de economische leer, dan vindt men ook geen oplossing die een jurist kan bevredigen. Een onderzoek gebaseerd alleen op structurele criteria ^(47a), waaronder marktaandeel, kan veel van belang opleveren, maar kan vaak niet beslissend zijn. Anderzijds kan men evenmin alleen met een zogenaamd «kwalitatief» onderzoek naar bepaalde vormen van marktgedrag of bedrijfsinterne beleidsresultaten («performance criteria») volstaan. Om een machtspositie te kunnen vaststellen, moet men beide onderzoekingsmethoden toepassen ⁽⁴⁸⁾, omdat b.v. een groot marktaandeel, of «bedenkkelijk» marktgedrag vaak ook met deelneming aan een daadwerkelijke concurrentie in de praktijk verenigbaar kan zijn ^(48a).

In de nationale wetgeving treft men wel enige min of meer vage aanwijzingen of kenmerken voor de constatering van een machtspositie aan ⁽⁴⁹⁾. Drie richtingen zijn te onderscheiden:

1) Een bepaald marktaandeel:

Deze maatstaf voldoet aan het vereiste, dat de juridische adviseur zowel als de administratieve instantie belast met het toezicht op de marktbeheersende ondernemingen met relatief eenvoudige gereedschappen, tenminste in eerste aanleg te werk kunnen gaan. Alhoewel het marktaandeel in vele gevallen niet beslissend is, toch kan de toepassing van dit criterium dienen om een duidelijk overzicht van marktontwikkelingen te verzekeren en mogelijke gevaren te signaleren. Maar waar moet de scheidingslijn worden getrokken? De Monopolies and Restrictive Trade Practices Act of 1948 (V.K.) heeft gekozen voor een derde als beslissend marktaandeel (artikel 3). De Noorse wetgeving ⁽⁵⁰⁾ vindt volgens artikel 34 (1)(1) al een vierde genoeg!

Onder de hier besproken richting kunnen wij misschien ook de nieuwe Franse wetgeving ⁽⁵¹⁾ brengen. Het is waar dat het marktaandeel daarin niet uitdrukkelijk wordt genoemd. Toch wordt de machtspositie als een monopolie-situatie of een klaarblijkelijke concentratie omschreven. Wij hebben ook gezien, dat met laatstgenoemd begrip de «quasi-totalité» van de markt werd beoogd, en welke voorbeelden ter verduidelijking van deze term werden aangevoerd. De nadruk ligt dus op marktaandeel, en wel op een veel groter aandeel dan in de Engelse en Noorse wetgeving is bedoeld.

Campbell (52) dacht, dat minder dan 50% aandeel van één onderneming in de regel niet voldoende zou zijn om te kunnen spreken van een machtspositie op de Gemeenschappelijke Markt. Roberts volgt (53) het betoog van Kaysen en Turner (54), dat een aandeel van 50% van één onderneming of een aandeel van 80% van vier of minder ondernemingen, ingenomen gedurende vijf of meer jaren op een sterk oligopolistische markt, ook voor de Gemeenschappelijke Markt doorslaggevend zou zijn. Men ziet al vrij gauw, dat de opvattingen ook over deze « eenvoudige », « praktische » maatstaf enorm uiteenlopen.

2) « Overwegende invloed »:

Met dit begrip wijkt men duidelijk van de structurele aanpak en het « marktaandeel » af om meer aandacht aan marktgedrag en machtsverhoudingen te schenken. Het is de vraag in hoeverre de onderzochte onderneming markt-beslissingen eenzijdig kan nemen of heeft genomen, waarbij andere betrokken marktdeelnemers zich moeten neerleggen. Men kan zich een reeks van gevallen indenken, waar b.v. de inhoud van de overeenkomst gesloten met de marktbeheersende onderneming anders zou hebben geluid, indien de tegenpartij de mogelijkheid had gehad van een reëel alternatief. Toch heeft iedere grote onderneming de macht om de omvang van haar produktie of afzet of de kring van haar afnemers tot op zekere hoogte te bepalen. Het blijft derhalve altijd moeilijk de maatstaf « overwegende invloed » scherp te omlijnen. Weliswaar is het voordeel van het « eenvoudig » te bepalen criterium van het marktaandeel prijs gegeven, maar de gecompliceerdere benaderingswijze komt meer met de economische werkelijkheid overeen.

De wetgevingen van Nederland (55) en België (56) hebben eveneens het begrip « overwegende invloed ». In de Deense wet van 1955 (57) artikel 2(1) luidt de gekozen formulering « wezenlijke invloed ». Evenals bij de Nederlandse en Belgische wetten, ontbreekt in de Deense ook een nadere omschrijving. Het komt in de praktijk echter neer op een toepassing van de leer van het marktaandeel. Op de interpretatie en de tenuitvoerlegging van de Belgische wet komen wij straks terug.

3) Onttrokken aan concurrentie:

Een soortgelijke formulering vindt men in artikel 22 van het Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen (« ... keinem wesentlichen Wettbewerb ausgesetzt ist ») en in artikel 66(7) E.G.K.S. (« ... qui les soustrait à une concurrence effective »). De nadruk valt op het markt-effect als zodanig, terwijl men in de gevallen onder 2) van de dynamische rol van de onderneming uitgaat. Spengler (58) ziet dit verschil in benadering eerder als het verschil tussen de bestrijding van de oorzaak van de ziekte, en de bestrijding van de ziekte zelf. Verder zegt hij, dat het ontbreken van « wezenlijke concurrentie » niet altijd de aanwezigheid van een overwegende invloed op de markt behoeft te betekenen, omdat in de praktijk « die Abnehmer ihrerseits eine beherrschende Nachfragestellung innehaben, oder jederzeit auf Import oder auf Eigenproduktion ausweichen können. » (59) Mijns inziens gaat noch de analogie ontleend aan de medische verschijnselen noch deze laatste analyse op. Wat deze analyse betreft is het wel denkbaar, dat een onderneming die zich aan de eisen van een grote afnemer moeten aanpassen desalniettemin een machtspositie t.a.v. haar medeproducenten blijft innemen. Anderzijds kan men zeggen, dat een markt zowel door

de vraag als door het aanbod wordt bepaald: als er geen concurrentie is, dan is die toestand *juist aan de markt-beheersende afnemer* te wijten. Verder moet de markt evenzeer met het oog op de potentiële als op de reeds bestaande concurrentie worden bepaald. Het is maar een kwestie van hoe ruim men de grenzen van die markt moet trekken.

Onder deze optiek zijn derhalve zowel het feit, dat een onderneming een overwegende invloed op de markt bezit, als het feit, dat een onderneming niet aan concurrentie is blootgesteld niets anders dan verschillende facetten van eenzelfde marktsituatie, het ontbreken van effectieve concurrentie als marktregulator. Deringer (60) komt tot dezelfde conclusie. In zijn uitvoerige commentaar heeft Del Marmol (61) de Belgische wetgeving op dezelfde manier uitgelegd. Hij verwerpt eerst de toepassing van het statische begrip marktaandeel en zegt vervolgens: « Une entreprise domine le marché d'un produit déterminé quand elle n'est exposée à aucune concurrence substantielle pour ce qui concerne un produit ou un groupe de produits déterminés, quand elle peut imposer ses exigences sans être soumise à une concurrence effective. » (62)

Het begrip machtspositie kan derhalve op verschillende wijzen worden benaderd, maar in de praktijk komen deze denkwijzen toch op hetzelfde neer. Het feitelijke uitgangspunt is overal hetzelfde, maar de nadruk wordt nu eens op het ene, dan weer op het andere aspect gelegd. Zonder twijfel zal de Commissie en eventueel het Hof van elk van die mogelijkheden gebruik moeten maken bij de interpretatie van artikel 86 E.E.G.

13. Misbruik.

Deze term is al evenmin in het Verdrag gedefinieerd. Wel zijn er vier voorbeelden in artikel 86 opgenomen, die nuttige hulpmiddelen voor de nadere uitleg van het begrip zijn. De opsomming is niet uitputtend bedoeld (« ... met name... » lid 2). De voorbeelden zijn echter zo ruim geformuleerd, dat men zich kan afvragen of niet vrijwel elk denkbaar misbruik daaronder zou zijn te brengen. (63)

De wijze waarop elk der genoemde nationale wetgevingen getracht heeft het begrip uit te werken, wordt hier niet verder besproken. Slechts moge erop gewezen worden, dat de toegepaste criteria vaag blijven. In de Wet Economische Mededinging (Artikel 24) wordt evenals in de Belgische wet van 27 mei 1960 (artikel 2) van « strijd met het algemeen belang » gesproken. Het vaststellen in concreto van wat het algemeen belang eist moet echter door de betrokken administratieve instantie geschieden. Ook in het E.G.K.S.-Verdrag vindt men geen nauwkeurige omschrijving van het begrip, maar een verwijzing naar de doeleinden van het Verdrag: « ... utiliser cette position (dominante) à des fins contraires aux objectifs du présent traité... » (Artikel 66(7)). Met de Verdragsdoeleinden komt men niet verder dan met het algemeen belang van de Gemeenschap (64) Het gaat in elk concreet geval om het afwegen van particuliere en gemeenschapsbelangen. Dit is nooit een eenvoudige taak en men mag ook niet verwachten, dat met een eenvoudige formule zou kunnen worden volstaan.

Bij een nadere uitwerking van het begrip « misbruik » in artikel 86 zal men ook moeten teruggraven op de doeleinden van het E.E.G.-Verdrag. De voorbeelden van misbruik die in artikel 86 worden gegeven, zouden immers evenzeer gelden als voorbeelden van inbreuk op de algemene doeleinden van het Verdrag. Hieruit zou men kunnen afleiden, dat het misbruik maken van een

machtspositie inhoudt: het uitbuiten van marktvordelen die zonder de machtspositie niet aanwezig zouden kunnen zijn, met als gevolg inbreuk op de belangen van andere marktdeelnemers, zoals die in artikel 2 worden aangegeven. Voorts: elke marktbeslissing kan voor sommige marktdeelnemers nadelen meebrengen, terwijl anderen daardoor worden begunstigd. Inhoeverre het Verdrag tegen nadelen beschermt en wie het beoogt te beschermen, zijn nu juist de kernvragen die in elk concreet geval moeten worden beantwoord. Juist omdat het Verdrag voor een effectieve mededinging kiest, moet dat de toetssteen zijn. ^(64a) Steun voor een dergelijke benadering vindt men in de redenering die het Europese Hof in het *Geitling*-arrest 13/60 ⁽⁶⁵⁾ voor het E.G.K.S.-Verdrag hanteerde. Daar maakt het Hof een onderscheid tussen de macht tot *prijvastlegging*, d.i. de interne bevoegdheid om prijzen min of meer te volgen, en de macht tot prijsbepaling, d.i. «de mogelijkheid, de prijzen vast te stellen op een niveau dat aanzienlijk verschilt van het prijspeil dat zou zijn bereikt, indien de prijzen uitsluitend door de concurrentie waren bepaald.» ⁽⁶⁶⁾ Een dergelijke redenering zal ook voor de andere ruilvoorwaarden kunnen gelden.

14. *Samenhang der verschillen in de terminologie van de artikelen 85 en 86 met de besproken begrippen.*

Zou een rechter gesteld worden voor een intertatie van de «drie onbekenden» (waarvan de onbekendheid zo uitvoerig boven werd betoogd) dan zou hij zich zoals zoveel rechters met vage normen moeten redden. Maar zolang het nog mogelijk is om te zoeken naar het best sluitend stelsel van uitlegging, dan moet de jurist bij de econoom te rade gaan. Begrippen als *macht*, *machtspositie* en *misbruik*, zoals gehanteerd in de mededingingswetgeving zijn pas laat rechtsbegrippen geworden. De econoom kan de onderlinge samenhang van deze begrippen voor ons duidelijker maken. Hij zou ook de nadruk leggen op hun grootste gemene deler — het concurrentiebegrip — en hij zou ons moeten bijstaan bij het bepalen van de door het Verdrag gewenste concurrentiegraad — de toelaatbare concurrentie — waarvan men moet uitgaan.

Let men op de verschillen in terminologie in de voorbeelden welke respectievelijk in de artikelen 85 en 86 zijn aangegeven, dan blijken ze juist afhankelijk te zijn van het samenspel der drie factoren: markt, machtspositie, misbruik.

Zo moeten in artikel 86(b) de woorden «of controleren» en «de investeringen» ontbreken, omdat het *controleren* van de produktie, de afzet, de technische ontwikkeling en de investeringen binnen één onderneming een normale bezigheid is. Voorts is het *beperken* van de investeringen een zaak van intern ondernemingsbeleid, waarvoor de verantwoordelijkheid niet bij de Gemeenschap ligt. Het gaat om de mate van bewegingsvrijheid die aan een machtspositie moet worden toegekend. Daarom ontbreekt de bepaling van art. 85(1)(c) in artikel 86. Anderzijds wordt in (a) «bepalen» vervangen door «opleggen»: het opleggen van aan- of verkoopprijzen of van andere contractuele voorwaarden is het bepalen ervan met *uitoefening van macht*.

Het «opleggen» of het «beperken» is op zichzelf nog niet voldoende om een misbruik te constateren. Daarom zijn in artikel 86(a) en in (b) resp. de woorden «onbillijke» en «ten nadele van de verbruikers» ingevoegd. Deze toevoegingen duiden de gevolgen van de aantasting der «toelaatbare concurrentie» aan: voor de afnemers die hier worden beoogd zijn het b.v. hogere prijzen dan «normaal» of het niet genieten van de resultaten van technische ontwikkelingen.

IV. De mogelijkheden van aanvulling van Verordening 17

15. *Geen precisering van de criteria bij verordening.*

Het voorafgaande strekte tot toelichting van de stelling, dat de huidige communautaire bepalingen niet voldoende zijn om een uniforme toepassing van artikel 86 door de nationale rechter te waarborgen, noch een doelmatig optreden van de Commissie te verzekeren. Noch de nationale wetgeving noch de economische leer zijn in staat om voldoende juridisch houvast te verschaffen. Dit vloeit echter uit de aard der zaak voort met het gevolg, dat de in artikel 86 voorkomende begrippen niet met veel meer succes door een eventuele verordening zullen kunnen worden gepreciseerd. Dit is een juridische moeilijkheid, die zich voordoet, ook als er al volledig overeenstemming t.a.v. het te volgen beleid zou zijn. De aan de begrippen te geven inhoud zal altijd van het concrete afhangen, en pas als er een reeks van Commissiebeschikkingen en eventueel arresten is totstandgekomen, zal men enige opheldering krijgen.

Daarom zullen wij nog geruime tijd blijven opgescheept met het probleem van de nationale rechters die op grond van artikel 9(3) van Vo. 17 bevoegd blijven om artikel 86 toe te passen en daarbij tot uiteenlopende uitkomsten zullen geraken. Het zou verstandig zijn om communautaire uitspraken af te wachten. Een uitspraak van het Hof zal door middel van de prejudiciële beslissing van artikel 177 kunnen worden uitgelokt. Het Hof zal zich in zo'n geval echter beperken tot een abstracte uitleg en niet op de specifieke feiten van het geval ingaan. ⁽⁶⁷⁾

16. *Uitbreiding van onderzoek-mogelijkheden.*

De zwaarste last komt zonder twijfel op de schouders van de Commissie te rusten. Nu een voorafgaande precisering van de drie voornaamste begrippen niet zal gelukken en de Commissie haar beleid op de beoordeling van concrete gevallen zal moeten richten, is het nodig om de Commissie in staat te stellen voldoende gegevens te krijgen over het bestaan en de gedragingen van machtsposities.

Bovendien zou het wenselijk zijn om de bevoegdheden van de Commissie uit te breiden, ten einde de mogelijkheid voor een meer doeltreffende bestrijding te scheppen. Op deze twee punten moeten bij verordening aanvullende regels worden getroffen.

Elke uitbreiding van Vo. 17 moet binnen het raam van artikel 86 plaatsvinden. Er moge ten overvloed aan herinnerd worden, dat artikel 86 specifiek op het tegengaan van misbruiken ziet, en niet op het bestaan noch op de vorming van economische machtsposities als zodanig. Op grond hiervan heeft Prof. Würdinger ⁽⁶⁸⁾ de stelling verdedigd, dat de Commissie alleen gegevens bij een onderneming zou kunnen inwinnen, indien zich al een misbruikstoestand voordoet. Hij redeneert als volgt: Artikel 11(1) Vo. 17 machtigt tot het inwinnen van inlichtingen alleen wanneer ze «noodzakelijk» zijn ter vervulling van de taken op de Commissie overgedragen, krachtens artikel 89 E.E.G. (dat doelt in (1) lid 2 op «vermoedelijke inbreuk») en in maatregelen op grond van artikel 87 E.E.G. vastgesteld. Vo. 17 is nu een maatregelen op grond van artikel 87. Artikel 1 van deze Verordening moet men lezen als betreffende alleen de bestrijding van «een concreet geval van misbruik». Als een dergelijk geval ontbreekt, is de gewenste inlichting niet «noodzakelijk» en daarmee vervalt de juridische grond aan het Commissieverzoek. ⁽⁶⁹⁾ M.i. is deze opvatting te stringent. Of er

inderdaad een «concreet geval van misbruik» bestaat moet nog worden uitgemaakt. Würdinger zou dus ook menen, dat men altijd in eerste aanleg met een *vermoeden* van misbruik moet te werk gaan. Dat vermoeden zou in eerste aanleg al *duidelijk* aanwezig moeten zijn. Maar een dergelijke conclusie behoeft uit een lezing van artikel 11 Vo. 17 niet voort te vloeien: de zinsnede «*alle noodzakelijke inlichtingen*» (met nadruk op «*alle*») wijst eerder in de andere richting, hoezeer ook daar gevaren dreigen. Bovendien moet men de «taken» van de Commissie wel ruim genoeg zien en haar een redelijke onderzoeksbevoegdheid geven, wil men een effectief beleid bevorderen. Om ieder misverstand te voorkomen, zou het goed zijn om artikel 11 Vo. 17 op dit punt aan te vullen.

Het grote bezwaar van de huidige tekst van Vo. 17 is, dat de bevoegdheid om inlichtingen in te winnen alleen op het eenmalige onderzoek blijkt te zijn toegespitst. De terminologie van artikel 11 leden 2-6 wijst erop, dat het artikel alleen incidenteel kan worden toegepast.

De bevoegdheid om een periodiek onderzoek naar de markt-ontwikkeling t.a.v. structuurveranderingen of gedragspatronen van machtspositie te verrichten zal men daaruit moeilijk kunnen lezen. De verificaties voorzien in de artikelen 13 en 14 maken een diepgaander onderzoek mogelijk, maar daarmee is het zojuist genoemde bezwaar nog niet opgeheven. Weliswaar staan de artikelen 13 en 14 op gelijke voet met artikel 11, in die zin dat een voorafgaand optreden krachtens artikel 11 niet noodzakelijk is voor het uitoefenen van de bevoegdheid tot verificatie (69a); maar deze artikelen doelen op andere taken dan die welke in artikel 11 zijn verondersteld.

Het gaat hier veeleer om b.v. de opsporingsbevoegdheden welke aan nationale politie of administratieve instanties ook zijn toegekend, wanneer een zaak voor hun aanhangig wordt gemaakt. In dit geval is het een reeds gevorderd stadium in een specifieke procedure. Een ander voorbeeld is de controlefunctie, ook bekend bij nationale autoriteiten, d.w.z. het onderzoeken of een bepaald reeds eerder opgelegd gebod of verbod door de veroordeelde wordt nageleefd. Deze twee voorbeelden laten duidelijk zien, dat de artikelen 13 en 14 niet zonder meer kunnen worden gebruikt om algemene inlichtingen in te winnen. De verificaties moeten bovendien verricht worden op vertoon van een schriftelijke opdracht en waarschijnlijk onder diezelfde rechtswaarborgen waarmee de onderneming nationaal wordt beschermd. Mijns insziens moet het onderzoek hier, in tegenstelling tot artikel 11, op een duidelijk vermoeden van misbruik steunen; waarschijnlijk ook een uitvoerig te motiveren vermoeden, wil de Commissie slagen voor het Hof indien de onderneming zich eerst tegen haar voorgenomen verificatie en vervolgens tegen haar beschikking verzet. Uit dit alles zou men moeten concluderen, dat de artikelen 13 en 14 evenals artikel 11 zijn beperkt tot de beoordeling van een concreet aanhangig geval.

Artikel 12 (vooral lid 3) zou een waardevol instrument zijn, maar het voorziet alleen in een bedrijfstaks-gewijs-onderzoek. Dit artikel kan dan ook alleen incidenteel worden toegepast. Regelmatig terugkerende onderzoeken behoeven een andere grondslag.

17. Verruiming van de maatregelen bij gebleken misbruik.

Ook in een ander belangrijk opzicht lijdt de Commissie aan een tekort aan middelen. Het betreft de maatregelen die aan een machtspositie kunnen worden voorgeschreven om een misbruik te beëindigen. Wat dat

betreft was artikel 89 van het Verdrag ruim opgesteld: «Indien haar (de Commissie) blijkt, dat inbreuk is gepleegd, stelt zij passende middelen voor om daaraan een eind te maken» (lid 1, 2e zin). «... Zij kan ... de Lid-Staten machtigen de noodzakelijke tegenmaatregelen, waarvan zij de voorwaarden en de wijze van toepassing bepaalt, te treffen om de toestand te verhelpen» (lid 2, 2e zin). Vo. 17 voorziet daarentegen maar in een beperkt aantal mogelijkheden. Artikel 3 van Vo. 17 laat alleen een beschikking toe om aan de vastgestelde inbreuk een eind te maken. Artikel 15 bevat de bepalingen t.a.v. het beboeten van misbruiken, hetgeen een vrij grove maatregel is, die moeilijk gebruikt kan worden ter bescherming van de belangen van derden. Het is een open vraag of een soepele toepassing van de boeten mogelijk zou zijn; het voorwaardelijk maken van verdere boeten, in verband met het toekomstige gedrag van de ingebreke gestelde onderneming is niet uitgesloten. Hoewel hiermee misschien veel zou kunnen worden bereikt, is het zeer twijfelachtig of de Commissie op grond van dit artikel hiertoe de nodige bevoegdheid heeft. In elk geval blijft de inbreukactie op grond van artikel 3 alleen een negatief middel, terwijl de meest verfijnde toepassing van boeten vaak zou tekort schieten. In geval van een discriminatoire verkoopsweigering b.v. zou het meestal gewenst zijn om specifieke aanwijzingen te geven. Men denke aan de veelzijdige «injunction» die zo vaak (hoewel soms niet zonder moeilijkheden t.a.v. een scherpe formulering) in de Amerikaanse praktijk is toegepast.

Artikel 87 vormt geen beletsel tot een uitbreiding in deze richting. De opsomming in lid 2 is niet uitputtend («met name»). De specifieke aanwijzing van boeten en dwangsommen in lid 2(a) is te verklaren als de uitdrukkelijke machtiging om middelen te gebruiken die diep in de nationale rechtsorden ingrijpen en waarover het mogelijk was te twijfelen of de Commissie een dergelijke bevoegdheid zonder uitdrukkelijke bepaling zou kunnen worden verleend. De verdrags-geschiedenis bevestigt deze interpretatie.

Drie aanvullingen op het arsenaal van Verordening 17 zijn in het bijzonder nodig:

(1) Het scheppen van de mogelijkheid om *periodiek* gegevens te krijgen als in artikel 12(3) omschreven, niet beperkt tot de situatie in lid 2 genoemd maar wel onder de voorwaarde van het vermoedelijk bestaan van een machtspositie, en *zonder dat de hele bedrijfstak moet worden onderzocht* of mee moet doen.

(2) Het scheppen van de mogelijkheid om bij vermoeden van misbruik de verplichting op te leggen om bepaalde gegevens en specifiek aan te wijzen gedragingen aan te melden. Voor de naleving van deze verplichting zou aan de artikelen 13 en 14 toepassing kunnen worden gegeven.

(3) Het aanbrengen van een groter verscheidenheid en soepelheid in de maatregelen, die tegen misbruik kunnen worden gelast, en wel op een overeenkomstige wijze als artikel 24 (70) Wet Economische Mededinging dat doet. Deze wet voorziet *inter alia* in het openbaar maken van productiegegevens, voorschriften met betrekking tot prijzen en andere contractuele voorwaarden en een leveringsverplichting met een maximale tijdsduur van vijf jaar.

Zowel de effectiviteit van het optreden door de bevoegde instantie als de rechtszekerheid zouden door een zodanige uitwerking worden gediend.

18. Slotopmerking.

Het onderwerp is met de bovenstaande aantekeningen zeker niet uitgeput. Het hele probleem van een even-

tueel toezicht op fusies hebben wij ter zijde gelaten. Ook problemen die mede voor de uitlegging van artikel 85 belangrijk zijn, zoals wat onder «onderneming» moet worden verstaan, of hoe parallel gedrag in een oligopolistische markt moet worden behandeld. Men kan wel andere gevallen die op de vage grens tussen de artikelen 85 en 86 liggen vermelden, zoals overeenkomsten die voor de exploitatie van een octrooi-recht worden gesloten.

Met een paar aanduidingen van de fundamentele begrippen heb ik echter in dit bestek moeten volstaan. Dat sommige van deze aanduidingen juridisch gezien niet helemaal bevredigend konden zijn is ook duidelijk. De gecompliceerdheid van het onderwerp en de uitgebreidheid van de literatuur staan in schrille tegenstelling tot de geringe gegevens over de praktische toepassingen in de Europese wetgevingen.

Leiden, 24 maart 1965

(1) Cursivering door de auteur. Preambule, par. 2, 3, 4 en 5. Wat «eerlijkheid in de mededinging» betreft, gaat het hier niet om de «eerlijke» of «oneerlijke» concurrentie, begrippen die een heel ander terrein dan de anti-trustwetgeving dekken. Eerder is hier bedoeld de vermindering van kunstmatige — voordelen in de markt, welke sommige ondernemingen genieten — «distorsies» of «valsingen», welke aan de mededinging als gewenst stelsel afbreuk doen.

(2) Cursivering door de auteur.

(3) Zie, Comité intergouvernemental créé par la Conférence de Messine. Rapport des Chefs de délégation aux Ministres des Affaires Etrangères, Bruxelles, 21 avril 1956, blz. 55-56.

(4) Rapport Spaak, blz. 56: «... avantage essentiel d'un vaste marché... concilier l'emploi des techniques de production de masse et le maintien de la concurrence.»

(5) Het onderzoek werd op grond van het Gesetz van 31 dec. 1960 (BGBl. 1961 I, 9) door het Bundesamt für gewerbliche Wirtschaft in Frankfurt-M. ondernomen. Op 5 juni 1964 stuurde de Bundeskanzler het Bericht über das Ergebnis einer Untersuchung der Konzentration in der Wirtschaft met een regeringscommentaar naar de Bondsdag (Deutscher Bundestag 4. Wahlperiode, Drucksache IV/2320). Het rapport is door H. Rasch in W.u.W. 1964, Heft 10 (Oktober) uitvoerig geciteerd en besproken.

(6) Vgl. voor het V.K., the Monopoly and Restrictive Trade Practices Act of 1948 and the Restrictive Trade Practices Act of 1956; voor Denemarken, de Wet voor het toezicht op monopolies en mededingingsbeperkingen van 31 maart 1955; en voor Noorwegen, de Wet voor het Toezicht op prijzen, winstmarges, en mededingingsbeperkende overeenkomsten van 26 juni 1953. Vgl. E. Ernest Goldstein, American Enterprise and Scandinavian Anti-trust Law. University of Texas Press, Austin, U.S. 1963.

Een korte samenvatting van de wetgeving tot stand gebracht tot 1963 vindt men in «Die Behandlung marktbeherrschender Unternehmen in der Gesetzgebung europäischer Staaten und der Montan-Union», van K.D. von Horn in A.W.D. 1963, 30 mei, blz. 125-130.

(7) Het moge vreemd lijken, dat regelen inzake economische machtsposities in het kader van een financiële wetgeving worden behandeld maar toch is er een goede reden voor: De loi de finances komt tot stand volgens een speciale constitutionele procedure. Er is namelijk een verplichte behandeling door het Parlement binnen een bepaalde termijn voorgescreven. Deze techniek wordt gebruikt om zodoende ook niet-financiële bepalingen spoedig door het Parlement te krijgen.

(8) Deze nieuwe wetgeving is zeer helder en kort beschreven door R. Belka, in het Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Wirtschaftsrecht, 1964, juni, blz. 48-73.

(9) Belke, t.a.p. blz. 58.

(10) Belke, t.a.p. blz. 62-64.

(11) 2 C.M.L. Rev. 1964-65, Nr. 3, blz. 325-339, slotsom blz. 338.

(12) Vgl. Mulder-Mok, Kartelrecht, Samsom, 1962, blz. 161-163.

(13) Vgl. Rasch, t.a.p. blz. 818.

(14) K.I. Roberts, Cartel, October, Nr. 4, 1963, blz. 143.

(15) Pb. 11 mei 1954, 345, 350/54.

(16) Jur. I, blz. 215 e.v.

(15a) Zaak 13-60, Gettling c.s., arrest 18 mei 1962, Jur. VIII, blz. 223: «... dat er geen enkele grond is voor de bewering, dat het Verdrag de grote productie- of afzet-eenheden, welke kenmerkend zijn voor de kolen- en staalmarkt heeft willen verbieden of althans de oprichting ervan heeft willen tegengaan; dat men de ogen voor de werkelijkheid zou sluiten en de eisen van de vooruitgang der techniek zou loochenen, indien men op dit gebied zou willen terugkeren tot een atomistische markt, die voor de betrokken producten volstrekt ondenkbaar is.»

(17) T.a.p., blz. 278. Het Hof heeft deze conclusie aanvaard, zie blz. 238.

(18) Jur. VIII, blz. 169 e.v.

(19) T.a.p., blz. 217-219.

(20) T.a.p., blz. 224-226.

(21) Rec.X, blz. 1047 (Fr. editie).

(22) T.a.p., blz. 1077.

(23) T.a.p., blz. 1077.

(24) Pb. nr. 13, 20 februari 1962, blz. 204/62.

(25) T.a.p., blz. 61.

(26) Deringer, Das Wettbewerbsrecht der europäischen Wirtschaftsgemeinschaft, ad Art. 85 par. 3. Anmerkung 9-11. Zie ook Conclusie A.G. Lagrange voor het Bosch-arrest, zaak 13-61 van 6 april 1962, Jur. VIII, blz. 134-135.

(27) Deringer, Kommentar, Anm. 57 onder art. 86; en in de noot 26 bij Anm. 56 aldaar geciteerde literatuur. Zie ook, in het bijzonder, Spengler, W.u.W. 1961, 528.

(28) Deze mening wordt echter niet zonder voorbehoud door alle Duitse schrijvers gedeeld. Zie b.v. von Gamm, Das Kartellrecht im EWG-Bereich (Kartellrundschauf Heft 3).

(29) T.a.p., blz. 55-56.

(30) Jur. VIII, arrest 18 mei 1962, blz. 223.

(30a) Met «redelijk evenwicht tussen prestatie en tegenprestatie» wordt bedoeld, dat behalve de prijs ook andere ruilvoorwaarden, zoals kwaliteit, leverings- en betalingscondities, service enz. in de vergelijking moeten worden betrokken. Met «alle belanghebbenden» bedoelt men, behalve de producenten, b.v. ook de leveranciers of toeleveranciers, distributieschakels, en eventueel de verbruikers of verwerkers.

(31) T.a.p., blz. 524 noot 20a.

(32) Er zijn nog andere vragen met betrekking tot artikel 86 op te lossen, maar die betreffen niet zozeer de bepaling zelf als wel de werking (b.v. jegens machtsposities buiten de gemeenschappelijke markt), en de gevolgen (van eventuele nietigheid van de misbruik-handeling). De potentieel ongunstige beïnvloeding van de handel tussen de Lid-Staten is niet specifiek voor art. 86, ofschoon de bij art. 85 eventueel gevonden maatstaf hier ook van belang is.

(33) Zie Roberts, t.a.p., blz. 151.

(34) Deringer, Anm. 12 onder artikel 86. Deze conclusie blijft echter nog zeer omstreden, zoals een blik op de door Deringer geciteerde literatuur laat zien.

(35) T.a.p., blz. 151.

(36) Kommentar zum EWG Vertrag, Anm. 3 onder artikel 86.

(37) T.a.p., Anm. 13 onder artikel 86. Het woord «daardoor» schijnt trouwens zijn opvatting te ondersteunen.

(38) De stelling, dat een «wezenlijk deel» alleen op grond van absolute cijfers zou kunnen worden uitgemaakt stuit op dezelfde bezwaren als de stelling, dat een zekere geografische omvang in abstracto «wezenlijk» is.

(39) Nederlandse Regering tegen H.A., arrest 21 maart 1955, Jur. I, blz. 217 e.v.

(40) T.a.p., blz. 238.

(41) T.a.p., blz. 278.

(42) Pb. E.G.K.S., 21 juli 1953, blz. 154.

(43) Zaak 34/62, Bondsrepubliek tegen E.E.G. Commissie, Jur. IX, blz. 288.

(44) T.a.p., blz. 310.

(45) Geen beroep werd door de Commissie gedaan op het gevaar van «ernstige storingen», welke «op de betrokken goederenmarkt» volgens artikel 25(3) E.E.G. reden voor verwerping van een verzoek tot toekenning van tarief-contingenten moet zijn. T.a.p., blz. 310.

(46) Rec. X, blz. 1047 (Fr. editie).

(47) T.a.p., blz. 1077.

(47a) Zoals: geïnvesteerd kapitaal, aantal werknemers, totale omzet enz., in vergelijking met andere ondernemingen in het land of in dezelfde bedrijfstak.

(48) Vgl. Deringer, Anm. 25-29 onder artikel 86.

(48a) Als voorbeeld van dit laatste zou men b.v. kunnen denken aan de discriminerende verkooppraktijken van felle concurrenten, die daarmee een grotere omzet hopen te bereiken en eventueel een machtspositie te veroveren.

(49) Zie voor Nederland Mulder-Mok, t.a.p., blz. 55-60.

(50) Zie noot 6, supra.

(51) Zie nrs. 2-3, supra.

(52) A. Campbell, Restrictive Trading Agreements in the Common Market. London, 1964, blz. 3 en 16.

(53) T.a.p., blz. 149.

(54) Antitrust Policy, an Economic and Legal Analysis, Harvard University Press, 1959.

(55) Wet Economische Mededinging (1956-1958), artikel 1(1).

(56) Loi du 27 mai 1960 sur la protection contre les abus de puissance économique, artikel 1.

(57) Zie noot 6, supra.

(58) T.a.p., blz. 519.

(59) T.a.p., blz. 519.

(60) Vgl. Deringer, Anm. 22 onder artikel 86.

(61) C. Del Marmol, La Protection contre les Abus de puissance économique en droit belge, blz. 129-132.

(62) T.a.p., blz. 132.

(63) Roberts, t.a.p., blz. 152.

(64) Deringer, Anm. 34 artikel 86.

(64a) De beschouwingen over misbruik in deze twee alinea's hebben slechts de richting van waaruit deze problematiek moet worden aangepakt willen aangeven. De Commissie zal ongetwijfeld de hierboven gestelde vragen nader kunnen concretiseren, zelfs zonder dat jurisprudentie behoeft te worden afgewacht. In dit bestek kan ik hierop echter niet dieper ingaan.

(65) Jur. VIII, 18 mei 1962, blz. 173 e.v.

(66) T.a.p., blz. 206. Dat «uitsluitend» had het Hof m.i. best kunnen schrappen.

(67) Bosch-arrest, 13/61, 6 april 1962, Jur. VIII, blz. 91 e.v. i.h.b. blz. 104. Zie W. Alexander, The Domestic Courts and Article 85 of the Rome Treaty, 1 C.M.L. Rev. 1963-64, blz. 437.

(68) W.u.W. 1964, Heft 7/8, Juli-Augustus, blz. 579-587.

(69) T.a.p., blz. 582.

(69a) In deze zin ook Deringer, Kommentar, Anm. 1 onder Vo. 17 art. 14. Tot dezelfde conclusie is met betrekking tot de verificaties, bedoeld in art. 47 E.G.K.S., het Hof van Justitie van de

Europese Gemeenschappen gekomen, in het arrest van 4 april 1960, Zaak Nr. 31-59, *Brescia* tegen H.A., Jur. VI, blz. 155 e.v.

(70) Artikel 24. 1. Onze Ministers kunnen, indien naar hun oordeel een economische machtspositie bestaat, welke met het algemeen belang strijdige gevolgen heeft :

- a) gegevens omtrent die machtspositie openbaar maken;
- b) aan door hen aan te wijzen naar hun oordeel bij die machtspositie betrokken natuurlijke of rechtspersonen :

1e. de verplichting opleggen zich te onthouden van gedragingen, welke ertoe strekken door Onze Ministers aan te wijzen eigenaren van ondernemingen feitelijk of rechtens te brengen tot door Onze Ministers te omschrijven gedragingen op de betrokken markt;

2e. de verplichting opleggen tot levering van bepaalde goederen of verlenging van bepaalde diensten aan door hen aan te wijzen personen tegen gereed geld en, voorzover geen voorschriften zijn gegeven als onder 3e of 4e bedoeld, tegen de op de betrokken markt bij gereed geld gebruikelijke prijs en onder

de op die markt voor de levering of verlening gebruikelijke voorwaarden;

3e. voorschriften geven met betrekking tot de prijs van bepaalde goederen of diensten;

4e. voorschriften geven met betrekking tot de voorwaarden voor de levering van bepaalde goederen, de verlening van bepaalde diensten en de betaling daarvan, daaronder begrepen voorschriften, waarbij wordt verboden de uitoefening van het recht van beschikking over de gekochte goederen voor de kopers te beperken of de levering van bepaalde diensten afhankelijk te stellen van het kopen of verkopen van goederen, het aanvaarden of verlenen van diensten of het verrichten van bepaalde handelingen.

2. Krachtens het eerste lid, onder b, vastgestelde beschikkingen zijn van kracht gedurende een daarbij te bepalen tijd van ten hoogste vijf jaren.

3. Krachtens het eerste lid vastgestelde beschikkingen vermelden de gronden, waarop zij rusten. Zij worden, evenals beschikkingen tot haar intrekking, in de *Nederlandse Staatscourant* bekend gemaakt.

RECHTSPRAAK

HOF VAN CASSATIE

1e Kamer. — 28 januari 1965.

Voorzitter : M. Bayot.

Raadsheer-verslaggever : M. Polet.

Advocaat-generaal : M. Mahaux.

Advocaten : Mrs. Faully en Bayart.

1. Beroep. — In burgerlijke zaken en in zaken van koop-handel. — Eis wegens stoornis van nabuurschap, gesteund in eerste aanleg op art. 1382 B.W., in hoger beroep ook op artikel 544 B.W. — Geen nieuwe eis, slechts nieuw middel.
2. Nabuurschade. — Evenwicht tussen de rechten van naburige eigenaars. — Verbroken door een eigenaar. — Compensatie verschuldigd. — Aannemer die werken voor anderen uitvoert. — Benadeelde eigenaar heeft tegen hem geen vordering op grond van art. 544 B.W.
3. Vonnissen en arresten. — Motivering. — Beding van vrijwaring door aannemer voor schade aan derden.

1. Buiten de uitzonderingen welke het aanhaalt, verbiedt art. 464 Rv. de nieuwe eisen, maar die wetsbepaling verbiedt aan de partijen niet in hoger beroep nieuwe middelen in te roepen. Door voor het eerst in hoger beroep staande te houden dat zij tegen eiser niet alleen art. 1382 B.W., maar ook art. 544 B.W. kon inroepen, heeft verweerder de oorzaak van de eis niet gewijzigd welke op de al dan niet schuldige stoornissen van nabuurschap gesteund bleef. Zij heeft er zich toe beperkt een nieuw middel in te roepen.

2. Aangezien naburige eigenaars een gelijk recht op het genot van hun eigendom hebben, volgt hieruit dat, wanneer eenmaal tussen hun eigendommen de betrekkingen vastgesteld zijn rekening houdende met de uit de buurtschap voortvloeiende normale lasten, tussen de respectievelijke rechten van de eigenaars een evenwicht tot stand komt.

De eigenaar van een onroerend goed die door een niet foutief feit dit evenwicht verbreekt, is, bij het opleggen van een naburige eigenaar van een stoornis die de maat van de gewone buurtnadelen overschrijdt, hem een rechtmatige en passende compensatie, waardoor het verbroken evenwicht wordt hersteld, verschuldigd.

Daar dit evenwicht noodzakelijk het bestaan van naburige goederen veronderstelt en de ondernemer, die werken voor rekening van anderen uitvoert,

vreemd is aan de rechtsbanden die uit dit nabuurschap voortspruiten, is de ondernemer, van wie de werken een stoornis hebben voortgebracht die de maat van de gewone buurschapsnadelen overschrijdt, niet gehouden het verbroken evenwicht te herstellen. De benadeelde eigenaar is dus niet gerechtigd om van hem op grond van artikel 544 B.W. een vergoeding te vorderen.

3. Als in het bestek bedongen is dat de ondernemer alleen verantwoordelijk is voor de eventuele aan derden berokkende schade, beantwoordt het bestreden arrest de conclusie van eiser die opwierp dat hij geen enkele verbintenis van vrijwaring ten opzichte van gedaagde had onderschreven wat betreft een eventueel verhaal van de geburen op grond van art. 544 B.W., niet op gepaste wijze door enkel te bevestigen dat eiser er zich contractueel toe verbonden heeft de aansprakelijkheid voor de aan derden veroorzaakte schade te dragen, zonder na te gaan of het beding toepasselijk is wanneer de besteller van het werk gehouden is de naburige eigenaar krachtens art. 544 B.W. schadeloos te stellen.

Vandist t./ N.V. Imavda en Borenstein

Gelet op het bestreden arrest, op 24 december 1962 door het Hof van beroep te Brussel gewezen;

Overwegende dat uit het bestreden arrest en uit de regelmatig aan het Hof overlegde stukken blijkt dat de hoofdvordering door de vennootschap Imavda tegen Borenstein en tegen Vandist ingesteld tot herstel strekt van de schade voortspruitende uit werken door Borenstein, hier verweerder, besteld en door Vandist, hier eiser, uitgevoerd; dat, voor de rechter in feitelijke aanleg, Borenstein Vandist in vrijwaring opgeroepen heeft;

Overwegende dat, over de hoofdeis uitspraak doende, het arrest beslist dat eiser en verweerder geen enkele fout gepleegd hebben, maar dat, om reden van de stoornis van nabuurschap welke het tussen de naburige eigenaars bestaande evenwicht verbroken heeft, zij aan de vennootschap Imavda een rechtvaardige compensatie verschuldigd zijn;

Dat, uitspraak doende over de eis tot vrijwaring, het arrest eiser ertoe veroordeelt verweerder te vrijwaren voor de tegen deze laatste uitgesproken veroordelingen;

I. - Inzover de voorziening gericht is tegen de over de hoofdeis gewezen beslissing :

Over het eerste middel, afgeleid uit de schending van

de artikelen 97 van de Grondwet, 1317, 1319, 1320, 1322, 1350, inzonderheid 3°, 1351 van het Burgerlijk Wetboek, 61, inzonderheid 3°, 77 (koninklijk besluit nr. 300 van 30 maart 1936, artikel 5, bevestigd door de wet van 4 mei 1936, enig artikel), 78 (koninklijk besluit nr. 300 van 30 maart 1936, artikel 6, bevestigd door de wet van 4 mei 1936, enig artikel), 141 (koninklijk besluit nr. 224 van 24 december 1935, artikel 1), 464 en 470 (koninklijk besluit nr. 300 van 30 maart 1936, artikel 22, bevestigd door de wet van 4 mei 1936, enig artikel) van het Wetboek van burgerlijke rechtsvordering;

doordat, waar eiser, in de redenen van zijn conclusie, liet gelden «dat gedaagde (hier verweerster), om de door beroeper opgeworpen exceptie obscuri libelli te beantwoorden, in haar conclusie de juridische grondslag van haar eis nader aangeduid heeft; dat het vonnis van 10 november 1959 de positie van gedaagde bekrachtigd heeft en erop gewezen heeft dat deze staande houdt dat de aansprakelijkheid van Borenstein en Vandist op het spel staat op grond van artikel 1382 van het Burgerlijk Wetboek, de aansprakelijkheid van de besteller van het werk het insgelijks zijnde op grond van artikel 544 van het Burgerlijk Wetboek; ... dat er uit volgt dat gedaagde, verbonden door het juridisch contract zoals het in conclusie nader aangeduid werd en door het vonnis van 10 november 1959 omschreven werd, op de eventuele verantwoordelijkheid van appellant (hier eiser) slechts op grond van artikel 1382 van het Burgerlijk Wetboek kan aanspraak maken en niet op grond van artikel 544 van het Burgerlijk Wetboek», en, waar eiser in het dispositief van zijn conclusie, de rechter in feitelijk overleg aanzocht «gedaagde niet ontvankelijk te verklaren om de eventuele aansprakelijkheid van appellant op grond van artikel 544 van het Burgerlijk Wetboek in te roepen», het bestreden arrest, om dit verweer te verwerpen, verklaart «dat Borenstein de ontvankelijkheid van de eis niet betwist, dat Vandist ze betwist in de mate waarin zij op artikel 544 steunt; dat hij staande houdt dat wat hem betreft de vennootschap Imavda niet meer gerechtigd is dit artikel in te roepen, daar in eerste aanleg deze vennootschap haar eis uitsluitend op artikel 1382 gesteund heeft; dat de juridische stelling van Vandist niet kan in aanmerking genomen worden; dat uit de stukken van de rechtspleging in de debatten voorgelegd volgt dat de eis van de naamloze vennootschap Imavda hoofdzakelijk op de stoornissen van nabuurschap gesteund was; dat de verwijzing naar de artikelen 1382 en 544, wat Borenstein betreft, en naar artikel 1382, wat Vandist betreft, slechts middelen zijn tot staving van de eis ingeroepen, dat de naamloze vennootschap Imavda gerechtigd is, zonder de perken van het gerechtelijk contract te overschrijden, nieuwe middelen voor het Hof in te roepen, terwijl, *eerste onderdeel*, het arrest aldus de conclusie niet beantwoordt waardoor eiser zich op het gewijsde van het vonnis van 10 november 1959 beriep (schending van artikel 97 van de Grondwet) en, in elk geval, het gezag van gezegd vonnis miskent dat, de door eiser opgeworpen exceptie obscuri libelli van de hand wijzend, de eis ontvankelijk verklaart om reden «dat de naamloze vennootschap Imavda, in conclusies de juridische grond van haar eis nader aanduidend, staande houdt dat de aansprakelijkheid van de heren Borenstein en Vandist op grond van art. 1382 van het Burgerlijk Wetboek op het spel staat, de aansprakelijkheid van de besteller van het werk het insgelijks zijnde op grond van artikel 544 van het Burgerlijk Wetboek» (schending van de artikelen 1317, 1319, 1320, 1322, 1350, 3° en 1351 van het Burgerlijk Wetboek); terwijl, *tweede onderdeel*, het steunen op

artikel 544 van het Burgerlijk Wetboek voor de rechter in beroep van een eis tot schadeloosstelling welke oorspronkelijk op artikel 1382 van het Burgerlijk Wetboek steunde, niet het inroepen van een nieuw middel uitmaakt doch het instellen spijt artikel 464 van het Wetboek voor burgerlijke rechtsvordering, van een eis die nieuw is wat zijn juridische oorzaak betreft (schending van artikel 464 en, voor zoveel nodig, van gezegde artikelen 61, 3°, 77, 78 81bis, 141 en 470 van het Wetboek van burgerlijke rechtsvordering);

terwijl, derde onderdeel, daar verweerster voor de eerste rechter in haar conclusies verklaard heeft dat «de aansprakelijkheid van de verweerders op grond van artikel 1382 van het Burgerlijk Wetboek op het spel staat en, wat tweede verweerder betreft, op grond van artikel 544 van het Burgerlijk Wetboek» en aldus de juridische oorzaak van haar eis tegen eiser omschreven heeft, de rechter in feitelijke aanleg, in elk geval, de bewijskracht van gezegde conclusie miskent door te overwegen dat verweerster, «zonder de perken van het gerechtelijk contract te overschrijden», haar eis tegen eiser, in hoger beroep, op artikel 544 van het Burgerlijk Wetboek kon steunen (schending van de artikelen 1319, 1320 en 1322 van het Burgerlijk Wetboek) :

Over het eerste onderdeel :

Overwegende dat het vonnis van 10 november 1959 er zich toe beperkt vast te stellen dat, in haar conclusie, de vennootschap-verweerster tegen eiser slechts artikel 1382 van het Burgerlijk Wetboek inriep;

Overwegende dat, voor het Hof van beroep, eiser liet gelden dat verweerster, «gebonden door het gerechtelijk contract zoals het in conclusie nader aangeduid en door het vonnis van 10 november 1959 omschreven werd, op de eventuele aansprakelijkheid van appellant (hier eiser) slechts op grond van artikel 1382 van het Burgerlijk Wetboek aanspraak kon maken en niet op grond van artikel 544 van het Burgerlijk Wetboek»;

Overwegende dat het arrest erop wijst dat de eis van de naamloze vennootschap Imavda hoofdzakelijk op de stoornissen van nabuurschap steunde; dat de verwijzing naar de artikelen 1382 en 544, wat Borenstein betreft, en naar artikel 1382, wat Vandist betreft, slechts middelen zijn, tot staving van de eis ingeroepen; dat de naamloze vennootschap Imavda gerechtigd is, zonder de perken van het gerechtelijk contract te overschrijden, nieuwe middelen in te roepen»;

Overwegende dat de redenen van het arrest aldus, gepast, de conclusies van de eisers beantwoorden en dat, door op deze redenen te steunen, het Hof van beroep noch de bewijskracht van het vonnis van 10 november 1959 noch het gezag dat eraan gehecht is miskend heeft;

Dat in dit onderdeel, het middel in feite niet opgaat;

Over het tweede onderdeel :

Overwegende dat, buiten de excepties welke het voorziet, artikel 464 van het Wetboek van burgerlijke rechtsvordering de nieuwe eisen verbiedt, maar dat deze wetsbepaling aan de partijen niet verbiedt, voor het gerecht in hoger beroep, nieuwe middelen in te roepen;

Overwegende dat, in haar conclusie in hoger beroep verweerster het voorwerp van haar eis niet gewijzigd heeft; dat door voor het eerst voor het gerecht in hoger beroep staande te houden dat zij tegen eiser niet alleen artikel 1382, maar nog artikel 544 van het

Burgerlijk Wetboek, kon inroepen verweerster evenmin de oorzaak van de eis gewijzigd heeft welke op de al dan niet schuldige stoornissen van nabuurschap gesteund bleef; dat zij zich beperkt heeft een nieuw middel in te roepen;

Dat in zijn tweede onderdeel het middel in rechte niet opgaat;

Over het derde onderdeel :

Overwegende dat daar verweerster zich in beroep beperkt heeft een nieuw middel tot staving van haar eis in te roepen, het Hof van beroep, door te beslissen dat deze partij de perken van de betwisting niet overschreden had, de bewijskracht van de in eerste aanleg door deze genomen conclusie niet heeft kunnen miskennen;

Dat in dit onderdeel het middel niet kan aangenomen worden;

Over het tweede middel, afgeleid uit de schending van de artikelen 6, 11, 112 van de Grondwet en 544 van het Burgerlijk Wetboek;

doordat, om eiser te veroordelen tot het betalen met verweerder van een vergoeding als compensatie voor de schade, buiten hun schuld, aan het onroerend goed van verweerster veroorzaakt door de bouw op het naburig erf, eigendom van verweerder, van een appartementsgebouw waarvan de bouw door eiser ondernomen werd, het bestreden arrest verklaart « dat Vandist ten onrechte staande houdt dat hij niet, in zijn hoedanigheid van ondernemer, kan gehouden worden tot het betalen van de aan vennootschap Ima vda verschuldigde compensatie; dat de grondslag van zijn verbintenis zich in artikel 544 van het Burgerlijk Wetboek bevindt zoals voor Borenstein, de besteller van het werk; dat dit artikel aan elke eigenaar het recht toekent van zijn zaak ongestoord te genieten, met de verplichting voor al de derden — en niet alleen voor de naburige eigenaars — dit recht na te komen; dat de bedrijvigheid van Vandist er toe bijgedragen heeft het voorafbestaand evenwicht in de betrekkingen tussen de naburige eigenaars te verbreken », terwijl de vergoeding waarvan sprake niet ten laste kan gelegd worden van de ondernemer die regelmatig de werken uitgevoerd heeft op het aan de besteller van het werk toebehorend erf, daar zij krachtens artikel 544 van het Burgerlijk Wetboek en 11 van de Grondwet, verschuldigd is als compensatie voor de verbreking van evenwicht, waarvan de ondernemer niet de begunstigde is, tussen de onderscheidene eigendomsrechten van de gebuur en van de besteller van het werk :

Overwegende dat, aangezien naburige eigenaars een gelijk recht op het genot van hun eigendom hebben, hieruit blijkt dat, wanneer eenmaal tussen hun eigendommen de betrekkingen vastgesteld zijn rekening houdende met de uit de buurschap voortvloeiende normale lasten, tussen de respectieve rechten van de eigenaars een evenwicht tot stand komt;

Overwegende dat de eigenaar van een onroerend goed die door een niet foutief feit dit evenwicht verbreekt, bij het opleggen aan een naburige eigenaar van een stoornis die de maat van de gewone buurschapsnadelen overschrijdt, hem een rechtmatige en passende compensatie, waardoor het verbroken evenwicht hersteld wordt, verschuldigd is;

Overwegende dat daar dit evenwicht noodzakelijk het bestaan van naburige goederen veronderstelt en de ondernemer die werken voor rekening van anderen uitvoert aan de rechtsbanden die uit dit nabuurschap voortspuiten vreemd is, de ondernemer, van wie de

werken een stoornis voorgebracht hebben die de maat van de gewone buurschapsnadelen overschrijden, niet gehouden is het verbroken evenwicht te herstellen;

Dat de benadeelde eigenaar dus niet gerechtigd is van hem op grond van artikel 544 van het Burgerlijk Wetboek een vergoeding te vorderen;

Overwegende dat door de veroordeling van eiser alleen op deze bepaling te steunen, het arrest aan deze laatste een draagwijdte toekent welke zij niet heeft en, dienvolgens, er een onjuiste toepassing van maakt;

Dat het middel gegrond is;

Wat de uitgebreidheid van de vernietiging betreft :

Overwegende dat de beslissing, volgens dewelke de door verweerster ondergane schade niet uit een door eiser begane fout voortspuit vanwege geen enkele van de partijen het voorwerp van een voorziening kon uitmaken;

Dat dit dispositief dus, ten opzichte van de uitgebreidheid van de uit te spreken vernietiging, geen dispositief uitmaakt dat van het bestreden depositief onderscheiden is;

Dat, dienvolgens, de vernietiging niet alleen de beslissing betreffende artikel 544 van het Burgerlijk Wetboek als voorwerp moet hebben, maar insgelijks de beslissing betreffende artikel 1382 van hetzelfde wetboek;

II. In zover de voorziening gericht is tegen de beslissingen gewezen over de eis tot vrijwaring :

Over het vierde middel, afgeleid uit de schending van artikel 97 van de Grondwet, doordat het bestreden arrest niet wettelijk met redenen omkleed is in zover het steunt op de door verweerder ingestelde eis tot vrijwaring, bij gebrek aan antwoord op de conclusie waarbij eiseer liet gelden « dat de oproeping in vrijwaring tegen appelland (hier eiser) door tweede gedaagde (hier verweerder) gericht van elke grond ontbloomt is, daar erkend wordt dat appelland geen enkele fout in de uitoefening van zijn werk gepleegd heeft en daar appelland voor het overige geen enkele verbintenis tot vrijwaring ten opzichte van tweede gedaagde onderschreven heeft wat een gebeurlijk verhaal betreft van de geburen op grond van 544 van het Burgerlijk Wetboek;

Overwegende dat daar verweerder staande gehouden heeft dat het lastenkohier bedong dat de ondernemer alleen verantwoordelijk zou zijn voor de eventuele aan derden berokkende schade, eiser, in een regelmatig voor het Hof van beroep genomen conclusie, opwierp dat hij « geen enkele verbintenis van vrijwaring ten opzichte van de gedaagde onderschreven had wat betreft een eventueel verhaal van de geburen op grond van artikel 544 van het Burgerlijk Wetboek » :

Overwegende dat, zonder na te gaan of het beding toepasselijk is wanneer de besteller van het werk slechts gehouden is de naburige eigenaar krachtens artikel 544 van het Burgerlijk Wetboek schadeloos te stellen, het arrest er zich toe beperkt te bevestigen « dat Vandist zich contractueel verbonden heeft de aansprakelijkheid voor de aan derden veroorzaakte schade te dragen »;

Overwegende dat het arrest dus niet gepast de conclusies van eiser beantwoordt en, dienvolgens niet met redenen omkleed is naar het voorschrift van artikel 97 van de Grondwet;

Dat het middel gegrond is;

Om die redenen,

en zonder dat er reden is het derde middel te onderzoeken dat tot geen uitgebreidere vernietiging zou kunnen aanleiding geven;

Vernietigt het bestreden arrest, 1° in zover het beslist dat eiser geen enkele aquiliaanse fout bedreven heeft, maar niettemin, krachtens artikel 544 van het Burgerlijk Wetboek, verplicht is verweerster schadeloos te stellen en in zover het over de kosten van de door deze ingestelde eis uitspraak doet, 2° in zover het eiser veroordeelt om verweerder te vrijwaren voor de tegen deze laatste uitgesproken veroordelingen;

Verwerpt de voorziening voor het overige;

Beveelt dat melding van dit arrest zal gemaakt worden op de kant van de gedeeltelijk vernietigde beslissing;

Veroordeelt eiser tot het vijfde van de kosten, de verweerster tot twee vijfden van de kosten en de verweerder tot de twee overige vijfden;

Verwijst de aldus beperkte zaak, naar het Hof van Beroep te Luik.

NOOT

Door zijn arrest van 7 april 1949, R.W. 1949, 15 met noot, oordeelde het Hof van Cassatie dat de artikelen 554 en 1382 B.W. niet van elkaar mogen worden gescheiden en dat aan de uitoefening van het genot van zijn eigendom, hetwelk art. 544 aan de eigenaar toekent, diens verplichting beantwoordt alle maatregelen te nemen om schade voor zijn burens te voorkomen; die verplichting vindt haar sanctie in art. 1382. Deze theorie werd bevestigd door het arrest van 25 juni 1953, Pas. 1953, I, 857: de verplichting tot herstel van nabuurstoornissen veronderstelt noodzakelijk het bestaan van een fout.

De theorie van het evenwicht, zoals ze ook in vorenstaand arrest wordt uiteengezet, werd ingeluid door de arresten van Cass. 6 april 1960, J.T. 1960, 339 met noot De Meulder; R.C.J.B. 1960, 257 met conclusie van advocaat-generaal Mahaux en met noot van J. Dabin; R.G.A.R. 1960, nr. 6557. Zie ook het artikel van L. Westhof in R.G.A.R. 1961, nr. 6635. Die arresten losten echter de vraag naar de aansprakelijkheid van de aannemer niet op. Het Hof oordeelt thans dat over die aansprakelijkheid niet kan beslist worden op grond van art. 544. In dezelfde zin oordeelden reeds Hof Brussel, 13 juli 1946, J.T. 1949, 509; Hof Gent, R.W. 1961-62, 743. Zie ook Hof Gent, 9 maart 1965, in dit nummer opgenomen. Wat betreft de eigenaar, die aangesproken zijnde door de benadeelde gebuur zijn aannemer in vrijwaring roept, besliste Hof Brussel 19 februari 1963, J.T. 1963, 265 met noot Dalcq, dat de fout van de aannemer moet bewezen worden.

Zich beroepend op Dabin (R.C.J.B. 1960, 306) en Dalcq (R.G.A.R. 1960, nr. 6557) oordeelde Kooph. Oostende, 22 februari 1962, R.W. 1962-63, 228, dat de vordering van art. 544 niet noodzakelijk vereist dat het eigenaars van onroerende goederen zijn die tegenover elkaar aansprakelijk zijn voor de aangerichte schade; die verantwoordelijkheid berust ook op partijen die een meer precair recht bezitten (huurders, vruchtgebruikers, enz.) en ook op aannemers.

Hier mag toch verwezen worden naar Cass. fr., 22 oktober 1964, Recueil Dalloz Sirey, 1965, Jurisprudence, p. 344 met de noot van Guy Raymond.

Sedert 1868 exploiteerde de Société Reggio, voorzien van de vereiste vergunning, in de buurt van Marseille een fabriek van ricinusolie. Later werden er woningen

in de buurt van de fabriek gebouwd. De bewoners bekloegen zich over gezondheidsstoornissen te wijten aan stof van de verwerkte produkten en vroegen schadevergoeding, die hun werd toegekend door het Hof van Beroep van Aix-en-Provence. De voorziening tegen dit arrest werd verworpen, waarbij het Franse cassatiehof zegde:

Mais attendu que l'arrêt après avoir justement observé que la responsabilité du propriétaire qui a accompli des actes nuisibles aux voisins était engagée même si ces actes avaient été autorisés par l'Administration, énonce que la Société Reggio, pour préserver les personnes du voisinage de l'action nocive des poussières de ricin, n'avait pris des précautions qu'après l'introduction de l'action en réparation et que ces précautions avaient été jugées insuffisantes par la direction départementale de la Santé;

Attendu en conséquence qu'en déclarant fautive la Société Reggio qui en exploitant son usine avait causé à des voisins un préjudice excédant la mesure des obligations impliquées par les rapports du voisinage et en la condamnant malgré l'antériorité de son installation, à réparer le dommage subi par B., L., M., M., J. et D., tant avant qu'après l'introduction de leur demande en dommages-intérêts, la cour d'appel a légalement justifié sa décision.

Een eerste opmerking: een vergunning geeft geen vrijbrief tot handelen. Dit geldt niet alleen naar Frans recht, maar ook naar Belgisch recht (Cass. 27 april 1962, R.W. 1962-63, 57 met conclusie van advocaat-generaal Dumon en noot: een eigenaar die voor zijn gieterij over de vereiste vergunning beschikte, werd ertoe veroordeeld zijn daken en schouwen te wijzigen zo dat de burens geen hinder van damp en rook meer kregen), en naar Nederlands recht (Zie *Onrechtmatige daad*, onder redactie van H. Drion, 1-27, nr. 26).

Men zou kunnen denken dat het Franse Hof het foutieve van de Société Reggio karakteriseert door te zeggen « en déclarant fautive la Société Reggio qui en exploitant son usine avait causé à des voisins un préjudice excédant la mesure des obligations impliquées par les rapports du voisinage ». Als dat zo was, dan zou het feit van abnormale burenstoornis op zich zelf foutief zijn. Maar enkele regels te voren had het Hof aangegeven dat Reggio om de personen uit de buurt te behoeden tegen de schadelijke werking van het stof, slechts voorzorgsmaatregelen had genomen na de inleiding van het geding. Hier zit dus de fout, maar dat belet niet dat ze in verband gebracht wordt met de betrekkingen tussen geburen, en dan wordt het interessant te vergelijken, eensdeels « un préjudice excédant la mesure des obligations impliquées par les rapports du voisinage » met « un trouble excédant la mesure des inconvénients ordinaires du voisinage » (Franse tekst van het Belgisch arrest van 28 januari 1965).

Als dus uit het Franse arrest zeker niet kan afgeleid worden dat voor de aansprakelijkheid uit nabuurschade geen fout vereist is, wijst de commentator van het arrest er niettemin op dat het Franse Hof in een arrest van 9 maart 1962 het bestaan van een fout niet eens schijnt te eisen. Dan komt men veel dichter nog bij de Belgische theorie en het is dan ook niet te verwonderen dat de commentator wijst op het Belgische arrest van 6 april 1960.

Veronderstel nu even dat in het geval van Cass. 27 april 1962 (hinder door damp en rook) of van Cass. fr. 22 oktober 1964 (het stof van de ricinusprodukten) alle mogelijke maatregelen waren genomen, zodat er geen sprake kan zijn van enige fout, maar toch nog damp en rook bij de burens terechtkomt of niet kan

worden belet dat het ricinusstof zich verspreidt. Veronderstel verder dat een en ander niet de belendende eigendommen beschadigt, maar de gezondheid van de geburen aantast.

De eerste vraag is of de vordering van de geburen-eigenaars op grond van art. 544 B.W. kan worden ingesteld. Al wordt er in het arrest van 28 januari 1965 gesproken van «betrekkingen tussen hun eigendommen», toch wordt er verder gesproken van «het opleggen aan een naburige eigenaar van een stoornis». Het lichamelijk letsel dat een gebuur ondergaat door stof of dampen, die van de gebuur komen, storen hem terwijl hij toch mocht hopen gezonde lucht in huis en tuin te genieten.

Hoever reikt het buerschap, d.i. «het nabuur zijn»? Hebben alle eigenaars van een stad een vordering op grond van art. 544 B.W. tegen eigenaars van de fabriek, die kwalijke geuren over de stad verspreidt?

Moet de theorie beperkt worden tot naburige eigenaars van onroerende goederen? De vliegtuigen, die met geraas overvliegen, kunnen, zelfs als ze geen ruiten breken, een hoogst onaangename stoornis veroorzaken. Alle auto's verspreiden koolmonoxyde en nog andere giftige gassen.

Uit het Franse arrest van 11 februari 1965 blijkt wel dat de Société Reggio eigenares was, maar niet dat de geburen eigenaars waren. Steeds in de veronderstelling dat Reggio geen fout kon ten laste gelegd worden, mag worden gevraagd of er volgens de Belgische theorie een vordering zou bestaan, wanneer hetzij degene die de stoornis voortbrengt, hetzij het slachtoffer, geen eigenaar zijn. Het is wel een bevreemdende toestand dat de huurder van een fabriek die zonder fout een abnormale stoornis verwekt, niet zou kunnen worden aangesproken, terwijl hij toch een compensatie verschuldigd is, wanneer hij eigenaar van de fabriek is. Wellicht kan men zeggen dat de geburen hun vordering tegen de eigenaar-verhuurder moeten instellen. Moet deze dan de huurder in vrijwaring roepen? Bestaat daar een grond voor? Even bevreemdend is dat van twee geburen die stoornis lijden, de ene die eigenaar is, een vordering heeft en de andere, die huurder is, er geen heeft. Want de huurder heeft geen vordering tegen zijn verhuurder (De Page, IV, nr. 634, D). evenmin tegen zijn gebuur, noch op grond van art. 1382-1383, aangezien de gebuur zonder fout is, noch op grond van art. 544, aangezien hij zelf geen eigenaar is.

Een typisch voorbeeld, dat alle problemen verenigt, wordt gegeven door Bernard, Graulich en David in Rev. trim. dr. civ., 1961, 222: «Tel serait, par exemple, le cas du trouble — facilement excessif s'il se prolonge — que peuvent causer les installations foraines à la jouissance paisible des habitations avoisinantes».

Toen het Hof van Cassatie in zijn arrest van 6 april 1960 de eerste maal de theorie van het verbroken evenwicht toelichtte, zegde het dat vergoeding verschuldigd is «conformément à la tradition et au principe général consacré notamment par l'art. 11 de la Constitution».

Zoals advocaat-generaal Ganshof van der Meersch (Le droit de la défense, principe général de droit, in Melanges J. Dabin, II, 577) zegt, is het wel moeilijk vol te houden dat het Hof enkel een interpretatie van de grondwet heeft willen geven. Art. 11 geeft de regel in een bepaald domein, maar bedoelt niet het recht op vergoeding voor burenstoornis te bepalen buiten de gevallen van openbaar nut. Het Hof zoekt de rechtvaardiging van zijn dispositief elders: het vindt ze in de regel van de gelijkheid van de eigendommen en van de lasten die erop rusten, zoals hij voortvloeit uit

art. 544. Maar wat betreft het recht op vergoeding, vindt het de regel in de «traditie» van het oud recht en in een «algemeen rechtsprincipe».

Als dat zo is, dan moet de rechtspraak ook voor degene die zonder schuld van de wederpartij schade lijdt, een aanknopingspunt in het B.W. zoeken en op grond van een algemeen rechtsprincipe vergoeding toekennen. In voornoemd artikel «Le droit de la défense, p. 581) citeert de auteur, naar J. Rivero, «des principes déduits de «la nature des choses», c'est-à-dire de la logique interne des institutions et des nécessités inhérentes à la vie en société... enfin, des principes nés d'exigences éthiques». En men begrijpt dat Guy Raymond, in zijn noot bij het Franse arrest van 22 oktober 1964, verwijzend naar Dalcq, schrijft: Het schijnt dat de grond van de aansprakelijkheid (bij burenstoornis) moet worden gezocht in de principes die het sociale leven beheersen; het leven in gemeenschap impliceert een tolerantie die noodzakelijk is in de menselijke betrekkingen; iedereen moet, door een soort compensatie, de gewone ongemakken van buerschap delen; er is gelijkheid in de hinder; maar als die ongemakken te groot worden, moet de gelijkheid worden hersteld door de stopzetting van de stoornis te bevelen of de stoornis te compenseren door een billijke vergoeding.

Als dat juist is, dan geldt het niet alleen voor de betrekkingen tussen eigendommen of voor de betrekkingen tussen eigenaars.

C.C.

RAAD VAN STATE

3e kamer. — 12 februari 1965.

Voorzitter: M. Somerhausen.

Raadsheren: M.M. De Bock en Remion.

Auditeur: M. Dumont.

Gemeenteverkiezingen.

Wanneer is gebleken dat een gebrekkige zich heeft laten vergezellen in het stembokje ten einde hem bij te staan en de ernst van het gebrek bewezen is, en dat de voorzitter, zonder dat de andere leden van het bureau het ingeroepen gebrek hebben betwist, zijn toestemming tot bijstand heeft gegeven, zonder die toestemming in het proces-verbaal te vermelden, kan de verkiezing alleen dan ongeldig verklaard worden, als komt vast te staan dat die onregelmatigheid een bedrog zou hebben gedekt.

Wanneer in casu twee stembiljetten een lichte potloodstreep buiten de stembakjes vertoonden en de geldigheid van die stembiljetten niet betwist is geweest en het bureau geoordeeld heeft dat er geen bedrieglijk oogmerk mee gemoeid was, was er geen reden om de bepalingen van art. 159 van het kieswetboek en art. 50, vierde lid, van de gemeentekieswet toe te passen.

Wanneer uit het proces-verbaal blijkt dat er evenveel stembiljetten uit de bus werden gehaald, als er kiezers waren, faalt in feite het middel als zouden extra stembiljetten in de stembus zijn gedeponeerd.

Gemeenteraadsverkiezing te Bourseigne-Vieille.

Arrest nr. 11.040.

Overwegende dat niet wordt betwist dat het beroep is ingesteld binnen de termijn voorgeschreven door artikel 76 van de gemeentekieswet;

Overwegende dat bij de gemeenteraadsverkiezing te Bourseigne-Vieille twee lijsten zijn ingediend; dat het enig bureau vijf zetels aan lijst nr. 1 en twee aan lijst nr. 2 heeft toegewezen;

Overwegende dat Marcel Goderniaux, tot raadslid verkozen op lijst nr. 1, Maria De Waele, bijzitter in het stembureau, Albert Delire, secretaris van het stembureau, en Marie-Thérèse Pisvin, een kiezeres die de kandidaten van nr. 1 had voorgedragen, bij brief van 14 oktober 1964, op het provinciebestuur ingekomen de 20e oktober 1964, bezwaar tegen de gemeenteraadsverkiezing te Bourseigne-Vieille hebben ingediend; dat Eugène Delire, kandidaat op lijst nr. 1, bij brief van 16 oktober 1964, op het provinciebestuur ingekomen de 20e oktober 1964, bezwaar tegen dezelfde verkiezing heeft ingediend;

Overwegende dat de arrondissementscommissaris een onderzoek naar de in die bezwaarschriften aangehaalde feiten heeft ingesteld; dat hij de uitslag daarvan aan het provinciebestuur bij brief van 17 november 1964 heeft doen toekomen; dat de verzoekers bij brief van 15 november 1964 een nieuw bezwaar hebben ingediend; dat de bestendige deputatie de verkiezing te Bourseigne-Vieille bij besluit van 3 december 1964 heeft geldig verklaard en, onder verbetering van een verzuim vanwege het kiesbureau, Jean Bauret en Eugène Delire tot opvolgers van lijst nr. 1 heeft uitgeroepen;

Overwegende dat de verzoekers een eerste middel ontlenen aan de schending van artikel 38 van de gemeentekieswet omdat de plaats waar de stempel op de stembiljetten moest worden geslagen, tegen het voorschrift van dat artikel in, niet bij uitloting bepaald is geweest; dat dit middel voor de bestendige deputatie is opgeworpen in een bezwaar van 15 november 1964 hetwelk, als te laat ingediend niet ontvankelijk is verklaard; dat het niet meer vóór de Raad van State kan worden opgeworpen;

Overwegende dat de verzoekers betogen dat artikel 39, vierde lid, van de gemeentekieswet «de kiezer die, wegens lichaamsgebrek, onbekwaam is om alleen naar de stemmel te gaan of om zelf zijn stem uit te brengen, mag, met toestemming van de voorzitter, zich door iemand laten leiden of bijstaan. Beider namen worden in het proces-verbaal vermeld», geschonden is omdat S. Collin zijn zoon en de weduwe Marchal-Baudouin, haar zuster, in het stemhokje hebben vergezeld zonder dat hiervan in het proces-verbaal melding is gemaakt, terwijl één van de betrokkenen althans, namelijk de zoon Collin, kennelijk geen gebrekkige is die materiële bijstand van een derde behoeft;

overwegende dat een verplaatsing van twee stemmen ten voordele van lijst nr. 1 haar een zesde zetel ten koste van lijst nr. 2 kon opbrengen;

Overwegende dat vaststaat dat S. Collin zijn zoon, en dat de weduwe Marchal-Baudouin haar zuster naar het stemhokje hebben vergezeld en dat hiervan geen melding in het proces-verbaal is gemaakt; dat geen van de leden van het bureau de echtheid of de omvang van het ingeroepen gebrek heeft betwist, en dat de voorzitter zijn toestemming heeft gegeven;

Overwegende dat uit een door de Hr Dumont, auditeur bij de Raad van State, verricht onderzoek is gebleken dat de voorzitter de omstreden toestemmingen terecht heeft gegeven; dat het feit, dat die toestemmingen niet in het proces-verbaal zijn vermeld, alleen dan

tot ongeldigverklaring van de verkiezing zou kunnen leiden als kwam vast te staan, dat die onregelmatigheid een bedrog zou hebben gedekt; dat dit niet het geval is; dat het middel niet gegrond is;

Overwegende dat de verzoekers betogen dat artikel 60 van de gemeentekieswet: «het proces-verbaal der verkiezing moet opgesteld en ter zitting zelve ondertekend worden door de leden van het bureau en de getuigen», is geschonden, omdat het proces-verbaal achteraf buiten de tegenwoordigheid van de leden van het bureau zou zijn opgesteld;

Overwegende dat die bewering door de formulering zelf van het proces-verbaal is tegengesproken; dat het middel in feite faalt;

Overwegende dat de verzoekers zich beroepen op de schending van artikel 48 van de gemeentekieswet, omdat een stembus, die onder de bewaking van de voorzitter was gelaten, niet verzegeld was;

Overwegende dat dit voor de eerste maal voor de Raad van State opgeworpen middel niet ontvankelijk is;

Overwegende dat de verzoekers betogen, dat in strijd met artikel 159 van het Kieswethoek en met artikel 50, vierde lid, van de gemeentekieswet, betwiste stembiljetten niet door twee leden van het bureau waren geparafeerd, niet de vermelding «ongeldig» of «geldig» droegen, en niet in een afzonderlijke omslag waren ondergebracht;

Overwegende dat uit het onderzoek van de arrondissementscommissaris is gebleken, dat twee stembiljetten een lichte potloodstreep buiten de stemvakjes vertoonden en dat het bureau «geoordeeld heeft dat er geen bedrieglijk oogmerk mee gemoeid was en de geldigheid van die twee biljetten dan ook niet heeft betwist»; dat geen opmerking hierover in het proces-verbaal is gemaakt; dat de geldigheid van die biljetten niet betwist is geweest; dat er dan ook geen reden was om de in het middel aangehaalde bepalingen toe te passen; dat het middel niet gegrond is;

Overwegende dat de verzoekers ten slotte betogen, dat extra stembiljetten in de stembus zouden zijn gedeponeerd, met het gevolg, dat er vijfentachtig stembiljetten zouden zijn geweest, terwijl er maar achtenzeventig kiezers waren;

Overwegende dat uit het proces-verbaal blijkt, dat achtenzeventig stembiljetten uit de bus zijn gehaald; dat het middel in feite faalt,

Besluit

Enig artikel :

Het besluit van 3 december 1964 van de bestendige deputatie van de provinciale raad van Namen is bevestigd.

VLAAMSE JURISTEN,

ABONNEERT U OP

RECHTSKUNDIG WEEKBLAD

HOF VAN BEROEP TE BRUSSEL

16e Kamer. — 16 december 1964.

Voorzitter : M. Schuermans.

Raadsheren : M.M. Holvoet en Vroomans.

Advocaat-generaal : M. Smets.

Advocaten : Mrs. Van de Velde en Ver Berne.

Stedenaanleg. — « Vastgehechtheid aan de grond ». — Bestendigheid ?

Bij het begrip bouwen behoort niet alleen het optrekken van een gebouw of van enig ander werk dat bij de grond is ingelijfd, doch ook opgerichte werken die aan de grond, op welke wijze ook, verbonden zijn of eraan kleven, met uitsluiting van werken van bewaring of van onderhoud. Bij afwezigheid van bindmiddelen volstaat het dat de constructie vastheid aan de grond door eigen gewicht verkrijgt, om als vaststaande en vastgehecht aan de grond te worden beschouwd. Als deze voorwaarde vervuld is, komen beschouwingen in verband met het gemis aan bestendigheid van het opgetrokkene, niet verder in aanmerking.

Belgische Staat (Minister van Openbare Werken)
t./ Valvekens en Vandoosselaer.

Beiden beticht van :

te Lille, tussen 10 en 31 augustus 1963,
op het onroerend goed, aldaar gelegen Kauwenberg, gekadastraerd onder sectie B, perceelnummer 93/b/deel, met een grootte van 13 aren, 84 centiaren, bos en woeste grond, bij inbreuk op de wet van 29 maart 1962, artikel 64, eigenaar zijnde van onroerende goederen, opdrachtgever, architect, aannemer, landmeter-schatter van onroerende goederen of alle andere persoon, de werken opgesomd in artikel 44, eerste en tweede lid van voornoemde wet, of de verkavelingen bedoeld in artikel 56 van deze wet, uitgevoerd of instandgehouden te hebben met overtreding van de voorschriften van de bepalingen van de titels II en III van voornoemde wet;

Overwegende dat de beroepen regelmatig zijn naar vorm en tijd;

Overwegende dat de feiten van de telastlegging, na onderzoek door het Hof gedaan, lastens beide betichten, bewezen zijn geworden;

dat de ingeroepen redenen om de gegrondheid van de telastlegging te weren, ontoereikend zijn, daar zij berusten op een verkeerde uitlegging van het begrip « vastgehechtheid aan de grond »;

dat de aangehaalde rechtspraak, alleszins een onvolledige toepassing wordt toegeschreven, waar wordt voorgehouden dat, bij afwezigheid van incorporatie in de grond, er geen vasthechting aan de grond zou zijn;

dat, bij het begrip bouwen, behoort niet alleen het optrekken van een gebouw of van enig ander werk dat bij de grond is ingelijfd, doch ook, opgerichte werken die daaraan, op welke wijze ook, verbonden zijn of er aankleven, met uitsluiting van werken van bewaring en van onderhoud;

dat bij afwezigheid van bindmiddelen, het volstaat dat de constructie vastheid aan de grond door eigen gewicht verkrijgt, om als vaststaande en vastgehecht aan de grond te worden beschouwd;

dat de verwijzing naar zagezegde afwijkende begrippen, niet doelmatig blijft, daar aanhechting ter zake niet wordt van kant gezet;

dat deze voorwaarde vervuld zijnde, de beschouwin-

gen in verband met het gemis aan bestendigheid van het opgetrokkene, niet verder in aanmerking komt;

dat overigens de opgerichte werken, spijs hun geprefabriceerde materialen als dusdanig, met een betrekkelijke bestendigheid werden tot stand gebracht;

Overwegende dat de hierna bepaalde straftoemeting is aangepast;

Overwegende dat de eis van de burgerlijke partij ontvankelijk is en zoals hierna bepaald, gegrond voorkomt;

Om deze redenen,

Het Hof,

Alle andere, meeromvattende of strijdige besluiten verwerpende;

Rechtdoende op tegenspraak;

Alle stukken werend, namelijk de brief van Mr. Ver Berne dd. 25 november 1964, alsook de vijf aangehechte foto's; ingezonden na het sluiten der debatten;

Gezien artikelen :

162, 190, 194 en 211 van het wetboek van strafverordening; 24 der wet van 13 juni 1935; 44, 64, 65 en 69 der wet van 29 maart 1962; 38, 40, 50 van het strafwetboek; 1 der wet van 5 maart 1952; artikel 140 der wet van 18 juni 1869 gewijzigd door artikel 2 der wet van 4 september 1891; 3 en 4 der wet van 17 april 1878; artikel 1382 van het burgerlijk wetboek; alsook de wetsbepalingen van het bestreden vonnis uitgenomen artikel 191 van het wetboek van strafvordering;

ter zitting door de Heer Voorzitter aangeduid;

Ontvangt de beroepen;

Doet het vonnis te niet;

Opnieuw beslissend bij éénparigheid;

Zegt voor recht dat de feiten van de telastlegging lastens beide betichten, bewezen zijn geworden;

Verwijst ieder van hen in een geldboete van vijftig frank, verhoogd met 190 opdecieimen en alzo gebracht op duizend frank, die bij gebrek aan betaling binnen de wettelijke termijn zal kunnen vervangen worden door een gevangenisstraf van vijftien dagen;

Verwijst betichten solidair in de kosten gerezen op de strafeis in de beide aanleggen, belopende in het geheel tot op heden 2.136 fr.;

Verwijst de betichten daarenboven, om binnen de twee maanden, na de betekening van huidige arrest, de wederrechtelijk opgerichte werken huiskwestie in de dagvaarding, gestaan en gelegen te Lille, Kauwenberg, gekadastraerd onder sectie B, perceelnummer 93/b/deel, af te breken en bij gebreke hieraan te voldoen, machtigt de burgerlijke partij zelf de zich opdringende werken uit te voeren, kosten uitvoerbaar, overeenkomstig artikel 65 der wet van 29 maart 1962;

Verwijst betichten solidair in de burgerlijke kosten van beide aanleggen;

NOOT

Zie toch, in verband met de factor bestendigheid, het arrest van Hof Brussel, 21 november 1962, R.W. 1962-1963, 1349.

Abonneert U op Rechtskundig Weekblad

HOF VAN BEROEP TE GENT

5e Kamer. — 9 maart 1965.

Voorzitter: M. Maraite.

Raadsheren: M.M. Le Fevre de Ten Hove
en Moerenhout.

Advocaat-generaal: M. Versée.

Advocaten: Mrs. Devroe en
De Grave (beiden van Oostende).

Nabuurschade. — Evenwicht tussen de rechten van naburige eigenaars. — Verbroken door een eigenaar. — Vergoeding verschuldigd. — Aannemer, die geen gebuur is, voert werken uit. — Is tegenover de gebuur van zijn opdrachtgever alleen aansprakelijk op grond van de aquiliaanse verantwoordelijkheid. — Fouten.

Tussen de wederzijdse rechten van eigenaars bestaat er een evenwicht dat moet worden geëerbiedigd. De eigenaar van een onroerend goed die dit evenwicht schendt door, zonder een foutieve daad te verrichten, aan de nabuur stoornissen oplegt die de gewone nadelen van de buurschap overtreffen, moet, krachtens de traditie en het algemene principe van art. 11 van de grondwet, het gebroken evenwicht herstellen door de betaling van een rechtmatige vergoeding.

Men ziet echter niet in waarom de aannemer, die zonder zelf gebuur te zijn voor rekening van een eigenaar werken heeft uitgevoerd, zou moeten instaan voor de betaling aan de gebuur van een vergoeding die haar wettelijke grondslag vindt in de tussen naburige eigenaars bestaande verhoudingen en enkel bestemd is om het evenwicht tussen de rechten van twee naburige eigenaars te herstellen.

Dienvolgens moet de eventuele aansprakelijkheid van die aannemer tegenover de gebuur alleen worden onderzocht op grond van de aquiliaanse verantwoordelijkheid.

De aansprakelijkheid van de aannemer komt dan in het gedrang, indien bewezen wordt dat de geleden schade werd veroorzaakt door het feit dat hij, hetzij de plans of de onderrichtingen van de architect of van het bureau voor betonstudie niet eerbiedigde, hetzij naliet de voorzorgen te nemen die hij als vakman moest weten nodig te zijn om het gevaar voor schade aan naburige eigendommen te voorkomen, hetzij zijn medewerking verleende aan de uitvoering van plans waarvan hij als vakman moest weten dat ze in de gegeven omstandigheden niet te verantwoorden waren omdat de omschreven bouwwijze, zonder voldoende verantwoording, een ernstig gevaar medebracht voor de naburige eigendommen.

Versluys t./ Van Gheluwe-Couvreur.

Gezien de stukken, o.m. de expeditie van het aangevochten vonnis verleend door de Handelsrechtbank te Oostende in dato 26-9-1963;

Overwegende dat het beroep tijdig werd ingesteld en, evenals het incidenteel beroep, naar de vorm regelmatig is;

Ontvankelijkheid van het incidenteel beroep:

Overwegende dat de niet-ontvankelijkheid van het incidenteel beroep ten onrechte wordt opgeworpen onder voorwendsel dat geïntimeerden het bestreden vonnis zonder enig voorbehoud hadden doen betekenen; dat immers, naar luid van art. 443, laatste lid van het

wetboek voor Burgerlijke Rechtspleging, de geïntimeerde in iedere staat der zaak en al had hij het vonnis zonder voorbehoud doen betekenen, incidenteel beroep kan instellen;

Ten gronde:

Overwegende dat de eis strekte tot vergoeding van de schade aan het eigendom van geïntimeerden veroorzaakt bij het ernaast oprichten van een appartementsgebouw; dat de vordering ingesteld werd uitsluitend tegen de aannemer die het appartementsgebouw heeft opgericht;

Overwegende dat de gehoudenheid van appellant om de geleden schade te vergoeden door de eerste rechter werd weerhouden op grond van 1) fouten bedreven bij de uitvoering der werken, 2) de verbintenissen spruitend uit de nabuurschap om, bij afwezigheid van welkdanige fout in zijn hoofd, het evenwicht tussen de wederzijdse rechten van de geburen, de bouwheer en de geïntimeerden, te hebben geschonden (art. 544 B.W.);

Overwegende dat de eerste rechter ten onrechte gemeend heeft de veroordeling van appellant te kunnen rechtvaardigen op grond van de verbintenissen spruitend uit de nabuurschap;

Overwegende dat krachtens het ingeroepen art. 544 B.W. ieder eigenaar recht heeft op het normaal genot van zijn eigendom; dat de naburige eigenaars een gelijk genotsrecht bezitten; dat hieruit volgt dat de eigenaar zijn eigendomsrecht op die wijze moet uitoefenen dat hij geen abnormale nadelen aan de naburige eigenaar veroorzaakt, terwijl deze wel de gewone ongemakken van de buurschap moet dulden; dat er aldus een evenwicht bestaat tussen de wederzijdse rechten der eigenaars, hetwelk moet worden geëerbiedigd; dat de eigenaar van een onroerend goed dit evenwicht schendt wanneer hij, zonder een foutieve daad te stellen, aan de nabuur stoornissen oplegt die de gewone nadelen van de buurschap overtreffen; dat hij in dit geval, krachtens de traditie en het algemeen principe van art. 11 van de grondwet, het gebroken evenwicht moet herstellen door de betaling van een rechtmatige vergoeding;

Overwegende dat, in zover het recht op vergoeding van geïntimeerden zijn grondslag zou vinden in de boven omschreven regelen die de betrekkingen tussen naburige eigenaars beheersen, men niet inzielt op welke gronden de aannemer die geen gebuur is van geïntimeerden, zou moeten instaan voor de betaling van een vergoeding die haar wettelijke grondslag vindt in de tussen naburige eigenaars bestaande verhoudingen en enkel bestemd is om het evenwicht tussen de rechten van twee naburige eigenaars te herstellen (Zie Gent, 1-6-1961, Rechtskundig Weekblad 1961-1962, kol. 743; R.G.A.R. 1961, nr. 6635, Studie L. Westhof; contra R.G.A.R. 1960, nr. 6557, studie R.C. Dalcq);

Overwegende dienvolgens dat alleen dient te worden onderzocht de eventuele aansprakelijkheid van appellant op grond van zijn aquiliaanse verantwoordelijkheid; dat deze aansprakelijkheid in het gedrang komt indien bewezen wordt dat de geleden schade veroorzaakt werd door het feit dat appellant, hetzij de plans of de onderrichtingen van de architect of van het bureau voor betonstudie niet eerbiedigde, hetzij naliet de voorzorgen te nemen die hij als vakman moest weten nodig te zijn om het gevaar voor schade aan naburige eigendommen te voorkomen, hetzij zijn medewerking verleende aan de uitvoering van plans waarvan hij als vakman moest weten dat ze in de gegeven omstandigheden niet te verantwoorden waren omdat de voorziene bouwwijze,

zonder voldoende verantwoording een ernstig gevaar medebracht voor de naburige eigendommen;

Overwegende dat volgens de aangestelde deskundige de aan het gebouw van geïntimeerde vastgestelde schade «duidelijk wijst op een zetting van de mandelige muur Van Gheluwe-Cortina» waardoor het gebouw van geïntimeerden in zijn linker gedeelte naar beneden gedrukt werd «zodat het vervormd werd, met de gevolgen van dien»; dat de expert dit naar beneden gedrukt zijn wijdt aan «het niet-onafhankelijk opbouwen van Cortina»;

Overwegende dat indien dit niet-onafhankelijk op-richten van het gebouw Cortina voor bewezen moet worden gehouden de fout van appellant vaststaat; dat immers, zoals de eerste rechter overwoog, telkens een hoog complex met zes of zeven verdiepingen naast een oud en lager gebouw wordt opgetrokken en de nieuwe constructie niet onafhankelijk wordt opgebouwd doch vastgeankerd wordt in de gemene scheidingsmuur, het bestaande gebouw wordt meegerukt; dat indien het gebouw Cortina niet onafhankelijk werd opgetrokken, de nalatigheid van appellant des te flagranter ware, nu zijn aandacht door het Studiebureau H. Truyens en A. Vandewalle gevestigd werd op de noodzakelijkheid het gebouw «volledig onafhankelijk te houden van de bestaande gebouwen (zie de nota's op de twee overgelegde plans van dit studiebureau);

Overwegende echter dat de overtuiging van de expert dat het gebouw Cortina niet onafhankelijk van het gebouw van geïntimeerden werd opgetrokken niet steunt op materiële vaststellingen doch op drie beschouwingen, spruitend, de eerste op de aanduidingen van de gewapend betonplannen, waar zekere platen «in de mandelige muur blijken ingewerkt te zijn ondersteld», de tweede op het «mogelijk» ontbreken van een samendrukbare voeg tussen het op te trekken deel van de mandelige muur enerzijds en het bestaande deel anderzijds, de derde uit de veronderstelling dat «mogelijks» nog andere betongedeelten in de mandelige muur ingewerkt werden inzonderheid kolommen;

Overwegende dat deze beschouwingen van de deskundige niet kunnen volstaan om de rechtszekerheid te geven dat het gebouw Cortina niet onafhankelijk van het gebouw van geïntimeerden werd opgetrokken; dat een reeks onderstellingen en mogelijkheden tot geen zekere gevolgtrekking kunnen leiden; dat de beschouwingen van de expert niet volstaan om het Hof te overtuigen dat het zakken van de gemene muur aan geen andere oorzaak dan aan het niet-onafhankelijk bouwen van het gebouw Cortina kan te wijten zijn; dat vooralsnog niet met voldoende rechtszekerheid schijnt te mogen uitgesloten worden dat het naar beneden drukken van de gemene muur bij voorbeeld zou te wijten zijn aan de toegepaste wijze van bouwen van een appartementsgebouw op de onvaste grond beschreven in de brief dd. 31-10-1960 van het Bureau B. Truyens en A. Vandewalle; dat in deze veronderstelling zeer kies zou worden de vraag te weten of de toegepaste bouwwijze rekening gehouden met de omstandigheden verantwoord was en, in geval van niet, of appellant zulks als vakmon had moeten weten;

Overwegende dat een nieuwe expertise zich dien-volgens voor de beoordeling van appellants verantwoordelijkheid opdringt;

Overwegende dat uit het verslag van de deskundige niet kan uitgemaakt worden of de expert voor de beschrijving van de schade en de raming van de herstelkosten en van de blijvende minderwaarde rekening gehouden heeft met de vroegere toestand (zie het tegen-sprekelijk P.V. van Plaatstoestand dd. 15-11-1960) en

met de vetustiteit van het gebouw; dat anderzijds door geïntimeerden wordt beweerd dat de schade aanzienlijk verergerd is sedert de gedane expertise; dat om die dubbele reden de hieronder benoemde deskundige opnieuw wordt gelast de schade te beschrijven, de herstellingskosten en de blijvende minderwaarde te schatten;

Om deze redenen,

Het Hof,

Gelet op artikel 25 van de wet van 15 juni 1935,

Gehoord ter openbare terechtzitting Advocaat-generaal Versée in zijn advies nopens de ontvankelijkheid van het incidenteel beroep;

Ontvangt het hoofd- en het incidenteel beroep;

Vooraleer ten gronde uit te spreken, stelt aan als deskundige bij gebreke van partijen om binnen de vijftien dagen vanaf heden over een ander overeen te komen, de heer Malfait, architect, wonende te Gent, Voskenslaan, met opdracht, na partijen tijdig bij aangezekende brief te hebben verwittigd ze aanhoord te hebben, zich omringd te hebben van alle nuttige inlichtingen,

het huis van geïntimeerden L. Spilliaert, 9, te Oostende, te bezoeken en

1) de oorzaak te bepalen van het naar beneden gedrukt zijn van het linkergedeelte van het huis van geïntimeerden en zijn advies te geven nopens de vraag te weten of, rekening gehouden met hetgeen in de motivering van dit arrest wordt gezegd, het gebeurde te wijten is aan een of andere fout van appellant;

2) de schade aan het huis van geïntimeerden bij het optrekken van het gebouw Cortina veroorzaakt te beschrijven, de herstellingskosten, alsmede de blijvende minderwaarde te schatten;

Van dit alles een gemotiveerd, bij eed bevestigd verslag op te maken, hetwelk ter griffie van dit Hof zal worden neergelegd opdat de partijen nadien zouden concluderen en het Hof uitspraak zou verlenen zoals het behoort;

Verschuift de zaak tot verdere behandeling naar de terechtzitting van...

Reserveert de uitspraak over de kosten.

NOOT: Verg. in dit nummer Cassatie 28 januari 1965, met noot van C.C.

BURGERLIJKE RECHTBANK TE TONGEREN

14 mei 1965

Voorzitter: Mr. L. Driessen

Rechters: Mr. L. Meers en J. Geukens (geassumeerd)

Advocaten: Mrs. Willems (Hasselt), Hoegaers en J. Gruyters (Hasselt)

Verzekeringen. — Aansprakelijkheidsverzekering. — Grond der vordering van slachtoffer tegenover de verzekeringsmaatschappij.

De vordering van het slachtoffer in schadevergoeding, gericht tegen de verzekeraar van de burgerlijke verantwoordelijkheid (in casu familiale verzekering en schoolverzekering) is niet ontvankelijk op basis van de zijdelingse vordering (art. 1166 B.W.): de eiser vordert immers vergoeding voor hem zelf en niet voor zijn beweerde schuldenaar.

Deze vordering is echter wel ontvankelijk op grond

van het beding ten behoeve van een derde (art. 1121 B.W.).

Grudzien t./Wodinski, de Sociale Voorzorg en de Onderlinge Maatschappij der Openbare Besturen.

Gehoord partijen in hun middelen en besluiten;

Gezien de stukken van het geding en namelijk de inleidende dagvaarding betekend aan eerste verweerder bij exploit van gerechtsdeurwaarder L. Lemmens te Genk op 8 januari 1963, aan tweede verweerder bij exploit van gerechtsdeurwaarder Ach. Depuydt te St.-Gillis-Brussel op 31 december 1963 en aan derde verweerder bij exploit van gerechtsdeurwaarder R. Sikivie te Luik op 8 januari 1963;

Overwegende dat de eis strekt tot het bekomen van schadevergoeding voor verwondingen door tweede aangelegster opgelopen bij een verkeersongeval te Genk op 12 januari 1961 waarvoor volgens aanleggers het minderjarig kind Wodinski Jutta, dochter van eerste verweerder, verantwoordelijk zou zijn;

Aangaande de ontvankelijkheid:

a) *vordering tegen Wodinski:*

Overwegende dat de vordering tegen Wodinski Otto gesteund is op de burgerlijke aansprakelijkheid van deze verweerder voor de schade veroorzaakt door zijn minderjarig bij hem inwonend kind Wodinski Jutta (art. 1384 B.W.);

Overwegende dat deze eis ontvankelijk is, hetgeen overigens niet wordt betwist;

b) *vordering tegen de Sociale Voorzorg:*

Overwegende dat aanleggers tweede verweerder hebben gedagvaard in haar hoedanigheid van verzekeraarster tegen burgerlijke verantwoordelijkheid van eerste verweerder voor zijn minderjarige dochter;

Overwegende dat zij zich ten onrechte beroepen op art. 1166 B.W.;

Overwegende dat de Sociale Voorzorg enkel contractueel gehouden is tot dekking der burgerlijke verantwoordelijkheid van Wodinski Otto, doch aan deze laatste geen geldsommen verschuldigd is;

Overwegende dat de zijdelingse vordering voorzien door art. 1166 slechts hierin kan bestaan dat de schuleiser een eigen vordering van zijn schuldenaar uitoefent; dat deze vordering dus enkel tot doel en tot resultaat kan hebben een schuldvordering van de schuldenaar in het patrimonium van deze laatste te doen treden (De Page, II, n° 1029, nota 3, p. 989); dat, waar in casu aanleggers vergoedingen opeisen voor zichzelf, en niet voor hun beweerde schuldenaar Wodinski, hun eis tegen tweede verweerder onontvankelijk is in zoverre hij gesteund wordt op art. 1166 B.W.;

Overwegende dat hun eis tegen de Sociale Voorzorg dus alleen ontvankelijk is op grond van art. 1121 B.W. en van art. 1 van de wet van 24 mei 1937 (art. 20, 9° der wet van 16 dec. 1951), hetgeen door tweede verweerder wordt erkend;

c) *Vordering tegen de O.M.O.B.*

Overwegende dat aanleggers hun eis tegen derde verweerder steunen op het feit dat het kind Wodinski

Jutta zich op het ogenblik van het ongeval op de weg naar de school bevond en zodoende gedekt was door de schoolverzekering, afgesloten bij de onderlinge maatschappij der Openbare Besturen; dat ook voor deze vordering art. 1166 B.W., art. 1 der wet van 24 mei 1937 en art. 1121 B.W. worden ingeroepen;

Overwegende dat volgens de bepalingen van de polis (art. 7) de verzekering weliswaar uitgebreid wordt tot de weg naar en van de school, doch dat in dat geval de waarborg beperkt blijft tot de terugbetaling der geneeskundige kosten van de verzekerde;

Dat derhalve bedoeld verzekeringcontract de burgerlijke verantwoordelijkheid van de verzekerde, in casu de leerlinge Wodinski Jutta, op de weg naar school niet dekt;

Overwegende dat in deze omstandigheden de eis tegen derde verweerder niet ontvankelijk is;

Aangaande de gegrondheid:

Overwegende dat de omstandigheden van het ongeval waarbij aangelegster Libera Stanislawia werd gekwetst niet duidelijk zijn en slechts gedeeltelijk werden opgehelderd door het strafrechterlijk onderzoek, welk laatste werd besloten met de vrijspraak van de autobestuurder Houben Joannes;

Overwegende dat vaststaat dat op het ogenblik van het ongeval de weg uitzonderlijk glad was, hetgeen voldoende blijkt uit de vaststellingen van de politie en uit het feit dat zowel de getuige De Lauwere Irene als het Kind Wodinski Jutta met hun fietsen waren uitgegleden en gevallen, terwijl de wagen van Houben Joannes bij het remmen eveneens wegschoof;

Overwegende dat niet bewezen is dat de val van Wodinski Jutta de oorzaak geweest is van de val van Libera Stanislawia en van de door deze opgelopen verwondingen;

Overwegende bovendien dat, zelfs moest dit bewezen zijn het uitglijden en vallen van Wodinski Jutta op zichzelf, gelet op de staat van het wegdek, in haren hoofde geen fout of gebrek aan vooruitzicht of voorzorg bewijst; dat dienvolgens voor Wodinski Jutta alleszins overmacht dient aanvaard;

Overwegende dat de eis van aanleggers dan ook ongegrond blijkt;

Gezien art. 2, 30 tot 37 en 41 der wet van 15 juni 1935;

Om deze redenen,

De rechtbank, statuerende op tegenspraak;

Verklaart de eis tegen Wodinski Otto ontvankelijk, doch ongegrond;

Verklaart de eis tegen de N.V. Sociale Voorzorg in zoverre hij gesteund is op art. 1121 B.W. en art. 1 der wet van 24 mei 1937 ontvankelijk doch ongegrond, onontvankelijk in zoverre hij gesteund is op art. 1166 B.W.;

Verklaart de eis tegen de Onderlinge Maatschappij der Openbare Besturen onontvankelijk;

Veroordeelt aanleggers tot al de kosten van het geding.

Nuchtere kanttekeningen bij het pensioenstelsel der advocaten

1. Wat het meest opvalt zodra men het heeft over het pensioenstelsel der advocaten, is dat ongeveer iedereen ontevreden is over het bestaande stelsel, en dat bijna niemand precies weet hoe het ineensteekt. Het moet dan ook geen verwondering baren dat de ideeën van velen over de richting in dewelke een verbetering dient gezocht te worden, niet erg duidelijk zijn.

2. Voeg daarbij dat de advocaten sterk geneigd zijn een discussie te verleggen naar het plan der « beginselen », en bijzonder weinig aandacht te schenken aan cijfers en berekeningen. Zo gauw zij daarenboven denken dat de cijfers iets te maken hebben met « actuariële berekeningen », menen velen dat het te ingewikkeld is voor hen, en bij dit magische woord zinkt hun de moed in de schoenen om nog iets verder te willen onderzoeken. Zodat zij bereid zijn alles over te laten « aan de mensen van het vak ». Waarbij men dan nog meer dan eens de ontgoochelde bedenking hoort « dat de actuarissen het onder mekaar ook niet eens zijn », wat een voldoende reden is om te vluchten naar het plan der beginselen en der algemene ontevredenheid.

3. De « Voorzorgskas der advocaten » is dan ook in de ogen van velen zo iets als het einde van een illusie, waarbij men schampere opmerkingen maakt over het vele geld dat men moet betalen, en het armzalige pensioen (van 24.000 fr. voor de advocaten of 12.000 fr. voor de weduwen) dat uitgekeerd wordt.

4. Het is het geschikte ogenblik om zich over dit alles eens te bezinnen, nu de Voorzorgskas een referendum inricht om de wensen van haar leden te kennen over de verdere richting welke zij dient uit te gaan. Bij het opstellen van de toelichting bij dit referendum was er een dubbele bezorgdheid: wil men ze zeer grondig en degelijk maken, dan riskeert men dat vele advocaten de lange tekst niet lezen, en krijgt men geen antwoord; wil men alles bondig maken, dan wordt het schematisch en kunnen een aantal belangrijke vragen niet ter sprake komen, en kan men niet denken aan een verantwoording. Men heeft, waarschijnlijk terecht, voor de bondigheid gekozen als praktische oplossing. Het is de bedoeling van deze kanttekeningen wat meer systematisch inzicht in de vragen bij te brengen, om de vorming van verantwoorde opinies te helpen bevorderen.

5. Het is een grove vergissing te denken dat de keuze van de te verkiezen oplossing *in alles* het werk moet zijn van de vakmensen, omdat het een zaak zou zijn van actuariële berekeningen. Bepaalde opties hebben niets te maken met berekeningen. Voorbeeld: of men nu (extreem geval) alle uitkeringen wil voorbehouden aan de bejaarde advokaat, dan wel ook iets wil voorzien voor de weduwen, dan wel de nadruk wil leggen op uitkeringen aan weduwen en wezen, is een vraag die niet door « berekening » is uit te maken. Men kan — en moet — wel berekenen wat men met bepaalde inkomsten kan bereiken naargelang de gedane keuze, maar deze keuze zelf is geen loutere kwestie van cijfers.

Omgekeerd is het een even grove vergissing zich te willen beperken tot deze algemene beginselen en richtingen, en zich niet te bekommeren om de becijferde uitslag. Het is toch wanneer men cijfers voor zich heeft, dat men pas verantwoord kan oordelen of een bepaalde keuze de moeite waard is.

6. In deze kanttekeningen zullen er dus meer dan eens cijfers voorkomen, en zelfs « actuariële » gegevens. Laat dit niemand terugschrikken: men zal nooit een ingewikkelder berekening maken dan een regel van drie. Iets heel anders is een actuariel berekend cijfer *gebruiken* in een regel van drie, wat iedereen kan; of dat cijfer eerst *berekenen*, wat rustig en best aan de vakmensen wordt overgelaten, en wat steller dezès ook niet kan.

7. Het is niet altijd eenvoudig wegwijs te worden in deze materie, omdat de gegevens erg verspreid liggen. Eenmaal deze verzameld zijn, is een inzicht veel gemakkelijker. Onze bedoeling is enkel anderen het eerder saaie werk te besparen van het bijeenbrengen der gegevens. Hierbij zullen we zeker niet eigen voorkeur onder stoelen of banken steken, maar hopen dat met de aangeboden elementen iedereen zich een eigen verantwoordde mening zal kunnen vormen, althans op een paar punten. Het is niet de bedoeling alle vragen grondig te behandelen, want dit zou de omvang van het artikel al te zeer doen toenemen; sommige worden enkel gesteld, zodat men zich tenminste bewust zou worden van het probleem; andere, de actueelste, worden wat nader toegelicht.

Enkele kenmerken van de Voorzorgskas.

8. Alle advocaten zijn onderworpen aan de wettelijke regeling van de pensioenen voor de zelfstandigen. De wettelijke bepalingen zijn herhaaldelijk gewijzigd, en de thans geldende basiswet is deze van 31 augustus 1963; zij werd samen met het Koninklijk Besluit van 24 september 1963 « houdende algemeen reglement betreffende het rust- en overlevingspensioen der zelfstandigen » gepubliceerd in het Staatsblad van 1.10.1963.

Elke zelfstandige moet aansluiten bij een pensioenkas (art. 5 wet), behalve diegenen die krachtens de vorige wetten van 30.6.1956 of 28.3.1960 reeds een onroerend goed of een levensverzekeringskontraat hadden aangewend voor het vestigen van hun pensioenfonds (ibid.).

De Voorzorgskas is *vooreerst* een wettelijk erkende pensioenkas; *daarnaast* is zij nog een « conventionele » kas. Zoals elke andere wettelijk erkende kas int zij van de aangesloten de wettelijke bijdragen (zie over een modaliteit nr. 23) en zij keert aan de aangesloten de wettelijke voordelen uit zoals om het even welke andere kas (niet te verwarren met de uitkeringen ten laste van de Rijksdienst - zie nr. 25a). Zij int *daarenboven* van de aangesloten een bijkomende bijdrage (in feite tot een geheel versmolten met de wettelijke bijdrage wat betreft de berekeningswijze — zie nr. 29) en keert hun daarmede en met de opbrengst van het pleidooirecht bijkomende voordelen uit.

9. Zeggen dat de advokatuur in haar geheel er voordeel zou bij hebben aan te sluiten bij een andere kas (in die zin dat de uitkeringen hoger zouden zijn) heeft natuurlijk geen zin, vermits de wettelijke uitkeringen van alle kassen gelijk zijn. Het heeft echter evenmin zin te zeggen dat de voorgestelde hervormingen, zoals deze in het referendum voorkomen, niet interessant zouden zijn *omdat* er plannen of programma's zouden bestaan om het wettelijk pensioen der zelfstandigen hoger te maken dan de bedragen vooropgesteld door de Voorzorgskas.

Alle voorgestelde oplossingen van het referendum bestaan immers uit de samensmelting van de wettelijke voordelen (zoals zij thans bestaan) en een « conventioneel » supplement. Indien ooit de wettelijke pensioenen verhogen, dan zal dit supplement gevoegd worden bij de nieuwe basis (die immers zal gelden voor alle wettelijke pensioenkasen, ook de Voorzorgskas), en niet bij de thans bestaande, en zullen de uitkeringen van de Voorzorgskas toch nog altijd hoger blijven dan de wettelijke.

10. Dit alles is zonder voorbehoud waar voor de advocatuur in haar geheel genomen. Het wil nog niet zeggen dat geen enkele advocaat individueel (of dat geen bepaalde leeftijdsgroep) er voordeel bij kan hebben aan te sluiten bij een andere pensioenkas. Niet dat hij er hogere uitkeringen kan krijgen (vermits de Voorzorgskas precies hetzelfde uitkeert), maar wel omdat het zou kunnen gebeuren dat enkel de wettelijke bijdrage (welke berekend is op het cijfer der bedrijfsinkomsten) gevoelig lager is dan datgene dat hij moet betalen voor de Voorzorgskas, en de bijkomende voordelen van de Voorzorgskas voor hem niet interessant genoeg zijn vergeleken met de hogere totale bijdrage die hij er moet betalen. Dit houdt natuurlijk verband met de structuur der uitkeringen van de Voorzorgskas, en kan in ruime mate verschillen naar gelang de toekomstige oplossingen waarheen men zou gaan. Er wordt verder op teruggekomen.

11. Men kan niet genoeg het belangrijkste kenmerk van de Voorzorgskas onderstrepen: dat zij als kas voor een bepaalde beroepengroep (advokaten, pleitbezorgers, deurwaarders), en daarenboven met een « vrij » gedeelte zowel wat de inkomsten (bijkomende bijdrage, pleidooirecht) als wat de uitkeringen (die zij voor het vrij gedeelte volledig autonoom bepaalt) betreft, een kas « naar maat » is, een kas die een speciale regeling kan uitwerken, precies aangepast aan de behoeften van haar leden.

Men hoort wel eens zeggen dat de vrije beroepen geprangd zitten in een aantal wettelijke regelingen die niet aangepast zijn aan de aard van het beroep. De mate waarin dit in het algemeen juist is moet hier niet nagegaan worden. Maar wel moet met klem gezegd worden dat in zeer ruime mate de advocatuur haar pensioenregeling dus in eigen handen heeft. Indien de advocaten er niet in slagen een bevredigende pensioenregeling uit te werken voor henzelf, moeten zij werkelijk niet de schuld op iemands anders rug duwen: zij hebben alle troeven in handen om zelf alles te regelen. De Voorzorgskas en de voorgenomen hervorming ervan is een experiment en een uitdaging, een uitzonderlijke kans voor een vrij beroep, het geschikte instrument om eigen zaken naar eigen wens te regelen. Er niet in slagen iets behoorlijks op te bouwen zou een veeg teken zijn.

12. Dat de Voorzorgskas met een minimum aan algemene onkosten wordt beheerd (zij heeft b.v. in tegenstelling met vele kassen praktisch geen inningskosten) en op een zeer rationele wijze wat beleggingen, enz. betreft, is een reden te meer om de kansen die zij biedt volledig te benutten.

13. Aansluitend bij wat gezegd werd (nr. 9. en 10) is het volkomen onjuist te denken dat de advocatuur in haar geheel genomen er voordeel zou kunnen uit halen de Voorzorgskas af te schaffen en aan te sluiten bij een verzekeringsmaatschappij. Het is verkeerd te menen dat tegen betaling van een premie gelijk aan

de huidige inkomsten van de Voorzorgskas, een verzekeringsmaatschappij globaal meer uitkeringen zou kunnen verzekeren dan de Voorzorgskas. Afgezien van het feit dat de verzekering voor het wettelijk gedeelte niet zou kunnen, wat de oplossing niet a priori moet doen uitsluiten voor het « conventioneel » gedeelte, kan men veilig zeggen dat de totale uitkeringen nooit evenveel zouden kunnen bedragen.

Maar dit wil weer niet zeggen dat individueel een bepaald advocaat, of dat eventueel bepaalde groepen, b.v. leeftijdsgroepen, geen voordeel zouden kunnen hebben bij een dergelijke oplossing. Reden te meer om de Voorzorgskas zo uit te bouwen, zo doelmatig en zo billijk, dat niemand, ook geen bepaalde leeftijdsgroep, er zich benadeeld kan voelen.

14. Wanneer er in de voorgestelde oplossingen van het referendum (speciaal in oplossing 3) meer de nadruk gelegd wordt op een weduwengeld en een wezengeld, is dit in elk geval niet een afwijking van de oorspronkelijke opzet van de Voorzorgskas, die zeker niet opgevat werd als een loutere pensioenkas voor de advocaat zelf. Het volstaat art. 1 te lezen van de statuten van 17 maart 1951: « De vereniging heeft tot doel door onderlinge beroepsbijstand, lijfrenten en pensioenen aan te leggen ten bate van advocaten, alsmede bijstand te verlenen aan hun weduwe en hun minderjarige kinderen ». Wanneer in 1960 de statuten werden aangepast bij de opnemings van de gerechtsdeurwaarders, bleef de nadruk ongewijzigd niet alleen op de aangeslotenen zelf, maar ook op hun weduwen en wezen.

Enkele fundamentele problemen en onderscheiden.

15. Vermits de Voorzorgskas (in haar conventioneel of vrij gedeelte, zoals men het noemen wil) een « soepele » kas is, en haar werkelijke doelmatigheid en billijkheid een basisopdracht is voor de advocaten, is het goed sommige problemen onder ogen te nemen, ook al zouden zekere oplossingen niet (of nog niet) voor verwezenlijking in aanmerking kunnen komen.

16. Daarbij moet men telkens een onderscheid voor ogen houden, zonder hetwelk op vele vragen niet behoorlijk in de ene of de andere zin kan geantwoord worden. Dit is het onderscheid tussen de overgangsperiode (of periode van de « back-service ») en de definitieve periode.

De definitieve periode is deze die begint wanneer de aangeslotenen gedurende een hele loopbaan, of bijna een hele loopbaan, bijdragen zullen hebben betaald. De overgangsperiode is deze welke de definitieve periode voorafgaat. Gedurende dit tijdsverloop doet men aan « back-service », dit is het uitkeren van pensioenen aan personen die helemaal geen of gedurende slechts enkele jaren bijdragen hebben betaald. Deze « kosteloze » voordelen moeten dan gefinancierd worden mede uit de stortingen der andere aangeslotenen.

Men kan zeer goed voorstander zijn van een gelijk pensioen voor iedereen in de definitieve periode: het is niet onredelijk dat, wanneer men een hele loopbaan bijdragen heeft betaald, men het pensioen ontvangt ongeacht de financiële toestand van de betrokkene. Dit betekent helemaal niet dat men daarom hetzelfde voorstaat in de overgangsperiode: wanneer het pensioen een kosteloos voordeel is, dat geheel of voor het grootste gedeelte betaald wordt door de anderen, kan men zeer goed menen dat het enkel moet voorbehouden worden aan diegenen die het nodig hebben.

Wil men niet tot hopeloze verwarring komen, dan

is het essentieel dit onderscheid tussen definitieve en overgangperiode telkens voor ogen te houden. Ook wanneer men over bedragen spreekt en de beoordeling ervan. In 1960 200 pensioenen van 24.000 fr. uitkeren aan advocaten boven de 70 jaar die nooit of maar enkele jaren bijdragen betaalden, en ongeacht hun inkomen, is een royale gift van meer dan vier miljoen per jaar; in 1990 niet meer dan 24.000 fr. per jaar uitkeren aan de advocaat die 70 jaar bereikt, en die dan al 35 jaar bijdragen zal betaald hebben, is een schamele en beschamende regeling.

Het is natuurlijk niet zo dat op een bepaalde dag de overgangperiode eindigt en de definitieve begint; er is een zekere geleidelijkheid nodig, en de advocaat die als hij 70 wordt 12 jaar bijdragen heeft betaald is niet meer de geheel bevooroordeelde door de back-service, al heeft hij nog niet betaald tijdens een volledige loopbaan. Indien voor de helderheid van de uiteenzetting verder enkel gesproken wordt over overgangs- en over definitieve periode, dan is dit een vereenvoudiging. De billijkheid vraagt dat de nodige overgangen in de oplossingen zouden in acht genomen worden.

17. De Voorzorgskas is in beginsel (onder voorbehoud van een tijdelijke regeling voor de advocaten geboren vóór 1900, dit tijdens de overgangperiode) gesteund op een kapitalisatiestelsel, niet op een repartitiestelsel. Schematisch is het dus zo dat de stortingen van elk aangeslotene « gekapitaliseerd » worden, en dat het aldus samengestelde bedrag moet toelaten op de pensioengerechtigde leeftijd het pensioen uit te keren (waarvoor dus alsdan niet enkel de interest, maar ook de hoofdsom — gemiddeld — opgebruikt worden). Men kan ook denken aan een repartitiestelsel: alle inkomsten van een bepaald jaar worden gewoon verdeeld voor het uitkeren van de pensioenen van de op dat ogenblik pensioengerechtigden.

Het repartitiestelsel is verleidelijk omdat het onmiddellijk veel hogere uitkeringen mogelijk maakt. Met 21 miljoen inkomsten per jaar aan bijdragen en pleidooirecht voor een 3.500 aangeslotenen, zou men onmiddellijk 420 pensioenen van 50.000 fr. kunnen uitkeren.

Een eerste — maar belangrijke — hinderpaal is dat het niet mogelijk is voor het wettelijk gedeelte, omdat de wet een kapitalisatiestelsel oplegt.

Het grootste bezwaar is echter dat het katastrofaal kan worden binnen een relatief zo weinig talrijke groep indien ooit het aantal aangeslotenen gevoelig zou dalen. Al het thans gestorte geld, ook dat van de jongere aangeslotenen, zou gebruikt worden voor het uitkeren van pensioenen. Maar als die aangeslotenen de pensioengerechtigde leeftijd bereiken, en er zijn dan door de evolutie van het beroep, veel minder jonge advocaten, dan zullen precies diegenen die een hele loopbaan hebben betaald, niet meer het pensioen kunnen ontvangen dat zijzelf door hun bijdragen gedurende tientallen jaren hebben verzekerd juist aan aangeslotenen welke veel minder lang bijdragen betaalden! Het ware paradoxaal en buitengewoon onrechtvaardig.

18. Moet men de uitbetaling van het pensioen verbinden met de stopzetting van de praktijk? Of moet men dit tenminste doen tijdens de overgangperiode?

Voor het bevestigend antwoord pleiten ernstige argumenten. Het zou het aantal pensioenen gevoelig doen verminderen, en bijgevolg zou men met een zelfde totale uitgave het bedrag van het pensioen gevoelig kunnen verhogen. Het systeem bestaat in Frankrijk, en men schijnt er tevreden mede te zijn.

Het is eveneens een soort automatische wijze van toekenning van het pensioen volgens vermogenstoestand. Wie nog belangrijke beroepsinkomsten heeft, zal deze verkiezen boven het pensioen; wie geen of zeer kleine beroepsinkomsten heeft, zal er de voorkeur aan geven ere-advokaat te worden om het pensioen te kunnen ontvangen.

Voor de definitieve periode schijnt deze oplossing mij toch gebrekkig. Wie gedurende een hele loopbaan bijdragen heeft betaald aan het tarief van de Voorzorgskas mag, dunkt ons, terecht rekenen op meer dan het wettelijk gedeelte van het pensioen (dat vanzelfsprekend in elk geval zou dienen toegekend te worden, vermits de Voorzorgskas, als wettelijke kas, nooit minder dan de wettelijke voordelen kan toekennen).

Daarenboven meent steller dezer — of is het een illusie? — dat een van de aangename kanten van het beroep precies is dat men op gevorderde leeftijd zijn beroepsbedrijvigheid, indien men het wenst, geleidelijk kan verminderen, zonder ze daarom volledig stop te moeten zetten. Van de ene dag op de andere, zoals in vele andere beroepen, overstappen van de volle activiteit op het volledig wegvallen ervan, schijnt liefst te vermijden te zijn als het enigszins kan. Het is slechts schoorvoetend dat steller dezer zich daarover een opinie durft vormen; wellicht brengen ook advocaten op meer gevorderde leeftijd daarover hun mening naar voren?

Tijdens de overgangperiode, wanneer het pensioen nog in ruime mate een kosteloos voordeel is, en zeker tijdens de eerste helft van deze periode (tot 1972 ongeveer) zou er meer te zeggen zijn voor een dergelijk systeem, als een wijze van gedifferentieerd toekennen van het pensioen volgens vermogenscriteria, indien men een rechtstreekse wijze, volgens bedrijfsinkomsten, wil vermijden.

Maar zou dit probleem, en een beslissing er in, praktisch niet kunnen overgelaten worden aan de advocaten van de oudere leeftijdsgroep? Of er tijdens de overgangperiode aan een groter aantal oudere advocaten een kleiner pensioen, of aan een kleiner aantal onder hen een groter pensioen wordt toegekend, gaat de jongeren, ook financieel, weinig aan. Zou men er niet best aan doen de beslissing in deze vraag over te laten aan de groep der aangeslotenen bv.; boven de 60 jaar, zijnde de pensioengerechtigden en zij die het binnen afzienbare tijd zullen zijn?

19. Alle advocaten zijn onderworpen aan het wettelijk pensioenstelsel, of zij het wensen of niet. Maar is het wel wenselijk dit stelsel uit te breiden, is de (conventionele) Voorzorgskasbedrijvigheid op zichzelf een goed? Is het geen verzwakken van de zin voor de individuele verantwoordelijkheid en de voorzieningen die iedereen zelf te nemen heeft?

De vraag, zij het breder, werd gesteld in het opmerkelijk artikel van Stafhouder Mr. M. Cornil « La sécurité sociale ou l'anti-responsabilité » (Journal des Tribunaux, 15. 3.1964, nr. 4440, blz. 181). De auteur stelt er duidelijk dat een aantal risico's uit de maatschappelijke zekerheid zouden moeten gelicht worden, om terug toevertrouwd te worden aan de zin voor verantwoordelijkheid van elkeen.

Voortredenerend: Als dit zo zou zijn, ook voor werknemers, moet men het dan niet a fortiori aannemen voor vrije beroepen zoals de balie, waarvan men mag aannemen dat ze gemiddeld meer zin voor eigen beleid en eigen verantwoordelijkheid kunnen opbrengen, en anderzijds meer over de financiële middelen beschikken om eigen voorzieningen te treffen?

Dit is wel een zeer verreikende en belangrijke vraag.

Een antwoord uitgebreid verantwoorden zou een hele uiteenzetting vergen. Het gevaar is niet denkbeeldig dat men het zou verweven met algemene opvattingen over het beperken of uitbreiden van de rol van de Staat, althans van kollektieve groeperingen, tegenover het eigen initiatief.

Wij menen dat men nochtans de vraag ook pragmatisch kan benaderen en zich zo een verantwoorde mening kan vormen.

Feit is dat tussen de advocaten van boven de 70 jaar die thans het pensioen genieten een zeker aantal dit pensioen goed kunnen gebruiken, en sommigen het hard nodig hebben. Een ander feit is dat tussen de weduwen van jong-overleden advocaten er meer dan een is die het pensioen van de Voorzorgskas, hoe klein het ook weze, en de hulpelden die de laatste jaren tot boven het miljoen per jaar opliepen, evengoed kan gebruiken of nodig heeft.

Van de laatste groep zou men nog een ogenblik — zuiver theoretisch — kunnen denken dat de laatste tijd ook de advocaten te zeer geleefd hebben in een sfeer van maatschappelijke zekerheid en te weinig individuele voorzieningen hebben getroffen. Maar de eerste groep (de meer dan 70-jarigen die het pensioen nodig hebben) was jong toen er nog geen sprake was van maatschappelijke zekerheid, en zeker de vrije beroepen geheel aangewezen waren op individuele voorzorg en eigen zin voor verantwoordelijkheid. En hij heeft er toch niets van terecht gebracht eigen voorzieningen voor de oude dag tot stand te brengen. Zou het niet onrechtvaardig zijn dit alles op de rug te schuiven van gebrek aan zin voor verantwoordelijkheid?

Volledig akkoord met Mr. Cornil om een versterking van de zin voor eigen verantwoordelijkheid te wensen. Maar wij menen dat het een illusie is daarvan meer heil te verwachten dan wat redelijk kan voorzien worden. Wij moeten ook het feit onder ogen durven zien dat ook de meest vooruitziende man zijn voorzorgen kan zien mislukken.

Men moet ook weer de zin voor het nodige onderscheid behouden. Het is onverantwoord dat ten huidige dage een gehuwd advocaat met kinderen ten laste niet verzekerd is tegen overlijden ingevolge ongeval, als men enerzijds rekening houdt met het feit dat een individuele verzekering minder dan 1.000 fr. per jaar en per verzekerd miljoen kost, en anderzijds met de risico's van het wegverkeer (Van de Brusselse Balie zijn er de laatste twintig jaar meer dan 15 leden door ongevallen van allerlei aard om het leven gekomen). Maar men moet ook durven zeggen dat het zich beschermen tegen vroegtijdige dood ingevolge ziekte door een belangrijke levensverzekering zo'n dure zaak is dat een hele reeks advocaten het financieel niet aankan — en wellicht vooral zij die het het meest nodig zouden hebben.

Het bewijs dat de (vrije) Voorzorgskas verantwoord en noodzakelijk is, is eigenlijk experimenteel geleverd. Het is in elk geval bewezen dat zij noodzakelijk is in een aantal gevallen.

Wil dit zeggen — en hier belanden we weer, maar enkel op een beperkt plan, bij de gedachtengang van Mr. Cornil — dat buiten de «belangrijke tussenkomsten in ernstige onvoorzienbare gevallen» (wat als de hoofdtaak van de (vrije) Voorzorgskas gezien wordt door vele jongeren) de Voorzorgskas er op uit moet zijn aan *iedereen belangrijke pensioenen vanaf 65 jaar* te verzekeren, ook al moeten daartoe de bijdragen sterk verhoogd worden? Moet de Voorzorgskas een veralgemeend gedwongen belangrijk sparen van de advocatuur

verzekeren, om zodoende dat algemeen hoog pensioen te verzekeren?

Wij menen dat er geen enkele pragmatische reden is om dat op te leggen, en zouden er de voorkeur aan geven hier meer ruimte te laten voor de individuele voorzorg. Maar als de taak van de (vrije) Voorzorgskas meer aanvullend gezien wordt belandt men bijna noodzakelijk in een stelsel waar wel rekening gehouden wordt met inkomsten en vermogen, zeker tijdens de overgangperiode, en voor weduwen en wezen. Twintig pensioenen van 100.000 fr. uitkeren kan goed te dragen zijn, en een prachtige uitkomst bieden voor de interessantste gevallen; aan iedereen een pensioen van dergelijk bedrag uitkeren op 65 jaar zou een ondraaglijke last aan bijkomende bijdragen meebrengen.

20. Deze bredere vragen vormen een goede aanloop om de meer beperkte vragen te onderzoeken van de oplossingen die in het referendum worden voorgesteld. Om echter een duidelijk beeld te krijgen moet men toch nog even de wettelijke regeling onder ogen nemen en de financiële structuur van de Voorzorgskas.

De wettelijke regeling.

21. Al wie aangesloten is bij een pensioenkas (dus elke advocaat behalve diegene welke vroeger krachtens de wet van 1956 een onroerend goed of een levensverzekeringsspolis aanwendde voor zijn pensioenfonds) moet een jaarlijkse bijdrage betalen:

van 1.500 fr. indien zijn bedrijfsinkomsten geen 30.000 fr. overschrijden;

van 5 % van zijn bedrijfsinkomen indien deze begrepen zijn tussen 30.000 en 120.000 fr.; dus met een maximum van 6.000 fr.;

6.000 fr. verhoogd met 1 % van de bedrijfsinkomsten tussen 120.000 en 270.000 fr. voor wie bedrijfsinkomsten boven de 120.000 fr. heeft; het maximum is dus 7.500 fr.

22. Nu moet men een onderscheid goed voor ogen houden dat zowel geldt voor de aangeslotene bij om het even welke kas als bij het lid van de Voorzorgskas.

Van de eerste 6.000 fr. aan wettelijke bijdrage gaan 2/3 naar de kapitalisatie en dienen dus voor de vorming van de onvoorwaardelijke rente die de betrokkene verwerft voor zichzelf en voor zijn weduwe.

1/3 gaat naar het Rijksfonds en daarenboven gaat naar het Rijksfonds de gehele 1.500 fr. boven 6.000 fr.

De bedragen bestemd voor het Rijksfonds moeten de voorwaardelijke (dus afhankelijk van de inkomsten) voordelen financieren die uitgekeerd worden door het Rijksfonds.

Wie dus 270.000 fr. bedrijfsinkomsten heeft of meer moet aan wettelijke bijdragen 7.500 fr. bedragen waarvan enkel 4.000 fr. aangewend wordt voor de kapitalisatie en 3.000 fr. gaat naar het Rijksfonds.

23. Wat de wettelijke bijdragen betreft is het enige verschil tussen de advocaat aangesloten bij de Voorzorgskas en de advocaat of om het even welke zelfstandige aangesloten bij een andere pensioenkas dat de wijze van inning verschilt. Wie aangesloten is bij een andere kas betaalt de volle bijdrage aan die kas die op haar beurt 1/3 van de bijdrage tot 6.000 fr. en al wat 6.000 fr. overschrijdt overmaakt aan het Rijksfonds, en enkel behoudt wat bestemd is voor de kapitalisatie.

Voor de aangeslotenen bij de Voorzorgskas wordt het gedeelte bestemd voor het Rijksfonds rechtstreeks door dit laatste geïnd. Aan de Voorzorgskas betaalt de

advokaat dus enkel het kapitalisatiegedeelte van de wettelijke bijdragen aangevuld met de konventionele bijdrage.

24. Voor de vrouwelijke zelfstandigen is het kapitalisatiegedeelte kleiner, enkel de helft van de eerste 6.000 fr., zodat de vrouwelijke advokaten meer afdragen aan het Rijksfonds (dus tot maximum 3.000 + 1.500 fr. = 4.500 fr.).

25. De wettelijke voordelen, zeer schematisch voorgesteld, zijn :

a) enerzijds de onvoorwaardelijke ouderdomsrente en de onvoorwaardelijke overlevingsrenten, welke gevestigd worden door het kapitalisatiegedeelte van de bijdragen en uitgekeerd worden op 65 jaar. (60 jaar wanneer het een vrouw betreft.) Deze onvoorwaardelijke renten worden uitgekeerd door elke pensioenkas ook door de Voorzorgskas. Vermits zij afhankelijk zijn van de bijdragen die men betaald heeft en van het aantal jaren gedurende dewelke men betaalde, zijn zij op dit ogenblik nog zeer laag en zullen zij pas rond 1995 en 25.000 fr. kunnen bereiken. Dit dus onverschillig bij welke kas men aangesloten is.

b) Anderzijds de uitkeringen ten laste van de Rijksdienst. Zij bestaan hoofdzakelijk uit het rustpensioen voor de aangeslotene zelf en uit het overlevingspensioen voor de weduwe. Krachtens de wet van 1 oktober 1963 bedragen zij respectievelijk 24.000 fr. voor een gehuwd man, (16.000 fr. voor de andere gerechtigden) als rustpensioen, en 16.000 fr. als overlevingspensioen. Deze bedragen werden inmiddels licht aangepast, er is ook een indexatie en een lichte verhoging indien men het rustpensioen, wat een man betreft, enkel maar ontvangt op 66 of 67 jaar in plaats van 65 jaar.

Maar al deze voordelen ten laste van het Rijksfonds zijn gebonden aan strikte inkomstengrenzen en men kan ruwweg zeggen dat iedereen die bestaansmiddelen (en niet enkel bedrijfsinkomsten, maar ook andere wettelijk opgesomde bestaansmiddelen worden voorzien) heeft van meer dan 40.000 fr. per jaar nooit enige uitkering ten laste van het Rijksfonds zal ontvangen.

26. Wanneer er doorgaans gesproken of geschreven wordt over het bedrag van het wettelijk pensioen en van de wetgevende plannen van de verhoging ervan, bedoelt men altijd de uitkeringen ten laste van het Rijksfonds. Nu kan men als vaststaand aanzien dat de balie in haar geheel, die verschillende miljoenen per jaar stort aan het Rijksfonds, in feite misschien geen 100.000 fr. per jaar ontvangt als uitkeringen ten laste van het Rijksfonds gezien de strikte grenzen van bestaansmiddelen. De toestand zal trouwens proportioneel gelijkaardig zijn voor de pleitbezorgers, deurwaarders, notarissen, geneesheren, enz. Dit is volkomen onafhankelijk van het feit of men al dan niet aangesloten is bij de Voorzorgskas en is een gevolg van de structuur van het wettelijk stelsel. Dit neemt niet weg dat de uitgaven van het Rijksfonds buitengewoon hoog liggen en veruit het jaarlijks gedeelte der bijdragen der zelfstandigen aan het Rijksfonds overschrijden. Dit spruit voort uit de enorme uitgaven voor zekere beroepsgroepen zoals de landbouwers.

27. Er is gesproken geweest van op wetgevend plan de uitkering van het Rijksfonds te voorzien voor iedereen, ongeacht zijn inkomsten.

Theoretisch is alles mogelijk als men er de prijs voor betaalt. Men moet als een vaststaand feit aanzien

dat het afschaffen in het wettelijk stelsel van de inkomstengrenzen tijdens de overgangperiode (of periode van back-service) of wel een zeer grote verhoging van de bijdragen zou meebrengen, ofwel een massale staats-tussenkost zou vereisen.

De inkomsten en uitkeringen van de Voorzorgskas.

28. De inkomsten van de Voorzorgskas bestaan uit :

a) De bijdragen der aangeslotenen welke gemiddeld 3.500 fr. per jaar bereiken. Deze som bevat dus het wettelijk kapitalisatiegedeelte en een konventionele bijslag;

b) De opbrengst van het pleidooirecht welke geleidelijk stijgt en in 1964 8.694.844 fr. bedroeg;

c) De intrest der beleggingen.

29. In de bijdrage der aangeslotenen wordt individueel geen onderscheid gemaakt tussen het wettelijk gedeelte en het vrij gedeelte. Iedereen kan trouwens vrij gemakkelijk uitrekenen (zie 21) wat zijn wettelijke bijdrage is volgens de thans geldende wet.

Maar globaal genomen is het duidelijk dat een gemiddelde bijdrage van 3.500 fr. per jaar hoger ligt dan de wettelijke bijdrage (kapitalisatiegedeelte) vermits deze, berekend volgens het inkomen, nooit 4.000 fr. overschrijdt (dus abstraktie gemaakt van wat naar het Rijksfonds gaat).

Indien de Voorzorgskas gemiddeld 3.500 fr. per advocaat vraagt, voor elke balie globaal genomen, dan laat zij het aan elke balie over een bijdrageschaal naar eigen inzicht op te stellen, wel verstaan zijnde dat men voor die gehele balie tot een gemiddelde van 3.500 fr. moet komen.

De meeste balies hebben een schaal opgesteld die rekening houdt met de leeftijd of met het aantal jaren dat men aan de balie is, zodat diegenen die pas aan de balie zijn het minst betalen en met de bedoeling dat diegenen die in de beste jaren van de beroeps-activiteit zijn het meest zouden betalen.

Over de billijkheid van dit stelsel en vooral over de mate waarin de bijdragen moeten uiteenlopen, zou men veel kunnen zeggen. Men moet wel als vaststaand aanzien dat in de overgangperiode een dergelijk onderscheid financieel geheel verantwoord is. Men mag er zelfs bijvoegen, voor diegenen die denken dat zij wel een zeer zware overlast dragen, dat zeker in de eerste helft van de overgangperiode (dus tot 1972), zuiver actuariëel berekend, het onderscheid nog groter zou dienen te zijn dan datgene wat bestaat in de balie met de meest uiteenlopende schaal.

30. Wat keert de Voorzorgskas nu uit ?

a. De wettelijke onvoorwaardelijke ouderdomsrente op 65 jaar (60 jaar voor de vrouwelijke aangeslotenen); zij bereikt ongeveer 3.400 fr. per jaar voor wie thans 65 jaar wordt en zal elk jaar voor diegenen die dan 65 jaar worden met ongeveer 400 fr. stijgen.

b. De vrije uitkeringen. Dit is voor het ogenblik de aanvulling van het pensioen tot 24.000 fr. per jaar op 70 jaar, ongeacht het inkomen; de weduwerente van 12.000 fr. per jaar voor elke aangeslotene die overlijdt na 70 jaar; een weduwerente van 12.000 fr. per jaar, voor de aangeslotene die overlijdt vóór 70 jaar; deze rente wordt uitgekeerd na advies van de betrokken balie en de financiële berekeningen zijn er op voorzien dat ongeveer de helft der weduwen deze rente zou ontvangen; de hulp gelden welke in uitzonderlijke gevallen worden toegekend zowel aan de aangeslotenen zelf als aan de weduwen en wezen

en welke voor 1964 een bedrag van 1.485.723 fr. beliepen.

31. Wat werd reeds sedert lang in het vooruitzicht gesteld?

Enerzijds dat voor diegenen geboren vanaf 1900 het pensioen van 24.000 fr. zou uitgekeerd worden van 65 jaar, en anderzijds dat voor diegenen die gedurende lange tijd of een hele loopbaan bijdragen zouden betaald hebben, het pensioen gevoelig zou kunnen verhoogd worden.

32. Vooral de laatste twee jaar heeft een «raadgevende commissie der pensioenen» zich bezig gehouden met de vraag in welke richting men best zou gaan en dit ligt dan aan de oorsprong van de voorstellen welke vervat zijn in het referendum onder de leden van de Voorzorgskas.

De door de Voorzorgskas aangeboden oplossingen gaan van een eenvoudig behoud van de huidige regeling (met dus verlaging van de pensioengerechtigde leeftijd op 65 jaar voor de aangeslotenen geboren vanaf 1900, maar met uitsluiting van elke hoop de pensioenen te verhogen vóór 1992, voor zover wel te verstaan het onvoorwaardelijk wettelijk stelsel ongetwijfeld blijft) tot het voorstel van het raadgevend comité voor de pensioenen waarbij de pensioengerechtigde leeftijd zou behouden blijven op 70 jaar, maar van het pensioen geen bijdrage meer zou afgetrokken worden; er een weduwrente zou voorzien worden teneinde aan elke weduwe een inkomen van 40.000 fr. te verzekeren, er een wezenrente van 15.000 fr. voor elk kind ten laste zou voorzien worden met voor dit laatste een gemiddelde verhoging van de bijdrage met 750 fr.

Kritische beschouwingen bij het huidig stelsel en de voorgestelde hervormingen.

33. Velen zullen zich de vraag stellen of heel de inspanning van de Voorzorgskas wel de moeite waard was voor zo'n «magere» vooruitzichten. Deze vraag mag niet ontgaan worden. Om ze te beantwoorden moet men enkele nuchtere cijfers voor ogen houden.

34. De Voorzorgskas beschikt over het gemiddeld inkomen van 5.500 fr. per advocaat (3.500 fr. gemiddelde bijdrage en 2.000 fr., welke stilaan oplopen, uit het pleidooirecht). Men moet dus berekenen wat men hiermede kan bekomen.

Als men dan vergelijkt met andere pensioenstelsels zoals dat van de bedienden moet men bv. voor ogen houden dat voor een bediende die 100.000 fr. bruto per jaar verdient, er 10.250 fr. per jaar gaat naar zijn pensioenvestiging. Zakelijk gezien moet men zeggen dat als men hetzelfde wil, men hetzelfde moet betalen. In feite is dit ook de vraag stellen (zie 19) of men de weg uit wil van een veralgemeend gedwongen sparen voor de advocatuur dan wel de opvatting toegedaan is dat de Voorzorgskas haar inspanningen moet richten naar meer belangrijke tussenkomsten, maar in een beperkt aantal gevallen wat onvermijdelijk, tenminste in de overgangperiode, de vraag van de inkomstengrens stelt.

35. Wat er kan bereikt worden met een gemiddeld inkomen van 5.500 fr. per jaar is niet moeilijk te berekenen. Het koninklijk besluit ter uitvoering van de wet van 28 maart 1960 behelst een tabel van de rente die verzekerd kan worden op 65 jaar voor jaarlijkse stortingen van 1 fr. volgens leeftijd op het

ogenblik der eerste storting. Het volstaat dit cijfer met 5.500 te vermenigvuldigen. Men komt tot de uitslag dat de advocaat die vanaf zijn 24 jaar tot zijn 65 jaar gemiddeld 5.500 fr. zou bijgedragen hebben (bijdrage + pleidooirecht) zich een rente zou verzekeren van 59.675 fr. op 65 jaar. En als men het pensioen pas op 70 jaar zou uitkeren, ermede rekening houdend dat het wettelijk gedeelte vanaf 65 jaar wordt uitgekeerd, zou men komen tot een pensioen van 24.000 fr. op 65 jaar, aangevuld tot 94.000 fr. vanaf 70 jaar.

Dit is dus *zonder* weduwrente en, hier komt het kapitale punt, *zonder* back-service.

Want, om dergelijk bedrag uit te keren bij een volledige loopbaan, moet men ook bij een onvolledige loopbaan enkel uitkeren wat beantwoordt aan de jaren bijdrage.

Men komt dan tot de volgende tabel:

Advokaat geboren in

1930 :	59.675 fr.	pensioen op 65 jaar
1925 :	46.200 fr.	
1920 :	35.090 fr.	
1915 :	26.000 fr.	
1910 :	18.530 fr.	
1905 :	12.435 fr.	
1900 :	7.507 fr.	
1895 :	3.550 fr.	
1890 :	516 fr.	

Indien de hoge pensioenbedragen na een volledige loopbaan niet kunnen uitgekeerd worden met de inkomsten van de Voorzorgskas, is dit het gevolg van het feit dat men een stelsel heeft gekozen met een zeer zware back-service gedurende de eerste jaren. Deze back-service is niet belangrijk door *het bedrag* van het uitgekeerde pensioen op 70 jaar, maar wel door het aantal van de pensioenen vermits er geen enkel onderscheid is naar inkomsten.

35. Wil men niet onrechtvaardig zijn tegenover de oudere aangeslotenen, dan moet men er toch mede rekening houden dat in de meeste balies de advocaten die al pensioengerechtigd werden of het in de eerstkomende jaren zullen worden, behoren tot de groep die er de hoogste bijdragen betaalde.

Als men becijfert wat een aangeslotene voor zich zelf en voor zijn weduwe kan verworven hebben voor het geval hij sedert 1954 gemiddeld 5.000 fr. betaald heeft als bijdrage waarbij dan nog 2.000 fr. per jaar bijgerekend wordt als zijn aandeel in het pleidooirecht, bekamt men de volgende tabel:

geboren in 1885 :	650 fr.	pensioen per jaar op 70 jaar
1890 :	5.710 fr.	
1895 :	12.600 fr.	
1900 :	21.800 fr.	
1905 :	33.600 fr.	
1910 :	48.490 fr.	

Men moet dus zeggen dat voor de advocaat geboren in 1900 of later het billijk is dat hij het pensioen van 24.000 fr. op 70 jaar zou ontvangen zonder verdere aftrek van bijdragen en zonder onderscheid naar inkomsten.

36. De zeer zware last aan back-service die men al heeft opgenomen door aan alle advocaten op 70 jaar het pensioen van 24.000 fr. uit te keren zonder onderscheid naar inkomen, zou nog enorm verhogen indien men het pensioen voor diegenen geboren vanaf 1900 zou uitkeren vanaf 65 jaar. Wie bv. geboren is in 1900 heeft, zelfs indien hij 5.000 fr. bijdragen per jaar betaalt sedert 1954 en ook als men voor hem nog

2.000 fr. per jaar bijreken uit het pleidooirecht, toch maar voor zichzelf 12.600 fr. rente verworven op 65 jaar (tegenover 21.800 op 70 jaar) zoals hiervoren uiteengezet.

Het is deze enorme last aan bijkomende back-service welke het pensioenbedrag op 24.000 fr. zou blokkeren tot 1992.

37. Want indien men in het huidige stelsel bv. voor 1964 403.593 fr. pensioen heeft uitgekeerd van het wettelijk stelsel en 7.341.499 fr. van het vrij stelsel (in dit laatste zit er wellicht voor 4/5 back-service) dan overschrijdt men nog niet per jaar het bedrag dat aan pleidooirechten binnenkomt. Dit zou wel en in aanzienlijke mate het geval worden indien men de pensioengerechtigde leeftijd terugbrengt op 65 jaar. Daarna, rond 1980, wanneer de back-service gevoelig zou verminderen, zou men dit opnieuw kunnen inlopen om pas tot het evenwicht terug te keren rond 1992.

38. Het niet herleiden van de pensioengerechtigde leeftijd tot op 65 jaar stelt echter een ernstig moreel probleem: heeft men het niet beloofd aan de aangeslotenen en kan men hierop terugkeren?

Het probleem is moreel en niet juridisch. Want in de vrije kas die geen verzekeringsmaatschappij is, is uitdrukkelijk bepaald (art. 38 der statuten) «Het bedrag van de lijfrenten en pensioenen wordt jaarlijks door de raad van beheer bepaald. Het wordt vastgesteld in functie van de beschikbare fondsen van de vereniging en van de staat der reserves».

Er is dus geen verworven recht op bepaalde uitkeringen.

Als men de morele zijde bekijkt kan men op het eerste gezicht wel sterk geneigd zijn te zeggen, dat er niet mag teruggekeken worden op de gewekte verwachtingen.

Men mag daarbij toch niet uit het oog verliezen dat evenzeer gezegd en geschreven werd dat de aangeslotenen welke gedurende een hele loopbaan bijdragen zouden betaald hebben, een veel hoger pensioen dan 24.000 fr. zouden ontvangen. Beide gewekte verwachtingen staan moreel op hetzelfde vlak en men zou er kunnen bijvoegen dat artikel 1 van de statuten trouwens op gelijke voet de uitkeringen aan de weduwen en de wezen stelde. Men moet dan toch vaststellen dat er geen verhouding is tussen de relatief kleine bedragen die tot nu toe werden uitgekeerd uit hoofde van wezen, en dan nog enkel ten titel van hulp-gelden, en het bedrag van meer dan 5 miljoen per jaar, dat sedert jaren wordt uitgekeerd aan zuivere back-service ten voordele van oudere advocaten en dat het dan toch niet opgaat deze back-service nog zwaar te verhogen, door zonder onderscheid voortaan het pensioen uit te keren op 65 jaar voor diegenen die geboren werden na 1.1.1900.

39. Het zou trouwens kunnen zijn dat voor- en tegenstanders van de niet verlaging van de pensioengerechtigde leeftijd het binnenkort gedwongen eensgezind zullen worden op de niet-verlaging.

Alle vooruitzichten van de Voorzorgskas en de mogelijkheid vrije pensioenen op 65 jaar uit te keren zijn gesteund op het konstant blijven van de inkomsten, ook wat betreft het pleidooirecht.

Nu is het zeker dat het Ontwerp van Gerechtelijk Wetboek zoals het goedgekeurd werd door de Senaat, indien het dus in die vorm wet zou worden, een drastische verlaging met zich zou brengen van de

opbrengst van het pleidooirecht. En dit door het invoeren van de procedure van bevel om betaling te bekomen. Optimisten denken dat in die vorm het pleidooirecht maar tot de helft zou herleid worden. De voorzitter van de Nationale Kamer van Gerechtsdeurwaarders, Mr. Baiwir, is de mening toegedaan dat de opbrengst met 3/4 zou kunnen verminderen.

Indien men in een zekere mate de opbrengst van het pleidooirecht kan aanzien niet als een bedrag toekomend aan elk advocaat afzonderlijk, maar als een soort gemeenschappelijk bezit waarvan het niet onbillijk is het aan te wenden voor kosteloze voordelen zoals de back-service, dan schijnt het toch bijna ondenkbaar dat bij een drastische vermindering van pleidooirecht, men de bijdragen gevoelig zou verhogen, niet om bv. uitkeringen mogelijk te maken aan bepaalde groepen rekening houdend met inkomstengrenzen, maar om aan alle advocaten, geboren sedert 1900, het pensioen van 24.000 fr. uit te keren op 65 jaar.

40. Men moet er eveneens rekening mede houden dat de omstandigheden sedert de stichting van de Voorzorgskas in 1951 gevoelig zijn veranderd en dat men redelijkerwijze van de stichters niet kan eisen dat zij in 1951 de omstandigheden en opvattingen van 1965 konden voorzien.

Zij hebben zich het pensioen in een overwegende mate voorgesteld als een welkome aanvulling bij verminderde maar niet onbestaande inkomsten.

De ervaring sedertdien heeft uitgemaakt dat er meer gevallen zijn dan men dacht van aangeslotenen of weduwen en wezen, die de uitkeringen broodnodig hebben. Blijft het dan verantwoord het oorspronkelijke plan met de volstrekt gelijke maar lage bedragen voor iedereen te behouden en is niet het ogenblik gekomen om een meer gedifferentieerd stelsel in te voeren?

Ten overvloede weze hier herhaald dat dit niet betekent dat er geraakt zou worden aan datgene wat iedereen zich door zijn eigen bijdragen heeft verworven en dat hem onvervreemdbaar dient toe te komen welke ook zijn vermogenstoestand weze.

41. Er is ook de nuchtere beschouwing dat in het nieuwe fiscaal stelsel de pensioenen belastbare inkomsten zijn die gevoegd worden bij de andere inkomsten.

Waar voor de meeste advocaten de beroepsbedrijvigheid sterker vermindert na 70 jaar en meestal nog niet vermindert op 65 jaar (en dus op 65 jaar het pensioen in een veel hogere belastingschijf komt dan na 70 jaar) zou het niet verwonderlijk zijn dat vanuit de meeste advocaten na de belastingen veel meer zouden overhouden van een verhoogd pensioen op 70 jaar dan van een pensioen van 24.000 fr. op 65 jaar.

42. Vermits de vrije Voorzorgskas toch een soepele kas is, zou het geen te verkiezen oplossing zijn dat de pensioengerechtigde leeftijd op 70 jaar zou blijven maar dat, wie het verkiest, het pensioen zou kunnen aanvragen op elk ogenblik tussen 65 en 70 jaar zijnde dan op een verminderd bedrag volgens het jaar waarop het zou ingaan?

Indien men de pensioengerechtigde leeftijd behoudt op 70 jaar is dit natuurlijk mede met de bedoeling veel sneller dan in 1992 het pensioenbedrag hoger te kunnen stellen dan de 24.000 fr. In het referendum is er sprake van 1980.

Dit is een jaartal dat door de ervaring binnen enkele jaren zal moeten aangepast worden.

Men beschikt inderdaad niet over zeer nauwkeurige gegevens betreffende de juiste kostprijs van de wedu-

wenrente en de wezenrente in de derde oplossing, omdat er geen statistische gegevens voorhanden zijn over de inkomsten van de weduwen en het aantal wezen.

De berekening moest daarom aan de veilige kant gehouden worden. Indien de omstandigheden iets gunstiger zijn dan de berekeningsbasis, zou men in de derde oplossing tot een duidelijke verhoging van het pensioen kunnen overgaan toch iets vroeger dan 1980.

43. De wezenrente in de oplossingen 2, 3 en 4, en de weduwenrente in de vorm van de oplossingen 3 en 4, beantwoorden, naar het gevoelen van het Raadgevend Komitee, aan de wensen van grote groepen aangeslotenen, en speciaal aan de bekommernissen van de jongere advocaten. De uitslag van het referendum moet o.a. mogelijk maken na te gaan hoe sterk verspreid deze wens is.

Men heeft zich daarbij voor het ogenblik gehouden wat de inkomsten betreft, aan de criteria, zoals deze in art. 37 en 38 van de wet voorkomen.

De hoop en de bedoeling is dat de toekenningsmodaliteiten zouden kunnen versoepeld worden, en wel in de eerste plaats dat de bedrijfsinkomsten van de weduwe, indien zij geen bepaalde grenzen overschrijden, ten hoogste voor de helft zouden in aanmerking genomen worden. Het is immers te wensen, dat, voor zoveel dit mogelijk is, de weduwe door eigen arbeid ten dele althans in de behoeften van haar gezin zou kunnen voorzien, zonder dat zij daardoor de uitkeringen van de Voorzorgskas zou verliezen.

44. Indien er in deze uiteenzetting niet gearzeld werd hier en daar stelling te kiezen, dan hopen we toch dat er voldoende gegevens in voorkomen om iedereen toe te laten zich een eigen opinie te vormen. De Voorzorgskas is een buitengewoon instrument in handen van haar aangeslotenen, advocaten, pleitbezorgers, deurwaarders. Het zou spijtig zijn dat men niet tot oplossingen zou komen die in de ruimste mate door iedereen als wenselijk zouden aangezien worden.

MR. J. VAN WAEG,
advokaat te Brussel.

BIBLIOGRAFIE

Nederland

Bakels, H.L., Macht en onmacht in het privaatrecht. Inaug. rede. Deventer AE. E. Kluwer.

Bosch, A.G., Het ontstaan van het wetboek van strafrecht. Aantekeningen over de werkzaamheden van de staatscommissie in 1870 belast met een samenvatting van een ontwerp van een nieuw wetboek voor strafrecht, art. I-91. Proefschrift Leiden. Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink.

Groot, H. de, Inleiding tot de Hollandsche rechtsgeleerdheid. Uitgeg. op initiatief van E. M. Meijers met de door F. Dovring te Lund teruggevonden verbeteringen, aanvullingen en opmerkingen van Grotius, voorzien van verwijzingen naar Grotius' andere geschriften, van aantekeningen en van bijlagen door H.F.W.D. Fischer. 2e uitg. Leiden, Universitaire Pers Leiden.

Hedel, J.L. van, Midden- en kleinbedrijf en fiscus. De

betekenis van de nieuwe wetten op de inkomsten- en vermogensbelasting voor de ondernemers in het midden- en kleinbedrijf. Leiden, Nederlandsche U.M.

Nagel, W.H., Het voorspellen van crimineel gedrag. Een rapport uitgebracht aan het ministerie van justitie. Uitgeg. in opdracht van het wetenschappelijk voorlichtings- en documentatiecentrum van het ministerie van justitie. 's-Gravenhage, Staatsdrukkerij- en Uitgeverijbedrijf.

Verleisdonk, F.A.M., Stakingen tegen de overheid. De veranderde positie van de Westeuropese vakbeweging gezien tegen de achtergrond van de sociaal-economische ontwikkeling. Assen, Van Gorcum & Comp. (Bouwstenen voor de kennis der maatschappij. Onder red. van P.J. Bouman, S.J. Groenman, M. Mulder en J.A. Ponsioen.)

Frankrijk

Barnier, François, L'Expropriation, traité pratique. Sous rel. Multo avec mise à jour. Librairie du journal des notaires et des avocats.

Barraine, R., Droit administratif. 2e année. 2e édit. Coll. « Aide-mémoire de l'étudiant en droit ». Libr. gén. de Droit et de Jurispr.

Barraine, R., Droit commercial. 1re Année, 2e édit. Coll. « Mémento de l'étudiant de capacité en droit ». Libr. gén. de Droit et de Jurispr.

Barraine, R., Droit pénal général et procédure pénale. — 2e année. 2e édit. Col. « Aide-mémoire de l'étudiant en droit ». Libr. gén. de Droit et de Jurispr.

Barraine, R., Droit public. 1re année (Droit constitutionnel. Droit administratif. Législation fiscale). 2e édit. Coll. « Mémento de l'étudiant de capacité en droit ». Libr. gén. de Droit et de Jurispr.

Baudouin, J.L., Secret professionnel et droit au secret dans le droit de la preuve. (Etude de droit québécois. Comparé au droit français et à la Common-Law). Préf. de Jean Carbonnier. Bibliothèque de droit privé canadien. Libr. gén. de Droit et de Jurispr.

Dorly, J.P., Les réquisitions personnelles. Préf. de Robert Vouin. Bibliothèque d'ouvrages de droit social. Libr. gén. de Droit et de Jurispr.

Fabre, F.J., Les Marchés des collectivités locales. Coll. « L'Administration nouvelle ». Berger-Levrault.

Hamiaux, M., Nouveau Code annoté des pensions civiles et militaires (Loi du 26 décembre 1964). Dalloz.

Leduc, M., Les Institutions monétaires africaines. Pays francophones. Coll. « C.R.E.D.I.L.A. », Pedone.

Machecourt, A., Législation sociale. Coll. « Les Professions médicales et sociales ». Foucher.

Mazeaud, H.L. et J., Le Nouveau régime d'incapacité des mineurs (Loi du 14 décembre 1964). Edit. Montchrestien.

Merlot, J., Vivons... assurés. — Coll. « Cadres et dirigeants ». Gedalge A. Was (Diff. : Union du Livre).

Raymond G., Le Consentement des époux au mariage. (Etude de droit positif français). Prof. de G. Cornu. « Bibliothèque de droit privé ». Libr. gén. de Droit et de Jurispr.

Stoyanovitch, K., La Philosophie du droit en U.R.S.S. 1917-1953. « Bibliothèque de philosophie du droit ». Libr. gén. de Droit et de Jurispr.

Tixier, G., Le Ghana. Coll. « Comment ils sont gouvernés ». Libr. gén. de Droit et de Jurispr.

Vismard, M., Le Registre du commerce. Le Registre spécial des agents commerciaux. Le Répertoire des métiers. Editions Sociales Françaises.

Vohl, C., Code de la Route portant règlement général sur la police de la circulation routière, complété par le Mémento des Infractions aux règles de la circulation routière. Textes commentés. Edit. 1965. Mise à jour par abonnement. Charles-Lavauzelle.

Zwitsersland

Brosset G. & Schmidt, C., Guide des sociétés en droit suisse. Genève, Ed. Générales. — 3 vol. 8° Chaque vol. rel.

Menschen hinter Mauern. Gespräche über den Strafvollzug im Wandel. Gesprächspartner: E. Burren... (u.a.) Interviewer: Elfried A(dolf) Häslar. Zürich, Perl-Verlag, 1964.

Fehr, Eugen., Demokratische Staatsreform in West-Afrika. Zürich, Europa Verlag, 1965.

Heer, Jürg; Der Begriff der schweren Schädigung in Artikel 125, Absatz 2 des Schweizerischen Strafgesetzbuches. Zürich, Juris-Verlag, 1965.

Jacomella, Sergio; Nel Seconde centenario del libro « Dei delitti e delle pene » 1764-1964. L'attualità del pensiero di Cesare Beccaria. (Per una giustizia penale più civile e più umana). (Lugano, Ed.) Ceno-bio, 1964.

Jaeger, Nicola; Il fallimento e le altre forme di tutela giurisdizionale (Milano), Vallardi, 1964.

Schweizerisches Jahrbuch für internationales Recht. Annuaire suisse de droit international. Hrg. von der Schweizer. Vereinigung für internat. Recht. Zürich Polygraphischer Verlag 1965.

Karrer, R; Der Regress des Versicherers gegen Dritthaftpflichtige. Rechtsvergleichung und internationales Privatrecht. Zürich, Schulthess 1965.

Rivier, J.M; L'Imposition des entreprises internationales. Etude des Accords suisses de double imposition et du projet de convention de l'OCDE. (St.-Prex, Le Vieux Moulin, chez l'auteur) 1964.

Wettstein, R.; Die Unternehmen- oder Betriebssteuer. Ein Beitrag zum Problem der Unternehmensbesteuerung. Aarau, Keller, 1964.

Joos, R; Handbuch für die Betreibungsbeamten der Schweiz. Verf. im Auftrag der Konferenz der Betreibungs- und Konkursbeamten der Schweiz. Wädenswil, Stutz 1964.

Müller K; Der Verwalter von Liegenschaften mit Stockwerkeigentum. Bern, Stämpfli 1965.

Pointet, P.J; La protection des inventions, Neuchâtel, Centre électronique horloger S.A. 1965.

Pointet, P.J; Der Schutz der Erfindungen. (Übers von Peter Gross). Neuchâtel, Centre électronique horloger S.A. 1965.

Ruck, E. Schweizerisches Staatsrecht 3 erw. Aufl. Zürich, Polygraphischer Verlag.

Tuor, P., Das Schweizerische Zivilgesetzbuch. Eine systematische Darstellung mit Berücksichtigung der Rechtsprechung des Schweizerischen Bundesgerichts. 7. bereinigte und erg. Aufl. bearb. von Bernhard Schnyder. Hrg. von Peter Jäggi, Zürich, Polygraphischer Verlag 1965.

Zinigg, E; Musterbuch für gerichtliche Eingaben im Zivilprozess. 2. Aufl. des Handbuchs für Rechtsanwälte. Bern, Schrittl Verlag 1965.

England

Cecil, H., Matter of Speculation, Hutchinson.

Chitty, R; Queen's Bench Forms. Common Law Lib.

Cordery, A; Law Relating to Solicitors: 3rd. Cum. Suppt. to 5r. e. G.J.G. Green & D.S. Gordon. Butterworth.

Currie, J.G. The Confirmation of Executors in Scotland A.E. McRae W. Green.

Dallin, A; The Soviet Union and Disarmament. Praeger N. Y. Pall Mall.

Devlin, P; The Enforcement of Morals. Oxf. U.P.

Dunlop, A; & McCabe S; Young Men in Detention Centres. Routledge.

Garner, J.F. Slum Clearance and Compensation. Practice Notes, Oyez Pubns.

Hawkins, F.V. & Ryder E.C.; The Construction of Wills Sweet & M.

Jackson, W.E. Achievement. A. Short History of the L.C.C. Longmans.

Jones, H; Crime in a Changing Society, Penguin.

Josling, J.F. Naturalisation, Practice Notes. Oyez Pubns.

Josling, F.P; Adoption of Children. Practice Notes. Oyez Pubns.

Legal Side of Buying a House. Consumers' Assn : Bar-Barker.

Kennedy L., The Trial of Stephen Ward. Penguin.

Khera, S.S. Management and control in Public Enterprise. Asia Pub. Ho.

Maddox, R.W.E. Issues in State and Local Government. Polit Sci. S. Van Nostrand.

Megarry, R.E. The Law in Action. B.B.C.

Nottingham, Lord Manuel of Chancery Practice. Ed. D. E.C. Yale. Camb. U.P.

Picarda, H.A.P. Evidence. Study Gdes. Sweet & M.

Rosen, L. Matrimonial Offences. Oyez Pubns.

Rubinstein A; Jurisdiction and Illegality; A Study in Public Law. Oxf. U.P.

Schwitzgebel, R. Streetcorner Research: An Experimental Approach to the Juvenile Delinquent. Harvard U.P.: Oxf. P.P.

Sellin, J. & Wolfgang M.E., The Measurement of Delinquency. Wiley.

Sim, R.S. Casebook on Company Law. Butterworth.

Slater, M; The Trial of Jomo Kanyatta. Mercury Bksn. e.s.d. Secker & W.

Stroud, F. P Judicial Dictionary of Words and Phrases; 2nd Cum Suppt to 3r. e. Sweet & M.

Underhill, Sir A; Law Relating to Trusts and Trustees. C.M. White & Wells, M.M.

Valentine, D.G. The Court of Justice of the European Communities, Stevens & Sons.

Waller, G. Kidnap: The Lindbergh Case. Four Square Bks.

Watson, J.A.F., The Child and the Magistrate. Cape.

Wellis, W.T. Laws Relating to Children. Sc 4 Parent Advisory Gdes. Encyclo. Brit.

Wilkinson, G.S. Affiliation Law and Practice. Practice Notes Oyez pubns.

Woodfall, W. Law of Landlord and Tenant: 2nd. Suppt to 26e L. A. Blundel Sweet & M.

Oostenrijk

Broda, Ch., Die österreichische Strafrechtsreform. — (Wien) Oesterr. Gewerkschaftsbund (1965).

Mannlicher, E., Das Verwaltungsverfahren. 7., neu bearb. Aufl. d. Verwaltungsverfahrensgesetze samt Agrarverfahrensgesetz u. Dienstrechtsverfahrensgesetz. Mit eingehender Erl. u. Verarbeitung d. Rechtsprechung. Nach dem Stande vom 1 juni 1964 hrsg. v. Egbert Mannlicher. Erg. — Wien. Oesterr. Staatsdruckerei 1965.

Raschke, K., Die Beförderungsteuer. Von Kurt Raschke u. Alois Thormann. 2., erg. u. Berichtigte Aufl. (Loseblattaussg.) Erg.-Graz : Leykam 1965.

Rechtslexikon. Handbuch des österr. Rechtes f. die Praxis. Hrsg. v. F. Mautaschl. W., Schuppich u. Stigel unter Mitw. Zahlreicher Fachleute. Loseblatt-Sammlung. Lfg 42 — Wien : Hollinek 1964.

Bundy, E., Das Umsatzsteuergesetz (Bundesgesetz vom 17 Dezember 1958, betreffend die Vorschriften über die Besteuerung der Umsätze (Umsatzsteuergesetz 1959). Mit Nebengesetzen, Rechtsverordnungen, Ministerialerlassen u. Erl. einschliessl. d. Rechtsprechung des Verwaltungsgerichtshofes. Nach dem Stande vom 1 okt. 1964. Hrsg. v. Egon Bundy (Loseblattaussg. Nebst Austauschlgf I). — Wien : Manz 1964.

Kandutsch J., Rechnungshof und Gemeinwirtschaft. Vortrag, gehalten am 1. Dez. 1964. vor d. Arbeitsgemeinschaft d. österr. Gemeinwirtschaft in Wien. — Wien : Verl. f. Jugend u. Volk 1965.

Duitsland

Ander, A., Verkehrsdelikte, verurteilte Personen und ihre Strafen nach den Mitteilungen zum Verkehrszentralregister. Ein Bericht über Möglichkeiten u. Ergebnisse statist. Auswertung d. Verkehrszentralregisters aufgrund e. Versuchs in d. Zeit vom 1 juli 1958 bis 30 juni 1959 (2° Aufl.). Boppard a. Rh. Boldt 1965.

Andersom, V., Grundsätze ordnungsgemäßer Bilanzierung in der Rechtsprechung der Finanzgerichte. — Heidelberg : Verl. - ges. recht. u. Wirtschaft 1965.

Bartholomä, W., Die Bürgschaft. — Regensburg, München : Walhalla u. Praetoria Verl. (1964).

Beling E., Die Lehre vom Verbrechen. Neudr. d. Ausg. Tübingen 1906. — Aalen; Scientia Verl. 1964.

Bettermann, K., Vom stellvertretenden Handeln, Neudr. d. Ausg. Bochum 1937. — Aalen : Scientia Verl. 1964.

Brinkmann, K., Grundrecht und Gewissen im Grundgesetz. Eine Rechtsphilosoph.-staatsrechtl. Untersuchung. — Bonn : Bouvier 1965.

Dönges, E., Erfindungsverwertung leicht gemacht. 3. aufl. Bad Wörisheften : Holzmannen 1965.

Eckhardt, W., u. H. v. Rosen-v. Hoewel (d.i. Harry von Rozycki). Deutsche Verfassungsgeschichte bis zur Gegenwart. Durchges. u. erg. Aufl. 46-50 Tsd. — Stuttgart : Kohlhammer; Düsseldorf; Schwam 1965.

Eisenblätter, K., u. Heisle, K., Lehrbuch des Bewer-

tungsrechts. — Herne, Berlin : Verl. Neue Wirtschafts-briefe.

Eisenblätter, K., u. Heisel, K., Lehrbuch der Vermögensteuer. — Herne, Berlin Verl., Neue Wirtschafts-Briefe (1964).

Erdmann, U., Einführung in Materialien und Schrifttum zum internationalen Wirtschaftsrecht. — Göttingen (Nikolausberger Weg 9a) Institut f. Völkerrecht d. Universität) 1965.

Die Frage der Todesstrafe. 12 Antworten von Reinhart Maurach (u.a.). — Frankfurt-a.M. u. Hamburg Fischer Bücherei 1965.

Glaser, H., Das Architektenrecht in der Praxis. — Herne, Berlin : Verl. Neue Wirtschafts-Briefe 1964.

Gunkel, W., Die Haftung von Unternehmern und Betriebsangehörigen. 3. Aufl. Unveränd. Nachdr. d.2., völlig neu bearb. Aufl. — Berlin E. Schmidt 1965.

Harbich, J., Der Bundesstaat und seine Unantastbarkeit. — Berlin : Muncker & Humblot 1965.

Heidenhain, M., Amtshaftung und Entschädigung aus enteignungsähnlichem Eingriff. — Berlin : Duncker & Humblot 1965.

Hentig, H. von., Die Kriminalität der lesbischen Frau. 2 völlig umgearb. Aufl. Stuttgart : Enke 1965.

Hepp, G., Bürgerliches Recht für den Kaufmann und Bankfachmann. Mir e. Anh. über Erbschaftsteuer u. Kostenordnung sowie Beisp. u. Mustern f. Verträge u. Grundbucheintragungen. 5., neu bearb. Aufl. von Hans Berg. — Stuttgart Poeschel 1965.

Huber, E.R., Nationalstaat und Verfassungsstaat. Studien z. Geschichte d. modernen Staatsidee. — Stuttgart; Kohlhammer 1965.

Informationen zum Baurecht Hrsg. Hansjoachim Wusow. jg. 1964, I. — Frankfurt a.M. Akadem. Verl.-Ges. 1964.

Jansen, R., Keiser W., u. Wrede, F., Lehrbuch der Einkommensteuer. — Herne, Berlin, Verl. Neue Wirtschafts-Briefe.

Junker, E., Die Richtlinienkompetenz des Bundeskanzlers. — Tübingen : Mohr (Siebeck) 1965.

Kirschheimer, O., Politische Justiz (Political Justice dt.) Verwendung Jurist. Verfahrensmöglichkeiten zu jurist. Zwecken. (Uebers aus d. Amerikan. von a. R. L. Gurland. Neuwied u. Berlin, Luchterhand 1965.

Lehmann, K., Das Recht der Aktiengesellschaften. in 2 Bden. Neudr. — Aalen : Scientia Verl.

Löcher, Gino, Der Abschluss völkerrechtlicher Verträge nach dem Recht der Drei europäischen Gemeinschaften (E.G.K.S., E.W.G. und E.A.G.). Ein Beitr. z. Rechtsstellung organisierter Staatenverbindungen. — Bonn : Bouvier 1965.

Mailänder K.P., Privatrechtliche Folgen unerlaubter Kartellpraxis. — Karlsruhe : Verl., Versicherungswirtschaft e. V. 1965.

Müller, F., Korporation und Assoziation. Eine Problemgeschichte d. Vereinigungsfreiheit im dt. Vormärz. — Berlin : Duncker & Humblot 1965.

Nehring, U., Strafnormen im Atomenergierecht. Eine rechtsvergleichende Untersuchung. — Göttingen (Nikolausberger Weg 9a) Institut f. Völkerrecht d. Universität) 1965.

- Neumann, D.*, Kündigung bei Krankheit. 2., überarb. Aufl. — Düsseldorf: Verl. Handelsblatt 1965.
- Oncken, W.*, Die staatsleere des Aristoteles in historisch-politischen Umrissen. Ein Beitr. z. Geschichte d. hellen. Staatsidee u. z. Einf. in d. aristotelische Politik. Neudr. d. Ausg. Leipzig 1870-1875. Hälfte 1/2 Aalen: Scientia Verl. 1964.
- Peters, Hans*, Die Verwaltung als eigenständige Staatsgewalt. Rektoratsrede. Krefeld: Scherpe 1965.
- Philpps, G.*, Erscheinungsformen und Methoden der Privatrechts-Vereinheitlichung. Ein Beitr. z. Methodenlehre d. Privatrechts-Vereinheitlichung unter besonderer Berücks. d. Verhältnisse Westeuropas. — Frankfurt/M., Berlin. Metzner 1965.
- Pöhler, H., u. Keller, S.*, Die Anwaltsgehilfenprüfung. Systemat. Wiederholung in Frage u. Antwort. — Herford u. Bonn: Maximilian-Verl.
- Pütz, J.*, Allgemeines Staatsrecht und Bundesstaatsrecht. 5., erg. Aufl. — Berlin E. Schmidt 1964.
- Rehbinder, E.*, Extraterritoriale Wirkungen des deutschen Kartellrechts. — Baden-Baden: Nomos Verl.-Ges. 1965.
- Rosswog, E.*, Das Problem der Vereinbarkeit des aktiven und passiven Personalgrundsatzes mit dem Völkerrecht. — Bonn: Röhrscheid 1965. (Rechtsvergleichende Untersuchungen z. gesamten Strafrechtswissenschaft B.F.H.)
- Schlessmann, Karl.*, Das Arbeitszeugnis 2., erg. Aufl. — Heidelberg: Verl.-Ges. Recht u. Wirtschaft 1965.
- Schlich, H.*, Ratgeber für Mieter über Mieterhöhungen, Mietbeihilfen, Kündigungen. 11. Aufl. — Köln Verl. - Ges. d. Dt. Mieterbundes 1964.
- Schluckebier, U.*, Internationales Rheinschiffahrtsrecht. — Göttingen (Nikolausberger Weg 9a) Institut f. Völkerrecht d. Universität) 1965.
- Schmidt von Ilmenau, Karl Adolf.*, Der prinzipielle Unterschied zwischen römischem und germanischem Recht. 1. (einziger) Bd. Die Verschiedenheit d. Grundbegriffe u. d. Privatrechts. Neudr. d. Ausg. Rostock 1853. — Aalen Scientia Verl. 1964.
- Schmidt, E.*, Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege, völlig d. u. veränd. Aufl. — Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1965.
- Seifert, J., u. Hartmann B.*, Zur Kritik der Notstandsgesetzgebung. Neue Stellungnahmen. Ueberblick u. Vergleiche. — Frankfurt a.M. (Postfach 3069; Industriegewerkschaft Metall f.d. Bundesrepublik Deutschland, Vorstand 1964.)
- Stehle, H., u. Stehle A.*, Die Gesellschaften Rechts-, Wirtschafts- und Steuerratschläge f.d. Wahl d. zweckmäßigen Gesellschaftsform, d. richtige Gestaltung d. Gesellschaftsvertrags u.d. erfolgreiche Führung e. Gesellschaft. — Stuttgart, München, Hannover; Boorberg 1964.
- Stöber, K.*, Forderungspfändung. Zwangsvollstreckung in Forderungen u. andere Vermögensrechte. Erläuterungsbuch f.d. Praxis mit Mustern u. Beisp. — Bielefeld: Gieseking 1965.
- Sudhoff, H.*, Rechte und Pflichten des Kommanditisten. — Köln: O. Schmidt 1965.
- Tat, T.*, Zurechnungsfähigkeit, Multifaktorielle Analysen psychiatrisch-kriminolog. Erfahrungen. Von H.J. Bochnik u.a. Mit 9 Abb. u. 107 Tab. — Stuttgart: Enke 1965.
- Walle, B.*, Das Lehrlingsrecht in der Bundesrepublik

Deutschland und seine Vereinheitlichung. Eine Bearb. d. im Jahre 1962/63 von d. Rechts- u. Staatswissenschaftl. Fakultät d. Julius-Maximilians-Universität Würzburg ausgeschriebenen Preisthemas unter d. Kennwort: Meisterlehre. — (Bad Wörishofen) Holzmann 1965.

Wassermeyer, Peter, Die Entwicklung des Kindschaftsrechts in Mitteledeutschland. — Frankfurt a.M., Berlin: Metzner 1965.

Weber, W., Die Konfessionalität der Lehrerbildung in rechtlicher Betrachtung. — Tübingen: Mohr (Siebeck) 1965.

Zürn, P., Die republikanische Monarchie. Zur Struktur d. Verfassung d. V^o Republik in Frankreich. — München. Beck 1965.

BALIELEVEN

Vlaamse Conferentie der Balie
bij het Hof van Beroep te Gent

Jaarlijkse uitstap: van Boel naar Doel.

Als voorsmaak van de komende vacantie mocht er voor de Vlaamse Conferentie, bij het einde van het gerechtelijk jaar, één dagje verlof vanaf voor de traditionele jaarlijkse uitstap. Dat het niet nodig is ver naar het buitenland te trekken om van nieuwe dingen kennis te nemen is wederom gebleken wanneer de Vlaamse Conferentie op 29 mei i.l. op tocht ging. Vooreerst de scheepswerven Boel te Temse. Alhoewel dit enorm complex toch aan de deur ligt, hadden weinigen er een idee van dat in Vlaanderen een zo belangrijke scheepsbouwonderneming bedrijvig is. Men moet het inderdaad eerst met eigen ogen gezien en met eigen oren gehoord hebben wat daar gebeurt. Die kans werd ons ruim geboden door onze oud-confrater de heer Saverijs, thans directeur bij de N.V. Scheepswerven De Boel. Niet alleen konden wij de verschillende stadia van de bouw van een schip meemaken van buiten uit, maar we mochten ook een schip in opbouw van binnenin afkijken. Dat in die doolhof menig confrater kon verdwalen was niet te verwonderen. Gelukkig maar dat de receptie die ons werd aangeboden, na het bezoek aan de werf plaats had, want wie zou anders uitmaken of iemand in het water dan wel ik de whisky ware verdronken! Zeker was onze ouderdomsdeken, confrater Arthur Bockland niet de censor, maar uit tijdnood moesten wij verder, om door te rijden naar huize Osterrieth te Antwerpen.

Na de kunstwerken van de moderne techniek te Temse, werden wij hier binnengeleid in de schatkamers van kunststukken zowel van Parijs als van de Nederlanden. Wederom was hier een oud-confrater onze gids en ook de heer Nedee had de goede gedachte een verfrissende drank ten afscheid te laten aanbieden.

Het zal wel niemand verwonderen dat na die dubbele receptie het hoog tijd werd voor de lunch. In een typisch Antwerpse gelegenheid, dicht bij de Grote Markt, was alles reeds klaar gezet en heel vlug veroverd. Volgens onze confrater Vidts, die zulks passend liet blijken, kon er wel nog iets bij maar de Brabantse waard vond dit niet zó.

De namiddag was gewijd aan de Antwerpse haven. Als Gentenaren wilden wij ook eens komen zien of die van Antwerpen wel mee kunnen met ons kanaal. Na

het bezoek aan de nieuwe dokken, die honderden hectaren zullen beslaan, en de reusachtige sluispoorten, was eenieder zo onder de indruk van wat hier wordt verwezenlijkt, dat niemand nog een vergelijk met onze haven durfde te maken. Het was nu eenieder duidelijk geworden waarom onze Antwerpse confraters ook een Hof van Beroep wensen; het kan toch niet zijn dat nu alles daar zulke fantastische afmetingen gaat krijgen, de justitie tenachter zou blijven.

Over die dingen en nog veel andere, o Théo, werd er bij de paling in het groen, in het Molenhuis te Doel-aan-de-Schelde, tussen de confraters een hartig woordje gezegd. Bovendien nam de hartelijkheid nog toe wanneer aldaar de Scheldefee haar intree deed. Toch was er niets aan te doen, programma is programma en we moesten naar huis. We mochten zeker onze gelukkige confrater Wilfried Martens op de gezondheid van diens afstameling wij het glas hadden mogen heffen, thans niet aanhouden. Tot afscheid moest nog een laatste heildronk ingesteld voor de zwanegang van onze voorzitter Mr. Piet Blomme. En was het reeds nacht toen wij in onze fiere stede belandden er brandde nog licht... rechtover het gerechtsgebouw, voor een laatste verfrissing en een laatste vaarwel mijn broeder, tot de volgende reis.

G.B.

TIJDSCHRIFTEN

TIJDSCHRIFTEN :

Tijdschrift voor Gemeenterecht, jrg. 1965 - nr. 5.

Wetgeving.

Arresten en Adviezen van de Raad van State, jg. 1965 - nr. Februari :

Wetgeving.

Ars Aequi, jrg. 1965 - nr. 8 :

Van Arkel J. en Vriezen A.D., Burgerlijkzelaars in oorlogstijd : enkele aspecten.

Drion H., Schadevergoedingsplicht voor de overheid ex. art. 1401 B.W. - De Graaf en De Vries J.G., Landelijk Juridisch Studentencongres 1965.

Nederlands Juristenblad, jrg. 1965 - nr. 25 :

Van Maarseveen H. Th. J.F., Ministeriële verantwoordelijkheid. - Polak J.M., Vereniging voor Rechtspraak. - Polak J.M., Broederschap der Candidaat-Notarissen.

Bestuurswetenschappen, jrg. 1965 - nr. 3 :

Hourticq J., L'aménagement du littoral Languedoc-Rousillon. - Tromp H.C.M. De staatsleer van Dante. - Van Veldhuizen H.W., Microfotografie en overheids-

archieven. - Kleijn A., De nieuwe taak der lokale besturen.

Weekblad voor Privaatrecht, Notaris-Ambt en Registratie, jrg. 1965 - nr. 4864 :

Henriquez E.C., Vier trustproblemen (II, slot). - Stegeman F., Fiduciaire cessie van levensverzekeringen. - Mol D.C.L., Fiduciaire cessie van levensverzekeringen.

Revue de l'Administration et du Droit Administratif, jrg. 1965 - nr. 6 :

Closset Ch. L., Le statut de la fonction publique depuis la réforme de 1964. - Buttgenbach A., La nature juridique de l'Office régulateur de la navigation intérieure.

Revue Pratique du Notariat Belge, jrg. 1965 - nr. 2507 :

Baugniet J., La loi du 2 août 1963 sur l'emploi des langues en matière administrative et le notariat.

Recueil de Jurisprudence du Droit Administratif et du Conseil d'état, jrg. 1965 - nr. 1 :

Joliet R., Le droit communautaire des marchés de l'Administration.

Journal des Tribunaux, jrg. 1965 - nr. 4495 :

Eeckhout J., Libres propos sur la fonction législative. - Hirsch J.L., La loi du 8 avril 1965 sur la protection de la jeunesse (suite et fin).

Revue Française de Science Politique, jrg. 1965 - nr. I :

Aron R., Catégories dirigeantes ou classe dirigeante ? - Plamenatz J. La classe dirigeante. - Hassner P., A la recherche de la classe dirigeante : le débat dans l'histoire des doctrines.

Jrg. 1965 - nr. 2 :

Dreyfus F.G., Les syndicats universitaires devant le projet Billères de réforme de l'enseignement. - Sidjanski D., Décisions closes et décisions ouvertes.

Recueil Dalloz, jrg. 1965 - nr. 23 :

Savatier R., La finance ou la gloire : Option pour la femme mariée ? Réflexions sur la réforme des régimes matrimoniaux.

Abonneert U op het "Rechtskundig Weekblad"